

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Vztah učitelů a světských kněží od 2. pol. 19. století do 1. pol. 20. století na
území školního okresu Polička

Bc. Kamila Švejcarová

Diplomová práce

2018

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2016/2017

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Kamila Švejcarová**
Osobní číslo: **H16358**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Soudobé dějiny**
Název tématu: **Vztah učitelů a světských kněží od 2. pol. 19. století do 1. pol. 20. století na území školního okresu Polička.**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je na základě detailní znalosti odborné literatury mapující vývoj římskokatolické církve v Čechách v 19. století i po vzniku první Československé republiky rekonstruovat skutečný dopad tzv. sekularizace a pozvolného rozchodu církve a státu (nejpozději) ve 20. století. Téma bude ukázáno na konkrétních vazbách a spolupráci mezi školou a církví, resp. vztazích mezi učiteli a klérem v regionu Poličska.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

HORÁK, Záboj. Církev a české školství. Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3623-5.
KASPER, Tomáš-PÁNKOVÁ, Markéta. Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě. Praha, 2015. ISBN 978-80-200-2473-2. DOLEŽAL, Jiří. Česká kultura za protektorátu. Praha, 1996. ISBN 80-7004-085-8. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka-JANÁK, Jan-DOBEŠ, Jan. Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu po současnost. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5. LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti. Praha, 2011. ISBN 978-80-246-1683-4. MCLEOD, Hugh. Sekularizace v západní Evropě (1848-1914). CDK, 2008. ISBN 978-80-7325-161-1. FASORA, Lukáš-HANUŠ, Jiří-MALÍŘ, Jiří (eds.). Člověk na Moravě 19. století. Brno, 2004. ISBN 80-7325-038-1. PETRÁČEK, Tomáš. Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Ostrava, 2013. ISBN 978-80-87853-05-4. BOROVIČKA, Michael-KAŠE, Jiří a kol. Velké dějiny zemí Koruny české XII a. Litomyšl, 2012. ISBN 978-80-7432-181-8. GEBHART, Jan. Velké dějiny zemí Koruny české XV a. Paseka, 2012. ISBN 80-7185-582-0.
SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce (1868) 1870-1948, Místní školní rada Polička (1851) 1868-1944, Děkaný úřad Polička 1640-1944, Vikariátní úřad Polička 1710-1943, Okresní úřad Polička 1850-1950, Národní a střední škola dívčí Polička 1849-1953, Národní a střední škola chlapecká 1780-1953.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Zuzana Pavelková Čevelová, Ph.D.

Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce:

30. dubna 2017

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2018

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2017

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 1.6.2018

Kamila Švejcarová

Na tomto místě bych chtěla poděkovat za veškerou pomoc a podnětné rady při psaní této diplomové práce a to zejména mé vedoucí Mgr. Zuzaně Pavelkové Čevelové Ph.D. Dále bych chtěla poděkovat za pomoc s prameny pracovištím SOKA Svitavy, Městskému muzeu v Poličce a dalším. A v neposlední řadě velmi děkuji své rodině za podporu.

ANOTACE

Tato práce zkoumá vztah učitelů a světských kněží v období od 2. pol. 19. století do 1. pol. 20. století. Cílem práce je především popsat vzájemné vztahy státu a církve, resp. učitelů a kněží, ale také jejich role a postavení ve veřejném životě. Jejich vztah je prezentován na příkladu vybraných lokalit na území poličského školního okresu a posuzován z předpokladu o postupující sekularizaci společnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

učitelé, kněží, sekularizace, 2. pol. 19. století - 1. pol. 20. století, školní okres, antiklerikalismus

TITLE

The relationship between teachers and priests in the years 1850 - 1950 in the school district of Polička.

ANNOTATION

This master thesis is a research into the relationship of teachers and secular priests from the second half of the 19th century to the first half of the 20th century. The aim of the thesis is to describe the relations between the state and the Church (between teachers and priests, respectively), but also their roles and position in public life. Their relationship is presented on the example of selected areas in Polička school district and the assessment is based on the assumption of gradual secularization of the society.

KEYWORDS

teachers, priests, secularization, the second half of the 19th century – the first half of the 20th century, school district, anticlericalism

OBSAH

ÚVOD.....	1
1. VÝVOJ ŠKOLSTVÍ OD ZAVEDENÍ ŠKOLNÍ DOCHÁZKY DO 2. SVĚTOVÉ VÁLKY	6
1.1. Historický vývoj do roku 1869.....	6
1.2. Období od Hasnerovy reformy do 1. světové války.....	9
1.3 Vývoj od 1. světové války do roku 1938.....	12
1.4 Školství v protektorátu a za 2. světové války	15
2. VÝVOJ ŘÍMSKO-KATOLICKÉ CÍRKVE OD 19. STOLETÍ DO 1. POLOVINY 20. STOLETÍ.....	19
2.1 Historický vývoj v 19. století.....	19
2.2 Konkordát	21
2.3 Sekularizace	24
2.4. Období po vzniku Československé republiky až do 2. světové války.....	27
3. ŠKOLNÍ OKRES POLIČKA	29
3.1. Borová	30
3.2. Bystré.....	34
3.3. Korouhev	37
3.4. Polička	39
3.5. Rohozná.....	52
4. VZTAH UČITELŮ A KNĚŽÍ	58
4.1. Katecheta	73
4.2. Laický učitel	80
ZÁVĚR.....	87
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY.....	101
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY	106
SUMMARY.....	112

ÚVOD

Pro svou diplomovou práci jsem si zvolila téma vztah učitelů a světských kněží od 2. pol. 19. století do 1. pol. 20. století. Téma je mi blízké, zajímám se o něj a díky své bakalářské práci disponuji nejen pramennou základnou, ale také již určitým přehledem zvolené problematiky. Z badatelského hlediska není zcela využit potenciál daného tématu. Sice k problematice existují některá dílčí díla, ale přesto je téma dále nosné a bude mít přínos nejen regionální, ale také obecný. Diplomovou prací jsem tematicky navázala na svou bakalářskou práci, ve které jsem se zabývala vývojem elementárního školství v Poličce v 19. století. V této práci se opět zčásti zaměřím na 19. století, z něhož kontinuálně přejdu do 20. století. U sledované problematiky bude zkoumáno primární školství, čímž bude opět navázáno na bakalářskou práci. Téma budu rozvíjet a doplňovat o své poznatky. Nahlíženo bude z pohledu sekularizace, která je v dané práci rovněž představena. Tento fenomén bude stručně popsán prostřednictvím vybraných sekularizačních paradigmat. Diplomová práce nastíní samotný vztah státu a církve, který bude prezentován na vztahu učitelů a světských kněží v rámci školního okresu Polička.

Školství bylo a je důležitou složkou života člověka a společnosti. Není proto divu, že o tuto oblast usilovaly všechny režimy, ideologie, ale i významní činitelé jako stát a církve. Bylo důležité školství ovládat a skrze něj formovat, disciplinovat obyvatelstvo. Síla státu byla dříve měřena a posuzována podle počtu obyvatel, velikosti armády apod. Později se ukázalo, že síla státu spočívá především v úplné gramotnosti a vzdělanosti národa. V minulosti tato vzdělávací oblast spadala pod vliv a dozor katolické církve, od roku 1870 začal být v tomto vztahu dominantnější stát. Přesto vliv církve zůstal značný. Cílem této práce bude zjistit, jak se změnilo postavení katolické církve po Hasnerově reformě a jak se projevil společenské změny ve školství a v rámci zkoumaného vztahu. Jedním z dalších cílů této práce bude popis vývoje role kněze a učitele. Zjištěné závěry budou shrnuty a zhodnoceny na konci práce.

Aktuálnost zvolené problematiky dokazují odborné práce vyskytující se jak v českém, tak v mezinárodním prostředí. Dějinami pedagogiky a školství se zabýval například Otakar Kádner a dnes se jim věnují Vladimír Štverák, Karel Rýdl a Jan Průcha. Na dějiny náboženství a vývoj katolické církve se specializoval Jaroslav Kadlec, v současné době Zdeněk Vojtíšek, Tomáš Petráček a další. Nejnovějšími monografiemi, které v českém prostředí vyšly, jsou *Kněžské identity* od kolektivu Pavlíček, Fasora, Hanuš, dále *Služebníci neužiteční* od Jiřího Hanuše a kol. a *Výchova kněží v Čechách* od Tomáše W. Pavlíčka.

Příslušné monografie budou v práci využity. Díla popisující samotný vztah státu a církve se týkají především moderní doby, historický vývoj tohoto vztahu je v odborné literatuře zkoumán spíše sporadicky. Lze pro představu uvést díla jako *Stát a církev v zemích EU*¹ a *Stát a církev v České republice*². V diplomové práci bude využíváno zejména děl od Mileny Lenderové, Milana Hlavačky a Záboje Horáka. Nebudou opomenuta ani díla regionálních historiků, jako je Stanislav Konečný a Jindřich Růžička. Problematice sekularizace se v České republice věnují specializovaná pracoviště Masarykovy univerzity v Brně. Tomuto fenoménu je věnována pozornost i v zahraničí. V práci budou využita sekularizační paradigmaty, např. od Hughy McLeoda, Petera Bergera a Reného Rémonda. V současnosti se nevyskytuje práce specializující se na vztah učitelů a kněží z pohledu sekularizace a pozvolného rozchodu státu a církve, ať už z hlediska obecného, či regionálního. Z tohoto důvodu by mělo být téma této diplomové práce aktuální a přínosné. Zmiňovaný Jaroslav Kadlec tvrdil, že k rozchodu státu s církví docházelo v průběhu 19. století zřídka. Kadlec také upozorňoval na vyučování náboženství, které by se mělo podrobit pečlivějšímu probádání. Tato kvalifikační práce se pokusí přiblížit tomuto badatelskému cíli a zhodnotit, zda byla Kadlecova teze správná.

První dvě kapitoly *Vývoj školství od zavedení školní docházky do 2. světové války* a *Vývoj římsko-katolické církve od 19. století do 1. pol. 20. století* budou zpracovány na základě sekundární literatury, tedy literární rešerše. Kapitoly by měly především zasadit sledované téma do širšího kontextu. Jejich struktura bude jak tematická, tak chronologická. Obsahy kapitol jsou kompiláty základních informací, které by měly stručně nastínit problematiku a nabídnout lepší kontinuitu textu. Seznam použité literatury se nachází na konci práce.

Ve třetí kapitole s názvem *Školní okres Polička* budou představeny zvolené lokality z okresu, jejichž výběr byl proveden dle následujících kritérií. Cílem bude především porovnat lokality, které jsou z hlediska historického, zeměpisného, národnostního atd. něčím zajímavé, a tudíž budou vhodným vzorkem ke komparaci a následné interpretaci. Kapitola bude strukturována následovně: nejdříve bude každá lokalita stručně představena (historie, zeměpisná poloha, základní informace o školství, o místních věřících atd.) a posléze budou představeny prameny, nejčastěji stížnosti, které se k lokalitě vztahují. Následovat budou interpretace. Kapitola s názvem *Polička* bude obsahovat navíc stručné informace o životě Antonína Konstantina Vitáka, pedagoga a zároveň bývalého člena piaristického řádu, který několik let působil v Poličce. Půjde především o propojení tohoto člověka s dobou, hledání

¹ ROBBERS, Gerhard a kol. *Stát a církev v zemích EU*. Academia, 2002. ISBN 80-200-0967-1.

² TRETERA, R. Jiří. *Stát a církev v České republice*. Právo, 2002. ISBN 80-7192-707-4.

kontextu a skrze něj představení fresky dané doby. V kapitole bude prezentován další fenomén, a to antiklerikalismus, který byl rovněž ve zkoumaném období klíčovým prvkem.

Čtvrtá kapitola s názvem *Vztah učitelů a kněží* bude založena na vlastní analýze relevantních pramenů. Zkoumaný vztah bude demonstrován na základě pramenů z fondu Okresní školní rady (výbory) v Poličce³ a dalších. Nalezené stížnosti budou podrobeny kritice a následné analýze. Získané informace budou posléze interpretovány a nakonec v rámci syntézy sepsány. Na vše bude nahlíženo také z národnostního aspektu. Ve školním okrese Polička se nacházely obce, jejichž obyvatelstvo se hlásilo k německé národnosti. Město Polička se rozkládalo na česko-německé jazykové hranici, poblíž jazykového ostrova zvaného Hřebečsko. Zdali se toto národnostní hledisko promítlo zásadním způsobem do vztahu učitelů a kněží na Poličsku, bude jedním z cílů této práce. U první zvolené lokality – obec Borová – budu navíc vycházet ze své seminární práce, kterou jsem vypracovala v rámci předmětu UHV/MHIPS. V seminární práci byla analyzována stížnost z obce Borová a získané informace budou využity v diplomové práci. V kapitole budou použity také články z Časopisu katolického duchovenstva. Prostudovány byly ročníky časopisu a jejich jednotlivá čísla z let 1850 až 1945. Byly upřednostňovány články, které se svým obsahem zabývaly problematikou školství. Periodikum je přístupné online, v digitalizované knihovně Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, z tohoto zdroje bylo čerpáno.

V rámci čtvrté kapitoly bude představena profese katechety a laického učitele. Pokusím se popsat osobu učitele náboženství na základě charakteru katechetů z poličského regionu v 19. a 20. století. K sepsání této kapitoly mě přiměla absence požadovaných informací v současné české historiografii. V průběhu psaní diplomové práce byly vyžadovány informace z odborné literatury týkající se podmínek, které musel „typický“ katecheta splňovat. Nejen tyto informace, ale také informace týkající se průběhu běžného dne učitele náboženství jsem v literatuře nenašla. Pomocí sondy budou prostudováni katecheti figurující ve stížnostech, které budou v diplomové práci zpracovány. Reprezentační vzorek bude doplněn o další osoby učitelů náboženství působících na Poličsku, na jejichž základě se vypracuje prototyp běžného katechety. Na stejném konceptu bude vypracována podkapitola *Laický učitel*. V té bude opět představena osoba běžného učitele, ale navíc obohacena o komparaci s profesí katechety. Tzv. laický (světský) učitel je v této práci pojímán jako protiklad katechety. Přestože oba byli učiteli, je možné mezi nimi nalézt odlišnosti.

³ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789.

Při shromažďování pramenů a informací (heuristice) bude primárně čerpáno z pramenů pocházejících ze Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, které budou dále doplněny o informace ze sekundární literatury. Z archivních fondů budou prostudovány fondy Národní a střední škola dívčí Polička, Národní a střední škola chlapecká Polička, Okresní školní rady (výbory) v Poličce, Okresní úřad Polička, Okresní školní výbor Litomyšl, Místní školní rada Polička, Vikariátní úřad církve římskokatolické Polička, Děkanský úřad církve římskokatolické Polička. Pozornost bude zaměřena nejen na školní a farní kroniky, zápisy z biskupských vizitací, ale především na stížnosti. V Městském muzeu v Poličce budou naopak prostudovány roční zprávy místních škol, biografická a vzpomínková díla učitelů i dobové časopisy. Všechny prameny budou podrobeny kritice. Každý text obsahuje řadu významů, tudíž jako historici musíme každý pramen analyzovat a hledat jeho různé interpretace a vlivy, které ho ovlivňovaly. Například ani mnou zvolené stížnosti nemají finální význam. Uvědomuju si také to, že jako historik netvořím fakta, ale pouhé hypotézy, které se stávají součástí mého diskurzu. Prameny, které budou v práci ještě využívány, jsou články z Časopisu katolického duchovenstva, dobový tisk a online zdroje. Z online zdrojů bude použit například Ottův slovník naučný. Většina pramenů je napsána německým a českým jazykem. Ačkoliv se český jazyk začal postupně prosazovat ve 2. polovině 19. století, díky česko-německé jazykové hranici, na které se Polička nacházela, byla řada pramenů napsána v jazyce německém. U pramenů církevní provenience se objevoval navíc latinský jazyk. Z pramenů nebude možné zcela využívat potenciál například městských kronik města Polička, jelikož se žádné nedochovaly. Nejstarší dochovaná městská kronika pochází až z roku 1922.

V rámci metodologie bude použita metoda přímá, diachronní a synchronní přístup, progresivní metoda, metoda sondy a biografická metoda. V práci bude využívána spíše kombinace kvalitativních metod, pomocí kterých bude odhalen kontext mezi fakty, ale budou také vysvětleny dobové problémy a vývoj daného tématu. Přímá metoda společně s diachronní je aplikována především v prvních dvou kapitolách, posléze je využita k popisu stížností v kapitole třetí. Ve čtvrté kapitole bude navíc použita metoda synchronní při konfrontaci paralelního vývoje lokalit ve školním okrese Polička, které budou komparovány. Příklady stížností pro třetí kapitolu byly vybrány metodou sondy. Výběr reprezentativního vzorku byl chronologický, v rámci lokalit spíše náhodný. Biografická metoda bude aplikována u osoby Antonína Konstantina Vitáka.

S ohledem na rozsáhlost celého tématu nemá tato práce ambici popsat danou problematiku vyčerpávajícím způsobem. Předložená diplomová práce má především nabídnout čtenářům

a badatelům jeden z možných pohledů na tuto problematiku a jednu z dalších možných interpretací. Každý z nás by téma zpracoval odlišně. Při psaní práce nás všechny ovlivňuje mnoho faktorů, ať už si toho jsme vědomi, či nikoli. Na zvolené téma neexistuje jediná správná odpověď.

1. VÝVOJ ŠKOLSTVÍ OD ZAVEDENÍ ŠKOLNÍ DOCHÁZKY DO 2. SVĚTOVÉ VÁLKY

1.1. Historický vývoj do roku 1869

Důležitým mezníkem pro vývoj školství v českých zemích se stalo vydání školního patentu známého pod označením Schulpatent, který vešel v platnost dne 1. ledna 1775. Tento patent zaváděl vzdělávací povinnost pro všechny děti ve věku od 6 do 12 let, bez rozdílů pohlaví či sociálního postavení. Samotná školní docházka se ale stala povinnou až od roku 1789.⁴ Obecně je známo, že Schulpatent, který připravil Jan Ignác Felbiger společně se členy dvorské studijní komise, vydala česká a uherská královna Marie Terezie.

Na základě zmíněného dokumentu, jenž je znám pod českým názvem Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy v dědičných zemích, začaly probíhat reformy rakouského nižšího školství. Reformy vycházely nejen z osvícenských myšlenek dané doby, ale inspirovaly se také pruskou legislativou, která zaručovala základní vzdělávání všem dětem určitého věku.⁵ Reformy věnovaly velkou pozornost především primárnímu vzdělávání, které je rovněž jednou z hlavních oblastí zkoumaných v této diplomové práci. Samozřejmě se změny dotkly všech stupňů škol. Jednou ze změn bylo to, že se hlavní role ve vzdělávání ujal stát. Výchova a vzdělávání nebyly již pouhou soukromou či církevní iniciativou, přestože na fungování veřejné školské správy se vedle státu nadále podílela katolická církev. Výuka se stala jedním z nástrojů disciplinace širokých vrstev obyvatelstva. Jedním z hlavních cílů byla výchova poslušných poddaných, z nichž se měli stát poslušní, zbožní, mravní a pracovití lidé. Důležité bylo také vštěpování úcty k autoritám, především k panovníkovi a státu, ale i k samotné škole.⁶ Tereziánský školní řád platil až do roku 1805. Tehdy byl vydán nový všeobecný školní zákon Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und

⁴ HLAVAČKA, Milan – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan – TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny země koruny České XI b.* Paseka, 2013, s. 138. ISBN 978-80-7432-348-5.

⁵ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století.* Praha-Litomyšl, 2006, s. 170-171. ISBN 80-7185-647-9.

⁶ NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí, in: TINKOVÁ, Daniela – LORMAN, Jaroslav (edd.). *Post tenebras spero lucem: Duchovní tvář českého osvícenství.* Praha, 2009, s.148 – 150, 156. ISBN 978-80-7308-246-8.

Dalmatien. Elementární školství se tímto zákonem vrátilo pod přímý dohled církve, navíc byl zesílen i církevní dohled nad výukou.⁷

Nižší školství se dělilo na tři typy elementárních škol. Na nejnižším stupni stály školy triviální. Ty byly jednotřídní nebo dvoutřídní a zakládaly se na venkově či v menších městech při farních a filiálních kostelech.⁸ Zde se děti učily tzv. triviu, což byly základy čtení, psaní, počítání, rovněž se učily katechismu a zdokonalovaly se v každodenních činnostech. Výuka probíhala podle základní metodické příručky, Felbigerova *Methodenbuchu* z roku 1775. Podle školního řádu nesmělo mít žádné dítě školu dál než půl míle (necelé čtyři kilometry) a škola se musela také nacházet tam, kde se v okruhu půl hodiny chůze nacházelo okolo 100 dětí školního věku. Dalším typem škol byly školy hlavní, které byly většinou čtyřtřídní a vznikaly v krajských nebo větších městech. Hlavní školy neměly postupné ročníky, což znamená, že dítě mohlo postoupit do dalšího ročníku až poté, co zvládlo učivo dané třídy.⁹ Výuka zde byla, vedle základního trivium, rozšířena navíc o hodiny dějepisu, zeměpisu a základy latiny. Posledním typem byly školy normální. Ty se nacházely v hlavních zemských městech, zde se navíc vyučovalo základům stavebnictví, mechaniky a kreslení. Výuka na těchto školách probíhala pouze v německém jazyce. Otázka vyučovacího jazyka byla komplikovanou záležitostí. Na triviálních školách probíhala výuka v mateřském jazyce většinového obyvatelstva dané lokality. Na hlavních školách se vyučovalo česky pouze v prvních dvou třídách, jinak byla hlavním jazykem němčina. Pokud se hlavní škola nacházela v německé oblasti, byla výuka německá už od první třídy.¹⁰

Děti starší dvanácti let musely navíc navštěvovat nedělní školu neboli tzv. opakovací hodiny. Dítě daného věku bylo připraveno nejen na první zpověď a přijímání, ale mohlo se vyučit nějakému řemeslu či studovat na vyšší škole.¹¹ Návštěva nedělní školy byla také důležitá pro získání výučního listu. Tato povinnost platila pro chlapce do osmnácti let a pro dívky do patnácti let věku. Po roce 1823 byla nutnost nedělní školy ustálena a zkrácena pouze do patnácti let věku, a to pro obě pohlaví.¹²

⁷ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*. Praha, 2011, s. 198. ISBN 978-80-246-1683-4.

⁸ NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí, in: TINKOVÁ, Daniela – LORMAN, Jaroslav (edd.). *Post tenebras spero lucem*, s.158.

⁹ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství*, s. 172-174.

¹⁰ NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí, in: TINKOVÁ, Daniela – LORMAN, Jaroslav (edd.). *Post tenebras spero lucem*, s.158 – 159.

¹¹ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*, s. 197.

¹² LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství*, s. 175.

Po celou 1. polovinu 19. století trvaly problémy s plněním řádné docházky. Docházka byla plněna svědomitěji ve městech než na venkově, více u bohatších rodin a více u chlapců než u dívek. Pro chudší obyvatelstvo znamenalo posílání dětí do škol především omezení pracovní a finanční síly rodiny. Proto se někteří snažili tuto povinnost obejít nebo alespoň využít možných úlev. Postupem času, ale i díky opakovaně vydávaným dekretům nařizujícím školní docházku, došlo ke zlepšení. Zatímco v roce 1792 v Čechách docházelo¹³ do škol okolo 70,1 % dětí, v roce 1834 to bylo už 92,8 %.¹⁴

V období po vydání Schulpatentu až do konce 18. století se značně rozšířila v českých zemích síť škol. Jen v Čechách se zvýšil počet z téměř 1 500 na více než 2 600. V následujícím půlstoletí se počty rozšířily o dalších 1000 triviálních a hlavních škol.¹⁵ Pro představu lze uvést i přesnější údaje. Například v roce 1847 se v českých zemích nacházelo 50 hlavních škol, 3 456 škol triviálních a 46 dívčích. Celkem tedy 35 552 škol. Na nich vyučovalo 5 854 učitelů a na školu docházelo 531 614 dětí, z toho 272 064 chlapců a 259 550 dívek. Navíc se v Čechách ještě nacházelo 3 521 škol opakovacích, které navštěvovalo 119 492 chlapců a 106 562 dívek.¹⁶

Ačkoliv byla revoluční léta 1848–1849 obdobím, kdy se také řešila otázka výuky a bylo zřízeno například ministerstvo školství, přesto skutečný převrat nastal až v roce 1869.¹⁷

¹³ Údaje týkající se docházky se v odborné literatuře značně rozcházejí. Vedle zmíněného údaje *Z dějin české každodennosti* lze například vyčíst v KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha, 1929, s. 119, že v letech 1869–1883 vzrostl počet dětí, které docházely do škol, z 58 % na 87 % a gramotnost se zvýšila z 45 % na 67 %. V roce 1880 v Čechách dokázalo 49 % lidí psát a číst, například v Haliči to umělo pouze 12 % lidí.

¹⁴ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*, s. 198-199.

¹⁵ NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí, in: TINKOVÁ, Daniela – LORMAN, Jaroslav (edd.). *Post tenebras spero lucem*, s.159.

¹⁶ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Praha, 1913, s. 256-257.

¹⁷ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*, s. 199.

1.2. Období od Hasnerovy reformy do 1. světové války

Hasnerova reforma z roku 1869 byla velkým zlomem ve školství. Tento říšský zákon zahrnoval reformy pro všechny stupně školství, kromě univerzitního. Byla prodloužena vzdělávací povinnost, která od této doby měla trvat až do čtrnácti let věku dítěte. Na základě zákona byly zavedeny školy obecné, ale i školy měšťanské. Došlo také ke sjednocení učebních osnov, přestaly se tudíž dělat rozdíly mezi výukou chlapců a dívek. Vedle těchto změn byla celkově zkvalitněna příprava učitelů. Jedním z výsledků Hasnerovy reformy, který nás bude nadále zajímat, byla emancipace škol, čímž docházelo k osvobození škol od dozoru katolické církve.¹⁸ Stát tímto krokem definitivně převzal dozor nad školstvím. Místní školní rada odteď vykonávala dohled, který původně vykonávali faráři. Vikářský dozor byl následně přenesen na okresní školní rady a dozor z biskupských konzistoří přešel na zemskou školní radu.¹⁹

Školy obecné, které byly nově zavedeny, odpovídaly modernímu typu škol. Jejich povahu nejlépe vykresluje citace z výše jmenovaného říšského zákona z roku 1869. „*Školy obecné zřízeny jsou k tomu, aby dívky v mravnosti a nábožnosti vychovávaly, ducha jejich vyvíjely, známosti a zběhlosti, jichž mají k dalšímu vzdělání v životě zapotřebí, jim poskytovaly a byly základem, by se z nich stali hodní lidé a občané.*“²⁰ Vyučoval se zde vedle klasického trivía ještě navíc přírodopis, zeměpis, dějepis, měřictví, zpěv a tělocvik. Škola nebyla konfesionálně omezena, mohly do ní chodit děti jakéhokoliv vyznání. Školy obecné se dělily podle počtu tříd, tedy na jedno, dvou, troj, čtyř a pětitřídní. Byly zřizovány všude, kde se v okruhu hodiny cesty od školy nacházelo přes 40 dětí. Měšťanské školy se naproti tomu měly zakládat v každém školním okrese. Ve vícetřídních školách se měly děti od čtvrté třídy dělit podle pohlaví.²¹ Oddělená výuka chlapců a dívek byla v 2. polovině 19. století stále aktuální. Ačkoliv po většinu století zůstala řada obecných škol smíšená, spíše tedy na vesnicích a malých městech, Hasnerův zákon usiloval o oddělenou výuku alespoň na měšťanských školách. Koedukovaná výuka chlapců a dívek se neobjevovala ani na středních školách. Tomuto faktu napomáhalo, že velká část dívek na středních školách nestudovala. Společné aktivity obou pohlaví byly omezeny na minimum, a pokud k nim docházelo, byly

¹⁸ Tamtéž, s. 200.

¹⁹ GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*. Praha, 1891, s. 121.

²⁰ *Říšská sbírka zákonů, Moravská sbírka zákonů*. Virtuální knihovna právních předpisů [online], [cit. 17.11.2016]. URL:<<http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/index.html>>.

²¹ GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*, s. 122-124.

pod neustálým dozorem rodičů a učitelů. Všechna tato opatření vycházela z tradice a mravních hodnot dané doby.²²

Zmíněné dívčí vzdělávání souviselo s finančními možnostmi rodičů. Ačkoliv před první světovou válkou málokdo zpochybňoval nutnost vzdělávání žen, stále mezi obyčejnými lidmi přetrvával názor, že ženské středoškolské a vysokoškolské vzdělávání je zbytečné. Středoškolské vzdělávání žen se začalo rozvíjet až na konci 19. století. První dívčí gymnázium Minerva bylo zřízeno z iniciativy Elišky Krásnohorské v roce 1890. Gymnázium bylo vždy vnímáno jako příprava na univerzitní vzdělávání, které v dané době patřilo výhradně mužům. V období před první světovou válkou byla školní docházka už takřka stoprocentní a dívkám bylo umožněno nejen středoškolské vzdělávání. Od roku 1901 přibyla k uvedeným typům škol i šestitřídní dívčí lycea a dívky začaly studovat na univerzitách.²³ Prvními ženami, které se staly ekonomicky nezávislými, byly učitelky. Jejich postavení bylo zakotveno v zákoně z roku 1869, na jehož základě vznikaly veřejné učitelské ústavy pro muže i ženy. Počty žen v kvalifikovaných profesích se v průběhu let zvyšovaly. Například ve školství v roce 1896 tvořily ženy 28 % učitelské síly. Učitelky si zřizovaly i vlastní spolky a časopisy. V roce 1874 vznikl Spolek pražských učitelek, který měl od roku 1885 vlastní časopis.²⁴

Hasnerova reforma byla významná i tím, že napomohla odstranit negramotnost v českých zemích a platila s menšími úpravami až do poloviny 20. století. Díky reformě docházelo k rozšiřování sítě primárních škol a k celkovému zlepšování studijních podmínek a pomůcek. Staré tabulky nahradily nově sešity, tiskly se kvalitnější učebnice a na školách byly zakázány fyzické tresty. Ne všichni učitelé však tento zákaz dodržovali. Říšský zákon (Hasnerova reforma) nebyl bohužel všemi kladně přijat. Především sociálně slabším rodinám vadilo prodloužení školní docházky. Přes všechny reformy a snahy bylo vzdělávání u nižších vrstev obyvatelstva stále pokládáno za méně důležité, až nepodstatné. Důležitost vzdělávání²⁵ nabývala postupem času na významu, což je znát v průběhu celého 19. století.²⁶

²² LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství*, s. 264–265.

²³ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*, s. 209.

²⁴ BOROVIČKA, Michael – KAŠE, Jiří a kol. *Velké dějiny země Koruny české XII a*. Litomyšl, 2012, s. 463. ISBN 978-80-7432-181-8.

²⁵ Nárůst významu vzdělávání lze doložit zvýšeným počtem dětí, které do škol docházely. Došlo také k nárůstu počtu škol i k celkovému zvýšení gramotnosti. Příslušné údaje jsou uvedeny na str. 4.

²⁶ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*, s. 200–201.

Říšský zákon se dočkal v květnu 1883 novely. Tu vydala vláda Eduarda Taaffeho, která byla k církvi touto novelou vstřícná. Katolická církev požadovala církevní příslušnost a mravní bezúhonnost učitelů.²⁷ Řídící učitelé museli absolvovat zkoušku z náboženství, čímž došlo k omezení v jejich postavení. Celkově došlo k oslabení důsledků Hasnerovy reformy, a to zejména pro venkovské obyvatelstvo. Byly zavedeny různé druhy úlev a navíc byla obnovena možnost ukončit školní docházku už ve 12 letech. V době žní a polních prací mohlo být uvolněno ze školy i šestileté dítě. Úlevy ve vyučování byly definitivně odstraněny až v roce 1922.²⁸

Popisované období a především významná Hasnerova reforma nastolily nový trend v oblasti školství. Ale budoucí válečná léta (1914–1918) přinesla řadu změn, které se dotkly všech oblastí života.

²⁷ PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*. Ostrava, 2013, s. 34. ISBN 978-80-87853-05-4.

²⁸ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*, s. 200–201.

1.3 Vývoj od 1. světové války do roku 1938

První světová válka skončila 11. listopadu 1918. Po jejím ukončení byla 28. října 1918 vyhlášena samostatná Československá republika. Bylo důležité školství v nové republice nejen centrálně řídit, ale také unifikovat. Všechny druhy škol teď jednotně spadaly pod Ministerstvo školství a národní osvěty, mimo škol vojenských a zemědělských.²⁹

V českých zemích panovala tradice vysoké úrovně školství. V roce 1921 se v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nacházely pouze 3 % analfabetů. Na Slovensku jich bylo okolo 14 % a v Podkarpatské Rusi dokonce 50 %. Ve školním roce 1931/32 došlo nejen k odstranění všech úlev, ale navíc byla stanovena povinná osmiletá docházka. Změny se nedotkly Podkarpatské Rusi, kde zůstal uherský systém šestileté základní a tříleté pokračovací školní docházky. Takzvané národní školy byly udržovány zeměmi, které platily učitele s pomocí státu. Obce zajišťovaly budovy a věcné potřeby. Výjimku tvořilo Slovensko. Zde stát udržoval nejen veřejné školy, ale podporoval také školy církevní. Početnou skupinu tvořily menšinové školy. Ty byly zřizovány na základě Metelkova zákona z roku 1919 v tzv. jinonárodních oblastech. Obecné (menšinové) školy se zřizovaly v místech, kde v okruhu čtyř kilometrů žilo alespoň 40 dětí určité menšiny. Za menšinu byli v pohraničí považováni Češi, proto byly zřizovány i menšinové české školy. Školy měšťanské byly zřizovány tam, kde žilo 400 dětí jedné menšiny. V roce 1927 zde působilo 983 obecných a 157 měšťanských škol. Ve zmiňovaném období rostl počet speciálních škol. Byly zřizovány ústavy pro děti hluchoněmé, slepé, ale například i duševně či mravně vadné. Rozrůstal se rovněž počet míst obsazených učitelkami. V roce 1926 vyučovalo na školách 33 560 osob, z toho bylo 9 327 žen.³⁰

Obecné školy bývaly až osmileté, žáci v nich tedy mohli absolvovat celou povinnou školní docházku. Ve městech se ale většinou nacházely obecné školy pětileté. Žáci poté nejčastěji přecházeli na tříletou školu měšťanskou, kde většinou ještě absolvovali nepovinný čtvrtý ročník. Měšťanské školy se dělily na dívčí a chlapecké. V případě, že byl nedostatek žáků, byly školy koedukované. Ve všech třídách obecných i měšťanských škol se vyučovala občanská výchova, chlapci se navíc učili ručním pracím a dívky vaření a naukám o domácnosti. Na žádost rodičů mohli žáci navíc navštěvovat výuku náboženství.³¹

²⁹ KLIMEK, Antonín – HOFMAN, Petr. *Velké dějiny země Koruny české XIV*. Paseka, 2002, s. 95. ISBN 80-7185-425-5.

³⁰ Tamtéž, s. 95–96

³¹ Tamtéž.

Střední školy se dělily na osmiletá gymnázia a sedmileté reálky. Střední školu mohlo navštěvovat dítě starší deseti let, které ukončilo čtvrtou nebo pátou třídu školy obecné a složilo přijímací zkoušky. Gymnázia se dělila na klasická a reálná. Hlavní rozdíl spočíval v osnovách. Gymnázium klasické vyučovalo od první třídy latinu a od páté třídy starořečtinu. Gymnázia reálná vyučovala v prvních čtyřech třídách podle osnov reálek, od páté třídy se učila latina a od sedmé třídy další jazyk. Reálky byly technicky zaměřené, od druhé třídy se na nich vyučovala francouzština nebo angličtina. Na středních školách, kde byl vyučovacím jazykem tzv. jazyk československý³², tak bylo od první třídy navíc povinné studium němčiny. Na německých středních školách byl naopak povinný jazyk československý. Dívčí středoškolské vzdělávání se změnilo. Dosavadní šestiletá lycea byla nahrazena dívčími reformovanými nebo reálnými gymnázii či reálkami. Dívky mohly studovat rovněž na středních chlapeckých školách. Mezi střední školy se řadily také učitelské ústavy.³³

V období první republiky školství výrazněji ovlivnil tzv. malý školský zákon č. 226/1922 Sb. z roku 1922, který zavedl povinnost osmileté školní docházky pro celou republiku, tedy i pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. Zákon zrušil úlevy ve školní docházce, snížil počty žáků v jednotřídních školách na 65 a na ostatních školách na 70. Od školního roku 1932/33 byl počet žáků snížen dokonce na 50. Nově byla zavedena koedukovaná (společná) výchova chlapců a dívek na všech stupních škol. Byly také zavedeny nové praktické učební předměty a uznána rovnost učitelů a učitelek. Zajímavostí je, že rodiče získali právo odhlásit své dítě z náboženství.³⁴ Toto právo nám do jisté míry vypovídá, kam směřovaly společenské tendence v nově vzniklé republice v oblasti víry.

Školská politika vyvolávala řadu konfliktů v oblasti národnostních vztahů. Ačkoliv Československá republika zajišťovala většině německého obyvatelstva možnost vzdělávání v jejich mateřském jazyce, podle Němců přesto probíhala tzv. čechizace. Němci si stěžovali na nedostatečné zřizování a financování německých menšinových škol oproti školám českým. Nejenom tyto konflikty ve školské oblasti, ale například otázka půdy či jazykové právo byly předzvěstí národnostních sporů, které vygradovaly ve 30. letech.³⁵

³² Viz jazykový zákon č. 122/1920 Sb.

³³ KLÍMEK, Antonín – HOFMAN, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české XIV.*, s. 96–97.

³⁴ ŠTVERÁK, Vladimír – ČADSKÁ, Milada. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha, 20007, s. 81. ISBN 978-80-7184-797-7.

³⁵ KLÍMEK, Antonín – HOFMAN, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české XIV.*, s. 96–97.

Školní rok 1932/33 byl silným ročníkem, počet žactva dosáhl maxima. V Čechách bylo 739 727 žáků a na Moravě 436 124. Poté už následoval v průběhu třicátých let v souvislosti s nepříznivým populačním vývojem soustavný pokles.³⁶ Konec třicátých let přinesl řadu historických mezníků. Pro český národ bylo zásadní postoupení sudetského pohraničí německé říši a následná vojenská okupace zbytku území, známá též jako vyhlášení protektorátu Čechy a Morava.

³⁶ Tamtéž.

1.4 Školství v protektorátu a za 2. světové války

Protektorát Čechy a Morava bylo autonomní území, které vzniklo vojenskou okupací nacistickým Německem. Protektorát byl vyhlášen na základě výnosu č. 75/1939 Sb., který vydal Adolf Hitler 16. března 1939.³⁷

Nacisté se velmi zajímali o školství na území protektorátu, jejich hlavním cílem byla zejména postupná germanizace a likvidace českého školství. Nezávislé a nekontrolované české školství znamenalo pro okupanty problém. Velký problém tvořila především česká inteligence, která mohla ohrozit záměr plného ovládnutí českého a moravského prostoru. Inteligence se soustřeďovala a byla vychovávána zejména na vysokých a středních školách. Proto brzy po vyhlášení protektorátu došlo k uzavření všech českých vysokých škol a k omezení středních škol, především gymnázií, a k redukci škol měšťanských, obecných i škol církevních či soukromých. Vysoké školy byly uzavřeny 17. listopadu 1939. Měly být formálně uzavřeny pouze na tři roky, ale ve skutečnosti to trvalo po celou dobu války. Čeští studenti (příslušníci protektorátu) nesměli po uzavření českých vysokých škol studovat na německých vysokých školách. V roce 1940, na základě rozhodnutí státního tajemníka K. H. Franka, docházelo ke zmíněné postupné redukci středních škol. Především šlo o rušení reálek a reformních reálných gymnázií. Zrušeny byly rovněž školy církevní. Stranou pozornosti nezůstaly ani školy obecné a měšťanské. Docházelo nejen k jejich redukci, ale také ke zvyšování maximálního počtu žáků ve třídách a ke zvyšování povinných vyučovacích úvazků učitelů. Další změna nastala v postavení měšťanských škol. Měšťanské školy byly reorganizovány podle německého modelu. Tato škola měla být odteď pouze výběrová (stejně jako střední školy) a mohlo do ní postoupit pouze 35 % žáků obecné školy. Ostatní děti musely dokončit povinnou školní docházku na obecné škole.³⁸ Dosavadní pětileté školy obecné byly přeměněny na čtyřleté. Trojleté měšťanské školy se staly čtyřletými. Měšťanské školy navazovaly na čtvrtou třídu obecných škol, ale mohly být rozšířeny o pátou a šestou třídu, čímž by odpovídaly pruským středním školám. Měšťanské školy byly po roce 1941 přejmenovány na školy hlavní. Ve školním roce 1939/40 byly uzavřeny první ročníky státních a řádových učitelských ústavů a státní pedagogické akademie. Úřad říšského protektora vyžadoval, aby pro zřízení jakékoliv české školy byl nutný jeho souhlas, navíc zakázal přijímat české učitele na české školy. Po 15. březnu 1939 docházelo v oblastech s německou menšinou k uzavírání českých škol dle programu SdP z roku 1938. Podobná

³⁷ GEBHART, Jan. *Velké dějiny země Koruny české XV a. Paseka*, 2012, s. 536–541. ISBN 80-7185-582-0.

³⁸ Tamtéž.

situace nastala v pohraničí, kde zůstaly zachovány pouze české obecné školy. Od roku 1939 na českých školách začala platit jazyková nařízení, která upřednostňovala německý jazyk před českým. Od školního roku 1941/42 měly obecné školy osm tříd a první ročník školy hlavní odpovídal páté třídě školy obecné.³⁹

Německé školy nebyly určeny pouze pro německé žáky, ale i pro české, kteří pocházeli ze smíšených manželství nebo měli podle dobových měřítek německý původ. V období protektorátu byl navýšen počet německých obecných, měšťanských a středních škol, došlo také k nárůstu počtu jejich žáků. Na druhou stranu tento trend odpovídal potlačování českého školství. Německé školy na českém území spadaly pod správu protektorátního ministerstva školství. Jejich organizace, struktura i osnovy podléhaly říšskému vzoru.⁴⁰

Všechna tato omezení vedla k jedinému cíli, a to ke snižování vzdělanosti českého národa. Tyto úpravy se poprvé projevily ve školním roce 1941/42. Od tohoto roku byly měšťanské školy přejmenovány na školy hlavní (Hauptschule). V důsledku těchto změn byla obecná škola pouze čtyřtřídní a na ni navazovala čtyřtřídní škola hlavní. Okupační moc se snažila ovládnout celý český školský systém jakožto jeden z hlavních nástrojů pro výchovu mládeže v duchu nacistické ideologie. Dospělé lze těžko převychovat, proto byla hlavní prioritou mládež. Důležitou úlohu při výchově mládeže hrálo nově zřízené Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, zřízené v roce 1942.⁴¹

Kuratorium byla samostatně řízená mimoškolní organizace, která se školami spolupracovala.⁴² Cílem kuratoria nebylo pouze převychovávat českou mládež v duchu nacionálně socialistické ideologie, ale také germanizovat a rasově očistit český národ. S touto koncepcí přišel Reinhard Heydrich, nicméně přípravou byl pověřen zástupce aktivistického kolaborantského proudu Emanuel Moravec. Výchovnou činnost zahájilo kuratorium oficiálně až na jaře 1943 a součástí výchovných snah se staly antisemitské názory.⁴³

Školská politika se nově orientovala na výchovu ke vhodnému povolání, tudíž k zapojení české mládeže do pracovního procesu v rámci říše. Proto například nedocházelo k omezování škol odborných, které zajišťovaly přísun kvalifikované pracovní síly pro nacistické účely. V daném období se odborné školství rozvíjelo, především díky omezování středních škol,

³⁹ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu*. Praha, 1996, s. 39–58. ISBN 80-7004-085-8.

⁴⁰ Tamtéž, s. 59.

⁴¹ GEBHART, Jan. *Velké dějiny země Koruny české XV a.*, s. 536–541.

⁴² Tamtéž.

⁴³ ŠPRINGL, Jan. Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení. In *Tereziánské listy* 34, 2006, s. 125–133. ISBN 80-85433-95-8.

kteřé vedlo studenty k hledání alternativ. Díky tomu došlo k nárůstu odborných škol a počtu jejich žáků. Změny jsou viditelné například v rozmezí školních let 1937/38 až 1943/44, kdy se zvýšil počet žáků odborných škol z 35 656 na 66 293.⁴⁴

Postupem času docházelo navíc k odstraňování odkazů na demokratický režim, ať už v učebních plánech, v učebnicích či ve výzdobě tříd. K přímým represím bylo přistupováno alespoň zpočátku ojediněle. Nejčastěji docházelo k zabírání školních budov pro vojenské a jiné účely. Okupační režim se rovněž snažil na území Čech a Moravy posilovat německé školství. Cílem bylo, aby jakékoliv německé dítě nemuselo navštěvovat českou školu a aby jeho výuka probíhala v nacionálně socialistickém duchu. Přestože byl počet žáků v německých školách menší než v těch českých, probíhala rozsáhlá výstavba nových německých národních a měšťanských škol. Nové školy se stavěly především v místech, kde se předpokládal rychlejší postup německého osídlení.⁴⁵ Například ve městě Polička, které se nacházelo v sousedství německého jazykového ostrova Hřebečsko, působila v letech 1942–1945 německá hlavní škola a od roku 1941 také německá mateřská škola.⁴⁶

Další změny v protektorátním školství byly realizovány v rámci Heydrichovy správní reformy z roku 1942. Na základě této reformy měla být unifikována říšská a protektorátní školská správa. Novým ministrem školství a národní osvěty se stal Emanuel Moravec. Ten pokračoval nadále ve zjednodušování českého školského systému, v reorganizacích i v rušení školních rad. Nechal postupně zrušit školní rady, a to od zemských až po místní. Problematiku školních rad převzaly úřady zemských prezidentů a okresních hejtmanů. Změny se projevíly v obsahu výuky, kde došlo ke zvýšení počtu hodin německého jazyka. Sami učitelé museli skládat zvláštní zkoušky z němčiny, jinak jim hrozilo v krajních případech propuštění. Velký důraz byl kladen vedle výuky němčiny na výuku dějepisu, české literatury a zeměpisu. Z výuky dějepisu byly odstraněny pojmy jako česká státnost, suverenita, národní hrdost atd. Zcela nevhodně se rovněž jevila Palackého koncepce vývoje českých dějin, která byla pojímána jako neustálé stýkání a potýkání českého a německého národa ve střední Evropě. Nová výuka rozvíjela myšlenku, že rozvoj českého národa byl vždy spjat s Velkoněmeckou říší. Pokud by padla říše, padl by i český národ. Tudíž bylo důležité zůstat pod ochranou říše a budovat nejen lásku k německému národu, ale především k vůdci. Při výuce literatury byla vyřazována díla, která byla označena za nevhodná, v souvislosti s vývojem válečné situace

⁴⁴ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu*, s. 55–56.

⁴⁵ GEBHART, Jan. *Velké dějiny země Koruny české XV a.*, s. 538–549.

⁴⁶ KONEČNÝ, Stanislav – RŮŽIČKA, Jindřich. *Věnné město českých královen Polička*. Argo, 2001, s. 89. ISBN 80-7203-397-2.

a politiky. Zeměpis naopak zdůrazňoval znalosti o území třetí říše, až poté se vyučoval zeměpis Čech a Moravy.⁴⁷ Docházelo k zabírání českých školních budov pro nacistické úřady nebo německé školy. Žactvo se stávalo dostupnou pracovní silou pro výpomocné práce (zákopové práce, výroba, stavebnictví) nebo byli žáci povoláváni do organizací polovojenského typu.⁴⁸

⁴⁷ GEBHART, Jan. *Velké dějiny zemí Koruny české XV a.*, s. 542–544.

⁴⁸ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu*, s. 56–57.

2. VÝVOJ ŘÍMSKO-KATOLICKÉ CÍRKVE OD 19. STOLETÍ DO 1. POL. 20. STOLETÍ

2.1 Historický vývoj v 19. století

Osvícenské myšlenky v oblasti církevní politiky přetrvaly i po smrti císaře Josefa II. Katolická církev byla stále pod dohledem rakouského státu. Stát jmenoval biskupy a zasahoval do volby papeže. V revoluční době 1848–1849 církev usilovala především o vlivnější postavení v rámci Rakouského císařství. Církev vždy zastávala řadu funkcí: náboženskou, kulturní a vzdělávací. Nad touto oblastí života získávala postupem doby plnou kontrolu. V 19. století usiloval papežský stolec o uzavírání mezivládních dohod, které garantovaly práva katolické církve v příslušné zemi. K upevnění autonomie katolické církve v Rakouském císařství došlo na základě konkordátu z roku 1855.⁴⁹ Důsledkům a významu této mezinárodní dohody bude věnována pozornost v následující podkapitole.

V 19. století církev nebyla schopna poskytovat odpovědi na nové vědecké objevy, které zpochybňovaly historickou církevní tradici a výklad Bible. Církev v této době, na rozdíl od středověku či baroka, už neurčovala témata společenského diskurzu ani nenabízela řešení dobových problémů. To vedlo k postupnému úbytku věřících, což bylo typické pro 19. a 1. polovinu 20. století. Odliv věřících byl především z řad dělníků a městských elit. Docházelo k odcizování nejen společnosti od církve, která byla oporou státu, ale navíc se společnost začala emancipovat i od státu. Soudobé uspořádání světa, založené na katolickém univerzalizmu a církvi jakožto institucionální složce života, přestalo odpovídat potřebám společnosti. Ačkoliv sekularizační trend⁵⁰ nadále postupoval, nebylo možné se od církve odříznout ze dne na den. Katolická církev v dané době zastávala několik společenských funkcí a poskytovala řadu služeb ve všech sférách, např. stále bylo běžné křtění novorozených dětí atd. Změny proto musely přicházet postupně. Navzdory tomu, že církev zastávala ve společnosti stále řadu funkcí, kontinuálně pokračoval trend poklesu počtu věřících a úpadek vlivu církve ve společnosti. Tento vývoj v českých zemích odpovídal dění i v okolních evropských zemích. Zmíněnému trendu navíc napomáhala rivalita mezi učiteli a kněžími. Učitelstvo se postupně propojilo s antiklerikálním myšlením.⁵¹

⁴⁹ PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, s. 32.

⁵⁰ Fenoménu a problematice sekularizace je věnována jedna z následujících podkapitol.

⁵¹ PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, s. 13–16, 117–118.

Pro toto století je typický rozvoj ženských kongregací neboli řádových řeholí. Ty napomáhaly zmírnit dopady průmyslové revoluce, urbanizace a migrace. Uplatňovaly se nejen v charitativní oblasti, ale také v sociální oblasti a ve školství.⁵²

Až do roku 1848 byli katoličtí kněží hlavními nositeli národního obrození a nacionální emancipace. Většina společnosti ale přesto církev vnímala jako součást vládních struktur a jednu z hlavních opor habsburské monarchie. V 2. polovině 19. století se dostala katolická víra postupně do pozadí a začal probíhat tzv. kulturkampf. Tento „boj“ vedli nejen občané, ale i elity. Cílem bylo vytěsnit církev ze školství a z dalších oblastí, které spravovala.⁵³ Objevuje se teze, že na přelomu 19. a 20. století se antiklerikalismus stal módní záležitostí. Poukazovalo se hlavně na zkaženost církve a papežství. Tomu navíc nahrávalo dogma o papežské neomylnosti vyhlášené v roce 1870 na 1. vatikánském koncilu. Před první světovou válkou začal stát oficiálně tolerovat vystupování z církví. V roce 1871 například opustil katolickou církev T. G. Masaryk, který se cítil být odpůrcem tradičního spojení trůnu a oltáře, tzv. césaropapismu. Vztahy mezi státem a církví nebyly v této době idylické. Nasvědčuje tomu i fakt, že na konci 19. století stát respektoval pohřeb tzv. žehem. Tento způsob pohřbů katolická církev zásadně odmítala. Zmíněný trend pohřbívání začal být ale velmi oblíbený, v roce 1899 dokonce vznikl Spolek přátel žehu. V českých zemích začala být zakládána krematoria. Docházelo také k oživení hnutí Pryč od Říma, jehož počátky sahaly už do revolučních let 1848–49. Toto hnutí nacházelo podporu především v severních Čechách (na území Sudet). Zde se postupem času stal odpor vůči katolické církvi, podobně jako antisemitismus, pouhou zástěrkou pro radikální projevy a řešení národnostní a sociální otázky. Tudíž se T. G. Masaryk mýlil, pokud se domníval, že hnutí bylo pouhou náboženskou záležitostí.⁵⁴

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž, s. 61.

⁵⁴ BOROVIČKA, Michael – KAŠE, Jirí a kol. *Velké dějiny země Koruny české XII b.* Litomyšl, 2013, s. 409–412. ISBN 978-80-7432-293-8.

2.2 Konkordát

Konkordát je smlouva, která se uzavírá mezi církví a státem na základě mezinárodního práva o tzv. věcech smíšených, které se církve i státu dotýkají.⁵⁵ V průběhu let bylo vydáno několik konkordátů, první už v roce 1222. Pro tuto diplomovou práci však bude relevantní ten z roku 1855. Tento konkordát byl podepsán 18. srpna 1855 v den 25. narozenin císaře Františka Josefa I. Za habsburskou monarchii smlouvu podepsal zástupce císaře kníže Otmar Rauschner a za papeže podepsal smlouvu kardinál Viale Prela. Tato smlouva i dnes vyvolává mnoho rozličných názorů. Například historik Josef Redlich prohlásil konkordát za abdikaci státu před církví. V souvislosti s touto smlouvou bylo manželství katolíků podřízeno církevnímu zákonodárství a nad školstvím církev získala dalekosáhlý dozor. Tímto dozorem nebylo zavedeno nic nového. Církev měla dohled nad školou již od josefínské doby. Změna nastala především v tom, že klérus přestal podléhat státu a byl podřízen Římu.⁵⁶ Biskupové z českých zemí uvítali konkordát jako osvobození. Dříve stát jmenoval biskupy v rámci monarchie, teď tato funkce náležela Římu. Došlo k celkovému upevnění autonomie církve. Přes všechny tyto změny znamenal konkordát také počátek konfliktů, což naznačovalo už jeho rozpačité přijetí společností. Někteří vnímali tuto smlouvu jako nepřipustný ústupek státu vůči církvi, jiným vadila ztráta monopolu státu v otázkách vzdělání a manželského práva. V důsledku toho byly posíleny antiklerikální nálady.⁵⁷ Tato silná pozice církve netrvala příliš dlouho. Ačkoliv Rakousko neznalo otevřený kulturní boj, tzv. kulturkampf, v takovém rozsahu jako Francie, přesto zde skrytě docházelo k omezování vlivu církve. K symbolickému narušení hegemonie katolické církve došlo už v roce 1861 vydáním protestantského patentu, který stanovil rovnost náboženství. K dalšímu omezení konkordátu došlo tzv. májovými zákony v roce 1868. Stát si sám upravil manželské záležitosti i vnitřní konfesijní poměry. O rok později byl vydán již zmíněný Hasnerův zákon, který obnovil státní kontrolu a dozor nad školstvím.⁵⁸ Konkordát byl vypovězen v roce 1868, respektive v roce 1870. Po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 vznikl de facto nový stát. Bylo tudíž nutné všechny smlouvy uzavřít znovu. Navíc v roce 1870 došlo k připojení papežského státu ke zbytku sjednocené

⁵⁵ *Ottův slovník naučný, díl čtrnáctý, Kartel-Kraj, Praha, 1899, s. 709.* Internet archive, 3. 2. 2008 [cit. 6. 2. 2017]. URL: <<https://archive.org/details/ottvslovnknauni00studgoog>>.

⁵⁶ KÁDNER, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2.* Křesťanská akademie, 1987, s. 205–206. ISBN 80-7113-003-6.

⁵⁷ PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, s. 33.

⁵⁸ Tamtéž.

Itálie, čímž vznikl také nový stát. Z právního hlediska muselo opět dojít k uzavření všech smluv. Co se týče opětovného uzavření zmíněného konkordátu, k tomu už nedošlo.⁵⁹

Od té doby postupně docházelo k přechodu od konfesního státu, kde byl upřednostňován katolicismus, ke státu nekonfesnímu, tedy spíše konfesně neutrálnímu. Ovšem některé normy a pokyny to narušovaly, např. pokyn o povinném zahajování výuky na veřejných školách modlitbou.⁶⁰ Záboj Horák uvádí, že tyto nesrovnalosti byly odstraněny po vzniku Československé republiky. Můžeme souhlasit s tím, že k tomuto kroku docházelo. Ale docházelo k němu postupně a v každé oblasti rozličně. Tyto nesrovnalosti se objevovaly ještě v polovině 20. let. 20. století. Dokladem jsou spory⁶¹ vedené v agendě okresního školního výboru v Poličce. Zde se dochoval například spor z obce Borová (obec nacházející se nedaleko města Poličky), kdy si rodiče stěžují, že jejich dětem není ve škole umožněno se modlit.⁶²

Na rozdíl od josefínských reforem, které usilovaly o oslabení vlivu církve, konkordát začal postupně obnovovat moc katolické církve v Rakouském císařství. Katolické náboženství bylo prohlášeno za nedotknutelné, společně se všemi výsadami a právy pod záštitou panovníka a státu. Církev získala správní autonomii, ačkoliv císař směl navrhopvat papeži jmenování biskupů. Vláda směla jmenovat faráře, ale pouze ze tří kandidátů navržených danými biskupy. Stát se dále zavázal vyplácet příjmy duchovním a zároveň uznal nedotknutelnost církevního majetku. Další výsady, které církev získala, ať už v oblasti školství, či v oblasti manželského práva, byly již zmíněny. Po zrušení konkordátu byl vydán zákon č. 50 z roku 1874, který pojednával o zevních poměrech církve katolické. Tento zákon byl posléze využit i v rámci Československé republiky pro utváření právních vztahů mezi státem a katolickou církví. Zákon stále vycházel z myšlenky o nadřazenosti státních zákonů nad církevními. Na církevní představitele stát ale částečně přenesl svou agendu.⁶³

Pokud budeme hledat počátky vztahu mezi státem a církví, můžeme nahlédnout do období po bitvě na Bílé hoře, kdy došlo k rekatolizaci habsburské monarchie. V rekatolizaci se prostřednictvím osoby panovníka snoubily politické a náboženské motivy. Když Ferdinand II. srovnal všechny své poddané ve víře, tedy pod víru katolickou, odstranil tím

⁵⁹ HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*. Grada, 2011, s. 23–24. ISBN 978-80-247-3623-5.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Na základě sporů bude v kapitole č. 3 prezentován vztah učitelů a kněží. V následné podkapitole 3.1 bude blíže představen i zmíněný spor z obce Borová.

⁶² SOkA Svitavy, fond: Okresní školní výbor Litomyšl, č.f. 786, kart. 20/1, disciplinární komise.

⁶³ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 2003, s. 178–180. ISBN 80-7201-433-1.

tehdejší dlouhodobé třecí plochy, čímž došlo ke stabilizaci říše i českých zemí. České země byly z hlediska konfese unikátní, multikonfesní. V tehdejší době se Evropa konfesně štěpila (v důsledku reformací) a docházelo k formování státních útvarů, které se jednotně formulovaly pod jedno vyznání. V tomto procesu byla významným spojencem státu právě církve. Multikonfesní české země, které si nesly své unikátní husitské dědictví z minulosti, byly nátlakem okolních zemí nuceny ke změně, tedy k rekatolizaci. Proto Ferdinand II. jakožto hluboce věřící katolík, který měl odpovědnost za duše svých poddaných, přistoupil k rekatolizaci nejen z důvodu náboženského, ale i politického (snažil se zamezit případným poddanským bouřím). Tato náboženská (katolická) jednotnost byla narušena tolerančním patentem z roku 1781 a vše bylo završeno vydáním prosincové ústavy v roce 1867, kterou byla nastolena plná náboženská svoboda. Následné společenské, politické, vědní a kulturní změny, které přineslo 19. a následné 20. století, změnilo tento dlouhodobý vztah. Podle sekularizačních tezí byla společnost odcírkevněna, nikoliv odnáboženštěna. Víra musela najít své nové vyjádření, a to ve světě, kde přírodní zákony už nebyly vysvětlovány prostřednictvím boha, ale vědy. Ve světě, kde konfese nebyla už záležitostí veřejnou, ale soukromou.

2.3 Sekularizace

Sekularizace je obtížně definovatelný fenomén. Každý historik, sociolog nebo religionista v něm vidí jiné příčiny, průběh i důsledky. Pro představu bude zmíněno několik sekularizačních paradigmat.

Prvním z nich bude paradigma od Petera L. Bergera⁶⁴. Ten vidí sekularizaci jako proces, kde jsou jednotlivé společenské a kulturní sektory oddělovány od nadvlády církevních institucí a náboženských symbolů. Tyto náboženské instituce ztrácejí vliv v oblastech, které do té doby spadaly pod jejich kontrolu. Dochází k úpadku náboženských témat v umění, v literatuře atd. Vše souvisí s rozvojem vědy jakožto nového autonomního pohledu na svět. Podle Bergera to vše představuje objektivní stránku sekularizace. Poté existuje i stránka subjektivní. Na základě subjektivní sekularizace se zvyšuje počet jedinců, kteří se při interpretaci světa a života obejdou bez náboženství.⁶⁵ S Bergerem spolupracoval například Thomas Luckmann. Společně napsali práci *Sociální konstrukce reality*. Luckmann přichází s teorií o privatizaci náboženství, která je součástí obecné privatizace individuálního života v moderních společnostech. V době, kdy se osobní identita stala soukromou záležitostí, tak institucionální specializace náboženství zahájila vývoj, který transformoval náboženství do podoby subjektivní a privátní záležitosti. Tento proces byl označen za privatizaci náboženství. Důsledky institucionální specializace náboženství označuje Luckmann jako sekularizaci. Náboženství se dostalo do speciálních, od společnosti oddělených náboženských institucí. Církev poté rozvíjela své vlastní zájmy. Vedle tradiční doktrinní a liturgické činnosti se věnovala ekonomickým, politickým a administrativním záležitostem. Začalo tak vznikat napětí mezi těmito tradičními a sekulárními činnostmi.⁶⁶

Další paradigma, podle Hugh McLeoda⁶⁷, označuje sekularizaci jako proces, který se dotkl celé evropské kultury. Namísto univerzální sekularizační teze nabízí McLeod kulturně a ideově pluralistické vysvětlení tzv. odnáboženštění. Tento proces, který probíhal v západní Evropě, nabídl po první světové válce vedle náboženské „ideologie“ další politické směry a rozmach vědy i umění. Ke konci 19. století lze hovořit o tzv. druhé konfesionalizaci,

⁶⁴ BERGER, Peter. *The Desecularization of the World*. Eerdmans, 1999. ISBN 978-08-0284-691-4.

⁶⁵ HLAVÁČKA, Milan a kol. *České země v 19. století*. Praha, 2014, s. 187. ISBN 978-80-7286-219-1.

⁶⁶ LUCKMANN, Thomas. *The Invisible Religion*. New York, 1967.

⁶⁷ MCLEOD, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*. CDK, 2008. ISBN 978- 80-7325-161-1.

tedy o rozvoji nových náboženských hnutí. Náboženské přesvědčení už stálo na jiných základech než v předešlé době.⁶⁸

Jako poslední bude zmíněno pojetí sekularizace od Reného Rémonda⁶⁹. Ten spatřuje sekularizaci především ve vztahu mezi církví a státem. Rémond navíc rozlišoval mezi dvěma druhy oddělení církve od státu. Nejprve docházelo ke konfesionální neutralizaci a posléze k laicizaci státu, respektive k dosažení svobody vyznání a smýšlení. Až poté lze hovořit o oddělování náboženství od společnosti formou sekularizace. Velkou roli v tom sehrál liberalismus a totalitarismus 19. století. Díky liberalismu došlo v některých zemích, např. ve Francii, k oddělení církve od státu. Jinde došlo naopak k propojení státu a církve, např. v Rakousku. Velkým mezníkem se stalo zavedení občanských zákoníků. Tímto krokem ztratila církev staletý vztah ke společnosti, kdy plnila sociální funkce s právními důsledky. Tyto funkce se pojí s aktem křtu, svatby či úmrtí. Tato oblast začala spadat pod státní a komunální úředníky, což nezůstalo bez odezvy. Naproti tomu výsledkem boje diktatur s církví byla devastace církve ve snaze o dosažení ateismu.⁷⁰

Jak je viditelné z výše uvedených příkladů paradigmat, sekularizace není pojem jednoznačný ani přímočarý. Průběh a výsledky sekularizace byly odlišné v jednotlivých zemích Evropy. Je zřejmé, že teze o automatické sekularizaci, která byla samozřejmým a logickým výsledkem modernizace, je mylná. Chybnost teze dokazuje politická role náboženství a velký rozmach nových náboženských hnutí v 2. pol. 19. století. I díky tomu bývá sekularizace některými považována za vědecký omyl. Především dochází ke zpochybnění tezí o odlišnosti církve od jiných složek života, privatizaci víry a tzv. odkouzlení světa. Miloš Havelka konstatoval, že sekularizace za sebou nenechala nenáboženskou společnost. Víra musela pouze najít své nové vyjádření. Společnost byla spíše „odcírkevněna než odnáboženštěna“. Paradigma kulturkampfu, které pochází z německých zemí 19. století, popisuje oddalování státní politiky od představ katolické církve. Havelka dále uvádí, že sekularizace se měnila i z hlediska sémantiky. Sekularizace byla původně používána pro vyjádření procesu převádění církevního majetku do světských rukou. Od poloviny 19. století se pojem používal pro vyjádření úpadku vlivu náboženství na myšlení lidí, na organizaci společnosti, na politiku státu atd. Obě vyjádření spojuje myšlenka zesvětšování

⁶⁸ HLAVÁČKA, Milan a kol. *České země v 19. století*, s. 188.

⁶⁹ RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*. NLN, 2003. ISBN 80-7106-496-3.

⁷⁰ HLAVÁČKA, Milan a kol. *České země v 19. století*, s. 189.

původně náboženských statků, ať už z hlediska materiálního, či duchovního.⁷¹ Každému člověku se ve spojitosti s tímto znakem (sekularizace) vybaví jiná mentální představa. Otázkou může být, proč v polovině 19. století došlo ke změně užívání tohoto pojmu. Za změnou mohl stát už zmíněný konkordát z roku 1855, revoluce 1848–49 či oživení hnutí Pryč od Říma!. Stát se pomocí tohoto pojmu mohl snažit normalizovat společnost v každodenním životě a legalizovat tím svůj vztah a postoje vůči církvi.

⁷¹ Tamtéž, s. 189–190.

2.4. Období po vzniku Československé republiky až do 2. světové války

Před první světovou válkou se ke katolickému náboženství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku hlásilo 94,8 % obyvatel. Česká katolická církev za války zdůrazňovala svou věrnost monarchii. Nelze se tedy divit, že si česká společnost po vzniku Československa spojovala staré poměry právě s církví. Římskokatolická církev byla spojována nejen s habsburskou monarchií, ale například i s Obnoveným zřízením zemským, které následovalo po Bílé hoře a povolovalo pouze katolické vyznání. Na počátku nové republiky se na moci podílely katolické strany, ale neodpovídalo to počtu katolíků v zemi. Před první světovou válkou si například čeští Němci stěžovali na nedostatek vlastních kněží, jenž musel být kompenzován českými kněžími, kteří odcházeli do pohraničí. To předznamenávalo vývoj v nadcházející národnostní otázce. Po válce ale u příslušníků menšin boj proti katolické církvi takřka nenastal. Docházelo ale k odstraňování mariánských sloupů, které byly mylně považovány za alegorii vítězství katolíků v bělohorské bitvě. K odstranění Mariánského sloupu došlo i na Staroměstském náměstí v Praze dne 3. listopadu 1918. Tyto akce doprovázelo mnoho vášní. Podobný osud měl čekat také sochu sv. Jana Nepomuckého na Karlově mostě. Tento „patron Temna“ byl rovněž spojován s minulou dobou. Naštěstí byla socha uchráněna. Antikatolické nálady dále proklamovaly například vznik tzv. státních škol bezbožeckých. Po vzniku Československa tudíž nebyly odstraňovány pouze monarchistické symboly a znaky, ale i ty církevní. Docházelo k odstraňování křížů, ničení soch světců, pustošení kostelů, kaplí atd. Někteří autoři toto období označují za obrazoborecké.⁷² Náladu v zemi lze například dokreslit zákonem z února 1919. Zákon zakazoval kněžím a kazatelům mluvit o politických a státních záležitostech během mši a výuky náboženství, vše pod trestem vězení. V dané době se po učitelích nevyžadovala příslušnost k nějaké náboženské konfesi a byla dokonce všem povolena rozluka manželství. Navíc bylo stanoveno, že církevní překážky nebudou bránit uzavření sňatku. První republika uznávala celkem dvanáct církví. Nově se objevila například církev československá, českobratrská a slezská německá evangelická. Působily zde také církve státem neuznané, jako adventisté, jednota Chelčického a další. V těchto letech se hovořilo o odluce církve od státu, tento návrh nakonec nebyl do ústavy přijat.⁷³

Církev československá byla státem uznána v roce 1920. Tato církev byla prolnta nacionálním duchem. Při obřadech používala český jazyk a praktikovala přijímání podobojí.

⁷² KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české XIII*. Litomyšl, 2000, s. 150–151. ISBN 80-7185-328-3.

⁷³ Tamtéž, s. 153–154.

Církev československá nejenže nesplnila očekávání na masový přechod katolíků do jejích řad, ale navíc docházelo ke sporům mezi ní a katolíky. Spory se například týkaly některých kostelů, které chtěla nová církev katolíkům přebrat. V zemi ještě působila církev pravoslavná, která posílila po příchodu ruských legionářů. Pravoslavná církev byla spíše menší a hlavní vliv měla především na území východního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Co se týče samotných katolíků, ti ztratili v meziválečném období zhruba šestinu svých příslušníků. V Čechách ztratila římskokatolická církev okolo 127 200 věřících, na Moravě to bylo 91 300 a ve Slezsku 24 800 věřících. Na Slovensku a v Podkarpatské Rusi k odlivu věřících nedošlo. Další významnou skupinou u nás byli protestanti. K těm stát zaujal vstřícnější postoj než ke katolíkům. V roce 1919 došlo ke zřízení evangelické teologické fakulty Jana Husa v rámci pražské české univerzity. Ale již dříve se dohodli zástupci protestantů, ať už luteránského, nebo reformovaného směru, na sloučení v evangelickou církev česko-bratrskou. Ke sloučení došlo 5. listopadu 1918 po vzoru České konfese z roku 1575. Nová církev byla státem uznána až 25. listopadu 1919. Od roku 1923 začala působit na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. V ČSR se objevovala rovněž židovská víra. V roce 1920 bylo u nás 354 000 občanů hlásících se k této víře. Ve stejném roce se osobou bez vyznání prohlásilo 724 500 lidí.⁷⁴

Církev se v období první republiky nadále angažovala v oblasti školství. Činná byla nejen v oblasti národního školství neboli v souboru škol určených k obecnému vzdělání veškeré mládeže školou povinné, ale také v oblasti středoškolské. Byly zakládány církevní školy, které byly zákonem č. 121/1920 Sb. považovány za soukromé. Zmíněný zákon nadále určoval státní správě vrchní vedení a dozor nad veškerým vyučováním, tedy i nad tím církevním.⁷⁵

⁷⁴ Tamtéž, s. 157–160.

⁷⁵ HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*, s. 26.

3. ŠKOLNÍ OKRES POLIČKA

Město Polička bylo od svého založení až do roku 1848 centrem vlastního městského panství. V roce 1850 se stalo součástí okresu Litomyšl, kde zůstalo až do roku 1855. V tomto roce došlo ke sloučení veřejné-politické a soudní správy. Polička se stala sídlem samostatného soudního okresu a vznikl smíšený okresní úřad, který spravoval příslušný politický⁷⁶ okres. Nově vzniklý soudní okres měl rozlohu 320 km² a tvořilo ho 33 obcí s celkovým počtem 30 000 obyvatel. Jeho součástí bylo deset obcí s převažujícím německým obyvatelstvem. Tyto obce katastrálně tvořily třetinu okresu a byly rovněž součástí německého jazykového ostrova Hřebečsko, který se později stal součástí Sudet.⁷⁷ V roce 1940 byl poličský okres zrušen a Polička byla připojena opět k okresu Litomyšl. Po druhé světové válce byl poličský okres znovu obnoven. V roce 1960 se ale Polička stala součástí okresu Svitavy a v roce 2003 součástí Pardubického kraje.⁷⁸ Jelikož se poličský okres nacházel v jazykově smíšené oblasti, byl na základě rozhodnutí zemské školní rady v roce 1873 (s platností od 1. 1. 1874) rozdělen na dva samostatné školní okresy. Rozloha školního okresu zpravidla odpovídala území příslušného politického okresu.⁷⁹ Českou část okresu tvořilo 17 obcí (Borová, Korouhev, Polička, Rohozná, Sv. Kateřina, Široký Důl, Pustá Rybná, Sádek, Březiny, Telecí, Nedvězí, Bystré, Hartmanice, Svojanov, Hlásnice, Hynčina a Trpín) a součástí německé části bylo 8 školních obcí (Pomezí, Modřec, Stašov, Jedlová – Horní i Dolní, Banín, Bělá nad Svitavou, Brněnec). V roce 1868 zde byly zřízeny i dvě místní školní rady (česká a německá). V Poličce působila rovněž okresní školní rada.⁸⁰ Pro představu: v poličském školním okrese se ve školním roce 1926/27 nacházelo 5 měšťanských škol, 24 škol obecných a 3 školy mateřské. Tyto školy sídlily v 31 budovách, z nichž 3 byly vzorné, 12 vyhovujících, 4 celkem vhodné, 4 méně vhodné a 8 nevhodných. V daném školním roce zde vyučovalo 103 učitelů, kteří vyučovali 3 148 žáků. Školní docházka byla splněna na 97,85 %.⁸¹

⁷⁶ Obr. 1. na str. 107.

⁷⁷ JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*, s. 284–286.

⁷⁸ KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko*, s. 85.

⁷⁹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích*. Praha, 2007, s. 357. ISBN 978-80-7106-906-5.

⁸⁰ SKŘIVÁNEK, Milan – PŮŽOVÁ, Bohumila - TÍKAL, Jirí. Okresní školní rady (výbory) v Poličce (1868) 1870–1948. Inventář, 1972, úvod, s. 3.

⁸¹ Od Trstenické stezky. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského, poličského a vysokomýtského. Ročník VI. (1926/27), s. 13–14.

3.1. Borová

Obec Borová se nachází přibližně 8 km severozápadně od města Polička a má 972 obyvatel. První písemná zmínka o obci pochází z roku 1349, z listiny pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic.⁸² Pojmenování obce zřejmě souvisí s potokem, na jehož obou březích se obec rozkládá. Potok se od roku 1269 nazýval Borovnice.⁸³ Není přesně známo, kdy se Borová stala součástí poličského panství. Polička o Borovou během dějin několikrát přišla. Od roku 1628 až do zrušení patrimoniální správy v roce 1848 byla už stálou poddanskou vesnicí Poličky. V polovině 19. století se stala Borová součástí okresu Litomyšl a po pěti letech byla převedena pod okres Polička. Přes všechny následující změny byla nakonec v roce 1960 připojena k okresu Svitavy. První škola se v obci objevila zřejmě kolem roku 1700, ale první doložené zmínky z roku 1790 hovoří o triviální (katolické) škole. Ta byla od roku 1865 dvojtřídní a později přeměněna na obecnou školu s českým vyučovacím jazykem. Jelikož byla v obci vždy převažující evangelická konfese, zdejší evangelíci si v polovině 19. století vybudovali jednotřídní evangelickou školu. Obě školy byly nakonec v roce 1889 sjednoceny v jednu. Tato škola byla nedostačující, a tak v roce 1911 došlo k vybudování nové jednopatrové školní budovy.⁸⁴

Ve stížnosti z obce Borová je popisován spor, kdy si rodiče stěžovali na učitelku Lopourovou, která jejich dětem neumožňovala ve škole modlení.⁸⁵ Tato kauza nabyla nejen regionální významnosti, ale vyslovovaly se k ní také školy z přilehlého okolí, např. i nedaleká obec Oldříš. Kauza nakonec vygradovala natolik, že se dostala až k Zemské školní radě v Praze. Sdružení katolických rodičů a přátel křesťanské výchovy pro farnost Borová u Poličky tehdy obvinilo učitelku Lopourovou, že místo modlení dětem nakazuje zpívat písně. Na tomto dokumentu z 20. let 20. století bude demonstrováno, že se v těchto případech proti učitelce postavil nejen katecheta (učitel náboženství, kterým byl často kněz), ale také katolické sdružení, které následně svědčilo proti učitelce. Na ukázkce ze školního prostředí je patrné, že učitelé a kněží, respektive stát a církev, spolu v určitých oblastech spolupracovali, ale zároveň si byli konkurenty.

V Borové se v květnu 1925 odehrál další incident. Ten se týkal svátku sv. Jana Nepomuckého, který byl slaven dne 16. května. V onen svátek chybělo ve zdejší škole

⁸² KONEČNÝ, Stanislav. *Políčsko*. Tišnov, 2005, s. 26. ISBN 80-7323-106-9.

⁸³ PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny* (1.díl A-H). Praha, 1949, s. 124–125.

⁸⁴ KONEČNÝ, Stanislav. *Políčsko*, s. 26–28.

⁸⁵ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní výbor Litomyšl, č.f. 786, kart. 20/1, inv.č. 37, disciplinární komise.

několik dětí katolického vyznání, které byly místo výuky v kostele. Třídní učitel Nektivinda si stěžoval na rodiče zmíněných žáků, že zanedbávají docházku svých dětí.⁸⁶

První interpretace se zabývá stížností z obce Borová – případ učitelky Lopourové. Musíme si položit základní otázku, zda se daný incident skutečně odehrál tak, jak je ve stížnosti popisován, jelikož obsah textu je jistě ovlivněn tím, že ho napsalo samotné katolické sdružení. Autor do textu vždy zanáší subjektivnost. V rámci diplomové práce byly dohledány reakce „druhé strany“ a porovnány pohledy na zmíněný incident. Bylo zjištěno, že učitelka Lopourová odmítla všechna obvinění, a dokonce se za ni postavila obec Oldříš. Obsah dokumentu nelze přijmout jako realitu. Nelze ani říci, jak se incident skutečně odehrál a která z verzí příběhu je pravdivá. Každý může tuto stížnost vnímat z odlišné pozice, není možné tedy dojít k finálnímu významu textu. Proto zde nebudou vynášeny soudy o tom, zda měla pravdu učitelka, nebo katolické sdružení, ale text bude dekonstruován. V souladu s daným epistémé se dají (z pohledu zmíněné stížnosti) nalézt diskurzy církevní i pedagogické, které se vzájemně střetávaly. Církev vnímala odlišně otázku výuky, jinak vnímala důležitost modlitby ve škole atd. Odlišně to viděla pedagogická strana. Pro školství byl naopak důležitý obsah a podoba výuky, modlení ve škole nebylo považováno za tolik důležité. Ale rozhodně škola nezastávala v obecném měřítku negativní postoj vůči církvi, podobné excesy, vyhýbání se normám (taktiky), byly spíše regionálního charakteru, přičemž vše bylo ohraničeno legislativou (strategie). Oba diskurzy normalizovaly společnost jak v oblasti výchovy a vzdělání, tak v oblasti víry. Ve stížnosti by se dalo zaměřit na roli učitele, jeho sociální postavení a očekávání společnosti z toho vyplývající. Dnes máme jiné představy o sebezpřetaci učitelů a jiné představy o průběhu výuky či formě víry.

Učitel jakožto osoba s určitým sociálním postavením musel splňovat specifická očekávání, která společnost vyžadovala. V 19. století se od učitelů vyžadovaly například hudební znalosti a především dovednost hrát na několik hudebních nástrojů. Hudebními znalostmi si učitelé často přivydělávali, jelikož jejich finanční příjmy nedosahovaly vysokých hodnot. Učitel se v dané době postupně emancipoval, přestal spadat pod vliv církve, obdržel i volební právo. „Posláním“ učitele bylo vedle výuky také rozvíjení národní hudebnosti, varhanictví, zpěv, vykonávání kronikářské činnosti atd. Zde je patrné, jak se změnila role učitele oproti dnešní době. Obecné představy o této roli ve společnosti jsou dnes jiné. Tehdejší sebezpřetace učitele souvisela s výše vypsányi dovednostmi, které měl učitel ovládat a znát. Od učitele se

⁸⁶ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 71, inv. č. 2315.

dále očekávalo, že nebude například holdovat alkoholu nebo hazardu. Docházelo k určité idealizaci, díky které byl učitel vnímán jako společenská autorita. Tudíž se musel reprezentovat tak, aby si udržel nejen své pracovní místo, ale i svůj status. Již zmiňovaný Peter L. Berger napsal ve svém díle *Sociální konstrukce reality*, že to, co společnost považuje za samozřejmé, je sociálním konstruktem. K této problematice se váže například i kniha *Všichni hrajeme divadlo* od Ervinga Goffmana.

Na dokument je možné nahlédnout z hlediska konkordátu vydaného v roce 1855. Konkordát je nejen významný mezník ve vymezení vztahů v oblasti školství, ale můžeme v něm také sledovat počátky sporů, které se objevovaly ještě ve 20. století. Naopak z pohledu sekularizace se dají v dnešní době stále nalézt stereotypní názory, že odklon státu od církve, nárůst ateismu a ztráta vlivu církve nad školstvím jsou přirozeným vyústěním sekularizující se společnosti. Tedy že i zmíněný spor v obci Borová lze vysvětlit tím, že to byla automatická reakce na dobově převládající „odnáboženštění“. S tímto jednoduchým závěrem nelze souhlasit. Je zřejmé, že teze o automatické sekularizaci, která byla samozřejmým a logickým výsledkem modernizace, je mylná. Fenomén sekularizace, jak už bylo dříve řečeno, je obtížně definovatelný, což dokazuje mnohost sekularizačních paradigmat. Sekularizační paradigmatata se od sebe značně odlišují, ale shodují se v tom, že sekularizaci nelze pojmut jednoduše. Nejen na příkladu tohoto fenoménu, ale i na dané stížnosti je vidět, jak se lišila produkce diskurzů od sociální praxe, na což upozorňoval Roger Chartier.⁸⁷

Ze souvisejících dokumentů kanceláře okresního školního inspektora v Litomyšli a z výpovědi místního učitele Vorlíčka se dozvídáme další okolnosti zdejších poměrů. Ve 20. letech 20. století probíhalo modlení ve školách v Borové a v Oldřiši dva dny v týdnu, v pondělí a ve čtvrtek v 10:30 hod. a posléze ve 13:30 hod. V tyto dny měla probíhat také výuka náboženství, po které následovalo půlhodinové modlení. Během polední přestávky byly modlitby vynechány. Tento nový trend nevyhovoval některým místním katolíkům. Vorlíček vypověděl, že někteří žáci, zřejmě ovlivnění rodiči, začali ve škole protestovat a modlit se před vyučováním. Učitel dále uvedl, že strčil do jednoho z žáků, jelikož ho považoval za „sloup odboje“. Jiného žáka naopak zatlačil do lavice. V důsledku toho modlení dětí skončilo. Posléze došlo k rozhovorům mezi školou a rodiči katolíky.⁸⁸ Rodiče vyžadovali zvýšení intenzity modlení ve školách a navíc „vytýkali všemu učitelstvu, že cpou dnes dětem jen Husa a Žižku, a říkali, že si zřídí katolickou školu, na niž si povolají učitele, které budou

⁸⁷ CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Pavel Mervart, 2011. ISBN 978-80-87378-52-6.

⁸⁸ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní výbor Litomyšl, č.f. 786, kart. 20/1, inv.č. 37, disciplinární komise.

*chtíti, a že se nám pak povede zle, nebudeme-li s nimi dobře vycházeti“.*⁸⁹ Škola nakonec vyšla rodičům vstříc. Jak sami zástupci školy napsali, tento ústupek udělali pro dobré vztahy a pro další klidné působení v místních školách.

Z vyšetřování (druhé stížnosti) okresního školního výboru v Poličce vyplývá, že děti opravdu v daný den ve škole chyběly, ale učitelův postup nebyl opodstatněný. Žáci se před svátkem učitelé omluvili za nadcházející nepřítomnost a navíc měli náboženské právo, ústavou zaručené, oslavit svátek Jana Nepomuckého. Je pozoruhodné, že ve stejném roce, kdy se v Borové incident odehrál, československá vláda tento svátek zrušila jakožto den pracovního klidu.⁹⁰ Okresní školní výbor nakonec shledal, že učitel zbytečně vyvolal spor a „*ať p. uč. Nekvinda má přesvědčení své jakékoliv, nikdo z občanstva mu je nebere a nevyvrací, ale ať respektuje také přesvědčení jiných, jak se na něj jako učitele jistě sluší a od něj žádat může“.*⁹¹ Spor nejspíše souvisel s celkovou náladou tehdejší společnosti. Jak už bylo v předešlých kapitolách napsáno, v českých zemích katolická církev zdůrazňovala svou věrnost k habsburské monarchii. Po vzniku Československa se spojovaly staré poměry právě s římskokatolickou církví. Docházelo k odstraňování náboženských symbolů, např. mariánských sloupů, ale také soch sv. Jana Nepomuckého („patrona Temna“).⁹²

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 71, inv.č. 2315.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české XIII.*, s. 150–154.

3.2. Bystré

Městečko Bystré ležící 12 km jihovýchodně od Poličky se poprvé objevuje v listině arcibiskupa Arnošta z Pardubic z roku 1349. Jeho jméno je odvozováno od názvu místního potoka. Nachází se zde například zámek, který nechal v 16. století vystavět Jan Bezdrůžický z Kolovrat v renesančním stylu. Mezi další významné majitele zámku patřili Martinicové, Lichtenštejnové, Habsburkové a Hohenemsové. Poslední zmíněný rod se podílel na stavbě nového farního kostela a radnice. V 19. století byla z Rakouska převezena do Bystrého rodová obrazárna Hohenemsů, která je dnes přístupná v expozici Městského muzea a galerie v Poličce. V cenné sbírce obrazů jsou zastoupena díla nejen z 16. století. Nejvzácnější je rozměrný obraz Zahradní hostina, který nemá ve střední Evropě obdobu. V dnešní době na zámku, který je veden jako kulturní památka ČR, sídlí základní speciální škola a speciálně pedagogické centrum. Dějiny Bystrého byly dlouho spjaty s hradem Svojanov. Od 14. století se v městečku nacházel gotický kostel sv. Jana Křtitele, který byl po požárech zbořen a na jeho místě byl v letech 1722–1723 postaven kostel nový. Bystré bylo po roce 1940 připojeno k okresu Boskovice, ale na konci druhé světové války se stalo součástí poličského okresu.⁹³

Z 20. let 20. století se nám dochoval disciplinární přestupek⁹⁴ učitelky dívčí měšťanské školy Marie Lánové z městečka Bystré. Učitelka se údajně chovala provokativně, hrubě a urážela ostatní zaměstnance školy (například na ně dělala úšklebky a posunky). Celou záležitost vyšetřoval okresní školní výbor v Poličce. V tomto disciplinárním řízení si ředitelství dívčí měšťanské školy v Bystrém vyžádalo prohlášení a doplňující doklady od katechety Aloise Doláka. Ten potvrdil zmíněná obvinění proti Lánové.⁹⁵ Konečný výsledek disciplinárního řízení se nepodařilo dohledat. Je ale možné vyslovit hypotézu, kterou nelze zcela ověřit, ale je velmi pravděpodobná. Existuje předpoklad, že obviněnou učitelku neminul nějaký disciplinární postih. Z přidružených pramenů vyplývá, že Lánová dostala nejspíše výpověď.

Dle skutečnosti, že si ředitelství vyžádalo svědectví katechety, je zřetelné, že v období první republiky stále existovala kooperace mezi církví a školou. Navíc se zde zřejmě objevuje morální předpoklad, že katecheta jakožto kněz nebude lhát. Souvisí to s tehdejším vnímáním role katechety ve společnosti, s jeho sebezprezentací. Od učitele náboženství společnost

⁹³ KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko*, s. 41–49.

⁹⁴ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní výbor Litomyšl, č.f. 786, kart. 20/1, inv.č. 37, disciplinární komise.

⁹⁵ Tamtéž.

očekávala bezúhonnost, spolehlivost, způsobilost (vyučovat náboženství) a s tím spojené odpovídající vzdělání, schopnost udržet si kázeň a pilnost. Tyto osobní vlastnosti byly natolik významné, že byly zjišťovány už při samotném nástupu katechety na pracovní místo. Tehdy musel žadatel o místo splnit požadavky vypsané v kompetenční tabulce⁹⁶, která se dochovala v Bystrém z roku 1910. Učitel i katecheta potřebovali pro získání pracovního místa doporučení od okresní školní rady. Pokud bychom porovnali společenskou roli katechety a běžného učitele, našli bychom určité paralely. Obě pedagogické profese spojoval požadavek na odpovídající odbornost, ale také očekávání slušného chování. Běžný učitel navíc vykonával řadu zájmových činností, které často sloužily jako přivýdělek. Nejčastěji to bylo muzikantství, kronikářství, malířství atd. U učitelů se ještě zmiňovala podmínka, že nesmějí nadměrně holdovat alkoholu, neměli ani často navštěvovat hospody, nebo je dokonce provozovat. Katecheta naopak vedle učení náboženství mohl vykonávat i kazatelskou činnost, pokud byl vysvěcen. Od učitele náboženství se jistě více očekávalo vzorné, příkladné chování, právě s odkazem na případné kněžské svěcení. Naopak platové problémy se týkaly obou.

V roce 1909 se objevil v Pražských novinách inzerát odkazující na konkurz v Bystrém.⁹⁷ C. k. okresní školní rada v Poličce nabízela volné místo katechety na zdejší měšťanské škole chlapecké. Předtím v městečku působil katecheta Blinka, který po stížnostech místní školní rady na jeho osobu zažádal o přeložení do duchovní správy. Na konkurz se dostavil pouze jeden uchazeč, a to Jan Kovář. Ačkoliv to byl jediný kandidát na volné místo, místní školní rada žadatele nepřijala. Následně byl vypsán nový konkurz.⁹⁸

Neshody katechety Blinky, které vedly k jeho odchodu, mohou souviset s průvodem během svátku Jana Nepomuckého v roce 1906. V květnu téhož roku se v městečku konal tradiční průvod. Blinka se zapojil do jeho příprav a organizace. Katecheta dětem nakázal, že se před průvodem zúčastní mše. Na mši ale dorazilo málo dětí. Blinka se je rozhodl dohledat, ale mezitím odešel domů i zbytek žáků. Katecheta následně odešel také domů, kde se převlékl a posnídal. Tehdy viděl za okny procházet průvod. V průvodu dle jeho slov šly všechny místní děti, učňové, svobodné dívky, mládenci se sochou sv. Jana, ministranti, dospělí atd. Celý průvod vedl ředitel školy Kryšpín. Posléze došlo ke konfrontaci obou pánů, po které si Blinka stěžoval u okresní školní rady v Poličce. Lze zde opět nalézt určitý kompetenční spor. Z vyšetřování rady plyne, že řediteli vadil katechetův rozkaz dětem, tedy

⁹⁶ Obr. 3. na str. 109.

⁹⁷ Obr. 4. na str. 110,111.

⁹⁸ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 50, sign. 7/78, inv.č. 1853.

povinná účast na mši a poté povinná účast v průvodu.⁹⁹ Ředitel údajně zdůraznil, že si nepřeje, aby se děti účastnily církevních průvodů, a řekl, „já jsem ředitel, vy poddaný, vy mne musíte poslouchat...“¹⁰⁰ Místní školní rada Blinkovi sdělila, že nesmí dětem nic nakazovat bez vědomí a povolení ředitele, vše musí být v souladu se školním řádem. „Každý učitel, tudíž i katecheta, jest povinen děti pro praktický život vzdělati a vychovati. Odpadne-li toto, pak pouhé přednesení pravdy, a tudíž i náboženství jest něčím zbytečným, tudíž zbytečným i úřad katechetský.“¹⁰¹ Blinka dále uvedl, že stejně jako on se chovají ostatní katecheti a stejně se chovali učitelé náboženství, kteří jeho samotného učili. Předseda místní školní rady navrhl, aby organizace průvodu a s tím spojené úkony přešly na učitele. Blinka se ohradil: „... mám za to, že kontrolování, jakož i trestání a odměňování návštěvy kostela náleží do kompetence katechety.“¹⁰² Ukazuje se, že největším problémem bylo, že katecheta své rozhodnutí nekonzultoval se svým nadřízeným, nechal čekající děti v kostele samotné a zbylé šel hledat, a to opět bez svolení ředitele. Po této události došlo zřejmě k narušení profesních vztahů, které vyústilo přeložením Blinky. Za důležité mimo jiné považuji Blinkovo prohlášení: „Jsem nejen učitel, ale i kněz, cítím s lidem.“¹⁰³ Zde se přesně ukazuje, jak bylo důležité osobní přesvědčení. Zda se katecheta cítil více jako učitel, nebo spíše jako kněz. U Blinky zřejmě nepřevažovala ani jedna profesní část. Snažil se obě funkce skloubit, přičemž to vedlo ke sporu. Katecheta nepsal svou stížnost za účelem denunce, tedy nařčení, ale za účelem osobní obrany.

Můžeme si položit otázku, jestli už samotná prezentace sporu v pramenech okresní školní rady nevykazuje jisté známky antiklerikálních nálad dané doby. Prameny psané učiteli či radou většinou ukazují katechetu v horším světle. Naopak ve stížnosti katechety se může zdát, že dochází k určitému přehánění situace a výroků. Zdali k incidentům došlo přesně tak, jak jsou líčeny, nelze dnes s přesností říci. Je to však písemný důkaz tehdejších nálad nejen ve školství, ale i ve společnosti.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Tamtéž.

3.3. Korouhev

První písemná zmínka o obci Korouhev pochází z roku 1279. Korouhev se nachází 7 km jižně od města Polička a od nejstarších dob byla spjata s panstvím Svojanov. V roce 1557 bylo svojanovské panství rozděleno na tři části, a to na svojanovskou, limberskou a korouhevskou. Korouhevský díl se stal v roce 1583 součástí panství Bystré. Výraznější změna poté nastala v roce 1850, kdy byla Korouhev připojena k okresu Litomyšl, po roce 1855 se stala součástí okresu Polička.¹⁰⁴ Název obce je dle Profousova výkladu odvozen od délky obce, korúhev = Fahne. To se ale neshoduje s psychologíí místních jmen a odporuje to i dokladům Corow, Korouia, Choraw. Původní podoba byla tedy patrně Kórov.¹⁰⁵ Ačkoliv byla obec vždy převážně česká, v období druhé světové války byla obsazena německou armádou. Po válce potkal obec stejný osud jako obce v okolí. Korouhev se tedy stala v roce 1945 součástí obnoveného okresu Polička. V obci se nachází kostel sv. Petra a Pavla, který byl farní už v roce 1350. Farní škola zde byla od 17. století. Posléze v roce 1856 byla v obci zřízena ještě dvojtřídní triviální škola a od roku 1891 škola čtyřtřídní. Ve 30. letech 20. století v obci navíc působila škola šestitřídní. V Korouhvi se obyvatelstvo vždy živilo převážně zemědělstvím a tkalcovstvím. Tkalcovství a pěstování lnu bylo typické pro oblast Poličska.¹⁰⁶

V obci Korouhev se dochoval příklad, díky kterému můžeme vidět další hledisko zkoumaného vztahu. V roce 1877 podal farář Hejtmánek z obce Korouhev stížnost na pana Josefa Cacka, člena místní školní rady v Korouhvi.¹⁰⁷ Farář ve stížnosti napsal: „*Školní zákon, který sobě přeje, by místní duchovní správce též v školní radě místní zasedal, nežádá toho najisto za tou příčinou, by týž v schůzích týž školní rady ve svaté víře urážen byl, jak se to níže psanému v poslední schůzi zdejší od jednoho člena, a sice pana Josefa Cacka, stalo.*“¹⁰⁸ Jak vyplývá nejen z ukázky, ale i ze zbytku stížnosti, farář byl uražen na schůzi místní školní rady jedním z jejích členů. Z doprovodných dokumentů (z vyšetřování rady) lze vyčíst, jak se celá událost odehrála. Pan řídící učitel oznámil ostatním členům rady datum nadcházející školní vizitace, kterou měl provést vikář. Tehdy pan Cacek upozornil na to, že ostatní zkoušky/školní inspekce se takto neoznamují, tak proč by to mělo být u vizitace jinak. Poté polemizoval o celkovém významu školní vizitace, kterou označil za nepotřebnou, církevní záležitosti za švindl a papeže za zbytečného. Ve svém vysvětlujícím dopise nic nepopíral a uvedl, že základem sporu byla finanční otázka. Šlo o to, kdo bude platit vikáři povoz

¹⁰⁴ KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko*, s. 71.

¹⁰⁵ PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách* (5.díl, Dodatky), s. 205.

¹⁰⁶ KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko*, s. 71–72.

¹⁰⁷ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 5, inv.č. 407, sign. 13/94.

¹⁰⁸ Tamtéž.

(doprava + cestovné). Inspektorovy kontroly se platit nemusely, z čehož vzešlo učitelovo stanovisko, že obec nemá povinnost pokrýt vikářovy náklady. Celá záležitost byla ukončena vzájemnou omluvou, podáním rukou a slibem, že další podobné excesy se nebudou opakovat.¹⁰⁹

Finanční otázky byly aktuální v každé době. Kontinuita finančních problémů se objevuje jak v 19., tak ve 20. století. Nelze říci, co bylo skutečnou příčinou sporu, co doopravdy vadilo panu Cackovi, ale na tomto incidentu je patrné, že původcem sporu mohl být učitel (člen rady).

¹⁰⁹ Tamtéž.

3.4. Polička

Královské věnné město Polička, nazývané jako severní brána Vysočiny, bylo založeno v roce 1265 na popud českého krále Přemysla Otakara II. Básnířka Teréza Nováková popsala Poličsko jako kraj dlouhých zim a pozdních jar, ale krásných a jasných jeseň. S Poličkou se pojí další jméno, a to významného hudebního skladatele Bohuslava Martinů. Město ležící na pomezí Čech a Moravy se nachází v nadmořské výšce 555 metrů. Polička je rovněž známá díky svým gotickým hradbám ze 14. století, které jsou součástí řady významných památek, jež se ve městě dochovaly.¹¹⁰

V 19. století Poličku ovlivňovala nejen politika místních mladočechů, ale také národnostní a jazykové spory, které se na Poličsku objevovaly, a to díky česko-německé jazykové hranici, na které město leželo.¹¹¹ Národnostní složení obyvatel města je možné sledovat na základě sčítání obyvatelstva z roku 1880. Tehdy ve městě žilo 4 632 obyvatel, z toho bylo pouze 44 Němců. Ačkoliv v 19. století narůstal ve městě počet evangelíků, byla Polička vždy převážně česká a katolická. V roce 1848 zde žilo 42 evangelíků a v roce 1890 to bylo již 135. Od 20. let 19. století se ve městě začali trvale usazovat Židé. Například v roce 1869 v Poličce žilo 73 Židů, nejvíce jich bylo v roce 1880, tehdy jich ve městě žilo 91.¹¹² Na konci století se město navíc potýkalo s jazykovými bouřemi, v návaznosti na zrušení Badeniho¹¹³ jazykových nařízení v roce 1899.¹¹⁴

V noci z 29. na 30. září 1938 byla podepsána tzv. mnichovská dohoda, která pojednávala o odstoupení českých pohraničních oblastí Německu. Přestože poličský okres obývalo 33 070 obyvatel, z čehož se 24 391 lidí hlásilo k národnosti československé a pouze 8 245 k národnosti německé, byl 6. října v československém rozhlase ohlášen zábor obce Polička, Stašov, Německá Bělá atd. Polička byla téměř celá zabrána a rozdělena demarkační čarou, došlo k záboru i okolních vesnic. Důvodem záboru byla místní muniční továrna.¹¹⁵

¹¹⁰ KONEČNÝ, Stanislav – RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička*, s. 7–62

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Polička, 2015, s. 245. ISBN 978-80-257-1457-7.

¹¹³ Na základě Badeniho jazykových nařízení (1897) byl český jazyk v úředním styku zrovnoprávněn s jazykem německým. V roce 1880 byla vydána tzv. Stremayrova nařízení, díky kterým se stal jazyk podání i jazykem vnějšího úřadování. Tehdy byl pro vnitřní úřadování ponechán jazyk německý. Významným mezníkem se stala prosincová ústava z roku 1867, která uznávala zásady národnostní a jazykové rovnoprávnosti. Ústava uznávala národnostní a jazykovou rovnoprávnost, nedokázala ji ale zaručit. Tyto jazykové problémy byly vyřešeny až po rozpadu monarchie.

¹¹⁴ HLAVÁČKA, Milan. Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci a samospráva v Čechách (1792–1914). In *Český časopis historický* 103, č. 4, 2005, s. 800–809. ISSN 0862-6111.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 386, 403–421.

Nejstarší zmínka o poličské škole pochází z roku 1392, ale předpokládá se, že první škola byla ve městě už v době jeho založení. V roce 1790 zde byla otevřena hlavní škola o čtyřech třídách, která se nacházela vedle děkanství, naproti kostelu sv. Jakuba. Z důvodu její nedostatečné kapacity byla v roce 1841 otevřena nová školní budova, která vznikla přestavbou bývalých kasáren. Tato nová budova patřila chlapecké škole. Při této příležitosti byla oddělena výuka chlapců a dívek. Dívkám byla ponechána stará školní budova. Posléze pro ně však byla zřízena v roce 1882 měšťanská dívčí škola. Chlapci se dočkali měšťanské školy už v roce 1872. Ta byla později spojena se školou obecnou.¹¹⁶ V roce 1899 byl ve městě zřízen c. k. učitelský ústav. Ten byl ale po roce 1919 postupně rušen a přestavován na reálné gymnázium, které zahájilo výuku ve školním roce 1923/24. V poličském školství se až na výjimky do roku 1918 nekonaly výraznější změny. Ve 20. letech proběhla výstavba nové Masarykovy chlapecké a dívčí školy obecné a občanské. Za druhé světové války byla v Poličce zřízena německá mateřská škola společně s německou obecnou a hlavní školou.¹¹⁷

Ve městě Polička se dochoval spor, který se týká známek. Znamky se zde zapisovaly do hlavní matriky na mimořádné schůzi, dle jednotlivých tříd, za přítomnosti všech učitelů. Příslušní učitelé i katecheta diktovali prospěchy žáků řediteli, který je vlastnoručně zapisoval do matriky. Znamku z pilnosti a mravů navrhoval katecheta společně s učiteli.¹¹⁸ Jak píše V. Podhajský, ředitel měšťanské školy v Poličce, kde se incident v listopadu 1876 odehrál: „*Způsob společného zanášení známek osvědčil se dosud nejlépe. Všichni učitelé i katecheta dosavad s ním souhlasili.*“¹¹⁹ I když s tímto zavedeným systémem souhlasil i tehdejší katecheta Holík¹²⁰, zažádal si o zaslání školní matriky, do níž by sám známky z náboženství zapsal. Žádosti nebylo vyhověno. Následující den se na schůzi celá záležitost projednávala a vyšlo najevo, že učitel J. Štefka se měl dopustit nedovolené změny známky. Ke změně opravdu došlo, u žáka 3. třídy Jana Ditricha, ale s vědomím Holíka. Ředitel Podhajský se s celou záležitostí obrátil na c. k. okresní školní radu, kde byl katecheta obviněn z dalšího přestupku. Údajně měl zapsat známky z náboženství do matriky dvěma žákům, kteří do školy

¹¹⁶ PODHAJSKÝ, Vincenc. *Roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce pro rok 1875*, s. 3–18.

¹¹⁷ JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*, s. 399, 424.

¹¹⁸ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 5, inv.č. 404, sign. 13/85.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Josef Holík se narodil 4. února 1848 v Německém Brodě. Gymnázium absolvoval v Jihlavě, odkud přešel na bohoslovecká studia do Hradce Králové, kde byl vysvěcen na kněze. V Borové u Poličky sloužil jako kaplan. Katechetou se stal v Habrech, odtud přešel do Poličky. V Poličce učil náboženství od roku 1875. V roce 1877 onemocněl souchotinami (plicní tuberkulóza) a ve stejném roce zemřel. Zdroj: PODHAJSKÝ, Vincenc. *Druhá roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce*. Roudnice, 1880.

nechodili. Dokonce měl klasifikovat jednoho žáka Izraelitu¹²¹. Holík se ospravedlňoval tím, že dané žáky z katolického náboženství vyzkoušel a shledal, že známku jim může udělit.¹²²

Katecheta Holík podal stížnost k c. k. okresní školní radě, kde si stěžoval na chování pana ředitele. Ve stížnosti popsal celou výše zmíněnou událost. Katecheta zde uvádí, že se řediteli školy nemusí zodpovídat. On se zodpovídá a spadá pouze pod příslušného biskupa.¹²³ C. k. okresní školní rada vyřešila spor následovně. Do měšťanské školy vyslala školního inspektora, který měl záležitost prošetřit a vypracovat o tom zprávu. Byla svolána učitelská konference, na které se učitel Štefka přiznal, že sám zapisoval známky z náboženství, a to bez vědomí katechety. Byla mu udělena důtka. Školní rada rozhodla, že katecheta má být přítomen na všech konferencích a školní záležitosti mají být řešeny kolektivně.¹²⁴

V Poličce se na konci 19. století začaly objevovat učitelské spolky a školská periodika. Ve městě tehdy fungovaly čtyři učitelské spolky, dva české a dva německé. Jednota učitelská východní části okresu poličského ve Svojanově byla založena v roce 1897. Tento učitelský spolek byl výjimečný tím, že v roce 1899 bylo jeho členství omezeno pouze na světské učitele a učitelky. Členové spolku museli navíc přísahat, že nejsou členy jakékoliv klerikální¹²⁵ organizace, a na schůze s sebou nesměli vodit klerikální hosty. Tento typ členství byl posléze zrušen. Vyšlo najevo, že tato antiklerikální omezení měla politický podtext. Není známo, proti které politické straně byla tato demonstrativní omezení namířena, ale mohla to být například Křesťansko-sociální strana v Čechách nebo Národní strana katolická.¹²⁶

V listopadu 1913 se c. k. okresní školní rada v Poličce zabývala otázkou učitelstva na území celého školního okresu. Ve stejném roce se v Kolíně konal katolický sjezd, na kterém měl být učiněn útok vůči tzv. pokrokovým učitelům. Místo pokrokových učitelů měli být na školy dosazováni učitelé katoličtí. Celá tato myšlenka byla označena poličskou školní radou za zpátečnickou.¹²⁷ Město Polička prezentovalo svůj postoj v prohlášení: „za veškerý rozkvět a pokrok ve školství děkujeme pokrokovému učitelstvu, které z vlastní

¹²¹ Synonymum slova Žid.

¹²² SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 5, inv.č. 404, sign. 13/85.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Slovo klerikální znamená duchovní, kněžstva se týkající, za zájmy duchovenstva bojující. Tímto slovem se označuje také politický-stranický směr, který usiluje o větší vliv duchovenstva na světské záležitosti. Tento směr se nazývá klerikalismus. Citováno dle: *Ottův slovník naučný, díl čtrnáctý*, Praha, 1899, s. 365. Internet archive,3.2.2008[cit.2.10.2017].URL:<<http://archive.org/stream/ottvslovnknauni00studgoog#page/n381/mode/2up>>.

¹²⁶ OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. Praha, 1977, s. 283-287.

¹²⁷ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 49, inv.č. 1807, sign. 5/442.

*iniciativy a svojí inteligencí přivedlo na nynější uznáníhodnou výši školství a vzdělání národa.*¹²⁸ Starosta a předseda místní školní rady žádali, aby byli v budoucnu v okrese dosazováni pouze pokrokoví učitelé, jelikož „... jenom jim důvěřujeme a jenom jich si přejeme pro výchovu své mládeže“.¹²⁹

Na příkladu vyloučení klerikálních členů z učitelských spolků v Poličce nám vyvstává další významný fenomén zkoumaného období, a to antiklerikalismus. Tento fenomén nereprezentuje pouze moderní hnutí, které je zaměřeno proti církvi a jejím institucím. Jedná se spíše o změnu mentalit, která souvisela s modernizačními evropskými procesy. Antiklerikalismus se týkal moderní politiky. Slovo nebylo používáno neutrálně, ale bylo využíváno jako nástroj politického boje. V rámci konkrétních střetů se nejvíce probíraly otázky týkající se školství. Politické strany, spolky a hnutí se snažily získat na svou stranu mládež, prostřednictvím které by mohly ovlivnit nejen svou budoucnost, ale především budoucnost národa. Ačkoliv školství v průběhu doby procházelo ideovými, kulturními i ekonomickými proměnami, byl učitel považován za důležitý faktor ovlivňující antiklerikální diskurz. Jako příklad sporu můžeme uvést konflikt o křesťanský symbol ve školách, tedy o kříž. Jedním z antiklerikálních témat je například kremace. Kremační hnutí se stalo jednou z církevních alternativ po roce 1918. Silný církevní vliv v tzv. přechodových rituálech (křest, svatba, pohřbívání) byl na přelomu 19. a 20. století nahrazen občanským rázem. Počátky antiklerikální ideologie lze spatřovat v revolučních letech 1848–1849. Tehdy došlo k rozdělení světské a náboženské politiky, včetně institucionálního zakotvení. Došlo také ke změně v chápání role náboženství ve společnosti a ke změně mentalit. První republika se vyznačovala několika antiklerikálními rysy. Tento fenomén rozděloval národ jako máloco jiného a dokázal se usadit nejen v českých zemích, ale také v Evropě či Americe.¹³⁰

Školství bylo důležitou oblastí v boji proti klerikalismu. Ve školství se církev dostávala do střetu nejen s moderní dobou, ale také se státem. Zde se projevovala rivalita učitelstva a duchovenstva jako dvou společenských vrstev, které svůj společenský status získaný v oblasti vzdělávání přetransformovaly v sociální kapitál. Katolická církev zastávala tezi nadřazenosti Bible nad vědou. Církev se nechtěla vzdát svého dlouholetého privilegia, vlivu na školy a mládež, které bylo do budoucna zásadní. Učitelstvo jakožto profesní skupina bylo v 19. století a v 1. pol. 20. století silně společensky rozděleno. Učitelé měli být počítáni mezi

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*. Argo, 2015, s. 9–25. ISBN 978-80-257-1373-0.

elitu, mezi vzdělané měšťanské vrstvy. Tato společenská skupina zažila v tehdejší době velký nárůst vlivu a prestiže. Vysokoškolští učitelé byli vnímáni jako národní elita, ale zbytek učitelstva měl postavení nejasné. Důležitým ukazatelem byl stupeň a zaměření školy, na které daný učitel působil.¹³¹

Dobovou situaci může dokreslit článek *V boj a školu*¹³², který byl otištěn ve školské revue *Volná škola*, ročník IV z roku 1908. V článku se píše o boji ve školství mezi novým typem škol, tzv. školou volnou, a mezi školou starou. V pozadí boje se ukrývá i politický podtext. Volnou školu podporovali nejen učitelé, ale také strany dělnické. Naopak proti stáli „katoličtí klerikálové“ s kněžími a šlechtou. Do bojů se příliš nezapojovali agrárníci, mladočeši a staročeši. V článku je označen za „představitele všeho nepřátelství“ kněz a jeho výuka náboženství. Cíl byl tedy jasný, odstraňovat ze škol katechety. Sémantika článku je rovněž výstižná. Objevují se slovní spojení jako: vládnoucích katechetů, boje za osvobození a uvolnění školství, falšovatelé vědy a pravdy, otevření odpůrci klerikalismu atd. Text cílil na dělnickou třídu a především na rodiče. Na ty byl směřován apel, aby šířili antiklerikální myšlenky v rodině a probudili ve svých dětech skutečné pocity a myšlenky, nejen ty falešné, samolibé a naivní, které nabízí církev. „*Dítě, které projevuje všude i ve škole své názory, dítě, které dovede knězi falšujícímu naše dějiny a hanu kydající na největší muže světa odporovati, to dítě musí býti námi chráněno...*“¹³³ Nemělo ale zůstat pouze u žáků. I dospělí si měli uvědomit, která je ta správná tzv. pokroková cesta. Není pochyb, že antiklerikální nálady ve společnosti od 19. a během 20. století v českých zemích existovaly a že jedním z hlavních bojišť bylo právě školství. Podobné články se vyskytovaly v Lidových novinách (např. článek Národní uvědomění klerikálů, 7. 7. 1911), ve Slováckých novinách (článek Před novými bouřemi protikatolickými, 16. 5. 1924), v Dělnických listech (článek Masaryk o vystupování z církve, 28. 4. 1927), v Majáku (článek Klerikální ofenzíva na školy zahájena, 15. 9. 1932), v Hlasu lidu (článek Klerikální štvance proti ministrovi Dérerovi, 17. 1. 1933) a v mnoha dalších. Profilace antiklerikalismu a jeho hlavní témata se častěji objevovaly v liberálním a socialistickém prostředí, v tomto případě v levicově zaměřených periodikách.¹³⁴ Ve 30. letech se v tomto ohledu psalo o spojení církve a fašismu.

¹³¹ Tamtéž, s. 114–115.

¹³² HLADKÝ. V boj o školu. In *Volná škola* IV., 2., 15. 6. 1908, s. 17–18.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš a kol. *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*. Praha, 2017, s. 222. ISBN 978-80-7422-567-3.

Podobnou strategii, tedy ovlivňování žáků skrze jejich rodiče, používala i církev po Hasnerově reformě. V článku *Časopisu katolického duchovenstva* se píše o vyučování náboženství a jeho zabezpečení po roce 1869. Za důležitý činitel byl označen dům, škola a chrám. Pokud budou zbožní rodiče, jejich děti budou stejné. Právě rodiče jsou v článku vyzdvihováni. Oni ovlivňují děti od mala a „*první símě svatého náboženství do útlých srdcí svých dětí vkládají*“.¹³⁵ Rodina se stala základem, na kterém pak stavěla škola a chrám. Na duchovní bylo proto apelováno, aby tuto rodinnou zbožnost hlídali. Oproti antiklerikální taktice šíření požadovaných myšlenek prostřednictvím tisku se zde uplatňoval spíše osobní kontakt, ať už při kázáních, zpovědi atd. Ve škole měli kněží udržovat dobré vztahy s učiteli, „*jelikož na tom nejvíce záleží, aby učitel s farářem v lásce a svornosti žili, neboť kde různice a roztržky panují, tam se může snadno státi, že učitel na úkor svatého náboženství pracovati a sebe při tom zákonem světským hájiti bude.*“¹³⁶ Naopak u žáků měl být kladen důraz na dodržování poctivé docházky na náboženskou výuku.¹³⁷ Rovněž katolická strana měla svá periodika. Jedním z nich byl krajně katolický-politický týdeník *Čech*. V něm bylo voláno po silné kontrole učitelů a tvrdém postupu proti členům Volné myšlenky¹³⁸. Ročník 39 z roku 1914 předkládá článek *Školská hlídka*, ve kterém se kriticky píše o učitelském pokrokovém listu. Pokrokovým tiskovinám je vyčítán negativní postoj vůči klerikálním učitelům, farníkům a kněžím. Dále je poukázáno na jejich finanční chamtivost a ve zbytku článku je řešena problematika Jana Husa, Beneše a Masaryka. Nakonec jsou všichni jmenovaní spojováni s německým elementem a militarismem.¹³⁹ V článku se objevuje několik rysů typických pro danou dobu, které katolická strana využila. Počátkem 20. století se stal výraznou osobností pokrokařského tábora Edvard Beneš. Ten publikoval v listu *Volná škola* studii o situaci učitelstva ve Francii po provedení odluky církve od státu v roce 1911. Ve své studii píše o podřízenosti francouzských učitelů a znásilňování škol. Vše přirovnává k domácí situaci, která je dle jeho slov stejná. Zdůrazňován je klerikalismus, kterým je údajně školství prosycené.¹⁴⁰ Masarykův rozchod s katolickou církví byl všeobecně znám. V článku zmiňovaná problematika Jana Husa se v diplomové práci několikrát vyskytuje. Šlo nejen o to, co Jan Hus kázal, ale také o to, jaký symbol představoval, a tento symbol nechala katolická

¹³⁵ *Náboženství ve školách národních*. Časopis katolického duchovenstva [online], 1870, č. 7, str. 504–513 [cit. 3. 4. 2018]. URL:< http://www.depozitum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_6086>.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Další informace ke spolku *Volná myšlenka* se nacházejí na str. 65.

¹³⁹ *Školská hlídka*. Čech [online], 1914, č.155, ročník 39, str. 10 [cit. 4. 4. 2018]. URL:< <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:648fb3c0-8f25-11e6-9328005056825209?page=uuid:9b4d1730-8f5d-11e6-89b1-5ef3fc9ae867&fulltext=u%C4%8Ditelstvo>>.

¹⁴⁰ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jirí – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 140.

církev upálit. Konečné propojení s německým elementem a militarismem může souviset s tehdejší mezinárodně vyhrocenou situací před vypuknutím 1. světové války.

Jakkoli proti sobě stály vždy připravené pokrokové a klerikální proudy, problémem se stávala lhostejnost společnosti, především mladé generace. Od počátku 20. století začal ve městech, ale také častěji na venkově převažovat materialistický směr. Většinou veřejnosti byly lhostejné spory o náboženská dogmata nebo o výklad husitství. Zájmy a volný čas společnosti začaly probíhat odlišně. Mladí chodili na taneční zábavy, věnovali se sportu, holdovali alkoholu a tabáku, dbali více na svůj vzhled atd. Bylo to bráno jako rozmařilost a požitkářství. Tento fakt vadil učitelům i duchovním. V odborné literatuře je poukazováno na to, že duchovenstvo většinou považovalo tento fakt za nezměnitelný. Ve vizitačních protokolech se objevují výrazy: „s tím se nedá ovšem nic dělat“, „je to jako všude ve městech“ a podobně.¹⁴¹

Zmíněný článek *V boj o školu* zřejmě souvisí s XIV. sjezdem Volné myšlenky, konaným v Praze 1907. Na sjezdu se projednávala myšlenka volné školy. Ta byla pedagogickou a vědeckou institucí, která stála na vědeckých podkladech. Navíc byla autonomní a volná od politiky a církve.¹⁴² Zajímavé je, že mezi požadavky týkajícími se školství není požadavek pouze na odcírkevnění, ale i odstátnění. Nejspíše byl na školách vnímán tlak ze strany státu. Tlak politický, tlak centralizace a byrokratizace. Antiklerikální výpady ve stejném roce zesílily. Mohlo to souviset se zmíněným sjezdem. Ve stejné době se objevovaly například návrhy z řad křesťansko-sociálních poslanců na zkrácení povinné školní docházky. Časopis *Český učitel* psal o posílení klerikálního tábora a jeho rostoucí útočnosti. Vše bylo považováno za národní nebezpečí. Opět stála v pozadí politická otázka. Rozpor mezi agrárníky a klerikály se týkal bojů o hlasy venkovských voličů. Podle dobových názorů bojovali mladočeši a agrárníci proti klerikalismu pouze naoko, ale na politické úrovni s klerikály spolupracovali.¹⁴³

S antiklerikalismem se pojí další fenomén, a to sekularizace. Viditelné sekularizační tendence, které vidíme na zmíněných příkladech, mohly souviset s hospodářským rozvojem, technickým vývojem a obdobím bez válečných konfliktů, které české země od roku 1866 do roku 1914 zažívaly. To vše vedlo k tomu, že lidé necítili potřebu rozvíjet náboženské

¹⁴¹ Tamtéž, s. 135–136.

¹⁴² HAVELKA, Emanuel. *Volná škola*. Zábřeh, 1907.

¹⁴³ POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha, 2003, s. 94–95. ISBN 80-246-0508-2.

praktiky. Náboženství, ať už ve městech, nebo na vesnicích, bylo nahrazováno vlastenectvím, třídním kolektivním vědomím apod. Podle Tomáše W. Pavlíčka měly na tomto procesu podíl konflikty mezi laiky a kněžími. Lidé viděli budoucnost spíše ve vzdělání a technickém (vědeckém) pokroku. Pavlíček si klade otázku, jak v důsledku těchto náboženských konfliktů mluvili aktéři o svém vnitřním odcírkevnění se svými dětmi a vnoučaty.¹⁴⁴ S otázkou můžeme souhlasit. Jak bylo uvedeno, na rodiče bylo apelováno, aby šířili antiklerikální myšlenky v rodině a probudili v dětech skutečné pocity a myšlenky. Můžeme říci, že tyto rodinné „tlaky“ v jistém směru ovlivnily postoje budoucí generace k církvi a víře.

Za upozadřováním náboženských praktik a vnitřním rozchodem s církví mohly stát některé společenské vrstvy a jejich sociální situace. Především na venkově, kde životní úroveň nedosahovala takových výšin, se objevovala sociální krize. Už před první světovou válkou je možné sledovat, jak se venkovské vrstvy opozičně stavěly proti panujícím řádům, ze kterých byla nejviditelnější církev. Tato generační zkušenost se více prohloubila během první světové války a v poválečné vlně přispěla ke vzniku hnutí Pryč od Říma. Postupem doby se nositeli pokroku stali učitelé namísto kněží.¹⁴⁵

V osobě A. K. Vitáka se výjimečně spojuje jak osoba učitele, tak bývalého řeholníka. Antonín Konstantin Viták se narodil 9. června 1835 v Čáslavi. Po studiu na královéhradeckém gymnáziu nastoupil v roce 1856 do piaristického kněžského semináře v Lipníku nad Bečvou. V semináři získal své druhé jméno Konstantin, ale nakonec neprošel kněžským svěcením. S piaristickým řádem se brzo rozešel, a to především díky svým otevřeně projevovaným názorům. Z řádu byl nucen vystoupit za svůj článek *V škole a životě*, v němž kritizoval germanizační tendence výuky a „odnárodňování“ českých zemí. Po vystoupení z řádu krátce působil jako vychovatel, ale v roce 1860 složil v Brně učitelské zkoušky a věnoval se pedagogické činnosti. Viták během svého života často měnil místa působení. Žil a působil v Lipníku nad Bečvou, Kroměříži, Jevíčku, Věžkách, Lounech, Brně, Mikulově, Břeclavi, Praze, Frenštátě pod Radhoštěm, Dvoře Králové, Lysé nad Labem a také v Poličce. Časté stěhování lze vysvětlit právě špatnými vztahy s katolickou církví. Nepřízeň církve si vysloužil svými otevřeně prezentovanými názory a bojem za sekularizaci školství, respektive za odluku škol od církve. Často poukazoval na nedostatky kněžské výchovy. Prosazoval zrovnoprávnění učitele s knězem a celkové reformy vyučování, čímž chtěl výuku více zaměřit na praktické dovednosti. Požadoval zlepšení hmotného zajištění učitelů a volal po jejich celoživotním

¹⁴⁴ PAVLÍČEK, Tomáš. *Výchova kněží v Čechách*. Academia, 2017, s. 462. ISBN 978-80-200-2771-9.

¹⁴⁵ Tamtéž.

sebevzdělávání. Přes to všechno Viták nechtěl školu zcela od církevně, ale dle svých slov svobodnou. Tyto své úvahy a požadavky poprvé shrnul v díle *Patěro úvah o školství brněnském* z roku 1860. V roce 1862 založil první české odborné pedagogické periodikum pro Moravu nazvané Pěstoun. V něm publikoval své myšlenky, díky kterým si zasloužil nepřízeň církve doplněnou o policejní dohled. Viták byl publikačně velmi činný. Jeho díla se týkala nejen vzdělávání a výchovy, ale také dějin Dvora Králové a Rukopisu královédvorského. V roce 1878 odešel z Moravy do Poličky, kde napsal několik děl a založil zde v roce 1882 časopis Jitřenka, který v Poličce vychází dodnes. Svůj život shrnul v pamětech, které výstižně pojmenoval *Paměti starého učitele-vlastence, persekuci postiženého*. Memoáry¹⁴⁶ nestihl dopsat, jelikož dne 6. března 1906 v Praze zemřel.¹⁴⁷

Název, který Viták dal svým memoárům, přesně vystihl jeho život. Není pochyb, že byl vlastencem. Svou pozornost věnoval nejen českému jazyku, vzdělávání, ale i historii. Rovněž byl postižen persekucí, kterou si vysloužil díky svým otevřeně projevovaným názorům, příliš kritickým na svou dobu. Nepřízeň si získal jak u katolické církve, tak u státu. Ačkoliv kritizoval praktiky církve, vysloužil si tím státní policejní dohled. Na vzdělávání a výchově společnosti se podílela církev společně se státem, tudíž se kritika mířená na stranu církve dotýkala také státu.

Ve zkoumaném období docházelo k nacionalizaci kněží a k jejich účasti v českém národním hnutí. V 19. století se objevoval termín kněží buditel. Viták nebyl knězem, ale jedna z příčin, která ho přiměla vystoupit z řádu, byl právě národní boj proti germanizačním snahám. Nejen této problematice se věnoval ve své disertační práci¹⁴⁸ Tomáš W. Pavlíček. Ten v práci rozebírá příčiny konfliktů mezi faráři a laiky. Vidí úzké souvislosti mezi příčinami konfliktu a procesem modernizace související s emancipací společnosti z moci církve. Autor dochází k závěru, že na přelomu 19. a 20. století nedocházelo k sekularizaci, ale spíše k napětí mezi starými a novými náboženskými praktikami.¹⁴⁹ Tyto závěry se dají aplikovat v předložené diplomové práci. Souhlasím s tvrzením, že případné konflikty mezi faráři a laiky, v našem případě tedy mezi kněžími a učiteli, souvisely s modernizačním procesem. Dále lze souhlasit s tezemi o sekularizaci, které se shodují s myšlenkami Miloše Havelky, Hugh McLeoda a dalších. Na téma diplomové práce bylo proto nutné nahlédnout

¹⁴⁶ VITÁK, Antonín Konstantin. *Paměti starého učitele-vlastence, persekuci postiženého*. Praha, 1902.

¹⁴⁷ ŠÍL, Jirí. Osobnost a dílo Antonína Konstantina Vitáka. In: *Sborníček: Příspěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově*, č. 4. Trutnov, 2005, s. 118–123. ISSN 0231-9934.

¹⁴⁸ PAVLÍČEK, Tomáš. *Pastorace či persvaze? Vliv představitelů církve na duchovní pastýře a věřící*. Praha, 2015.

¹⁴⁹ Tamtéž.

s ohledem na dynamické změny, které v daném období ve společnosti probíhaly a které ovlivnily i poměry v katolické církvi.

Viták prosazoval zrovnoprávnění učitele s knězem. To může naznačovat, že nerovnost v jejich postavení, na kterou upozorňoval poličský katecheta Holík ve své stížnosti, v 19. a 20. století skutečně existovala. Viták¹⁵⁰ prosazoval zlepšení hmotného zajištění učitelů, tím můžeme opět potvrdit špatné platové ohodnocení učitelů a kněží tehdejší doby.

V roce 1882, v době, kdy Viták působil na poličských školách, si zažádal u c. k. zemské školní rady o udělení služebního přídatku. V dopise Viták popisuje svou tíživou finanční situaci, která dle jeho slov byla zapříčiněna i častým stěhováním, jež bylo finančně náročné. Viták ale neuvádí, nejspíše záměrně, proč k častému stěhování docházelo. Dále velmi osobitě píše, jak mu bylo ve Frenštátě pod Radhoštěm, kde dříve působil, údajně hejtmanem a inspektorem nařizeno, aby poněmčil tamější školy. V dopise bylo také poukázáno na to, že Vitákovi v dané době bylo 47 let a ve svém věku už nemohl čekat na další zvýšení platu. Navíc učil řadu let, živil své děti a bylo mu ukřivděno okresní školní radou v Místku, která označila jeho školní službu za nesouvislou a nestálou. Tudíž neměl nárok na udělení služebního přídatku. Označení Vitákovy služební praxe za nestálou zřejmě souvisí s jeho častým ukončováním služebního poměru a stěhováním.¹⁵¹

Na základě stížností lze říci, že mezi církví a státem existovaly třecí plochy a v určité míře stále existují. Neustále se střetávají protichůdné pohledy, národní, církevní, odborné atd. Oba celky mají svou správu a své zákony. Ze zkoumané stížnosti vyplývá, že katecheta dává najevo svou podřízenost církevní správě, tedy biskupovi, nikoli řediteli školy. Holík uvedl, že mu bylo tímto jednáním silně ukřivděno a bylo mu znemožněno vykonávat to, k čemu má oprávnění, tedy zapisovat známky z náboženství do matrik. Státu v minulosti vadilo, že tuto oblast (církevní správy, víry a náboženství) nemůže zcela ovládat. Přesto byla církev v určitých dobách spojencem státu, ale hlavně jeho nástrojem. Stát se snažil postupem doby vztáhnout na sebe některé církevní pravomoci, např. vedení matrik, kněží byli vychováváni ve státem vedených seminářích a další.

Katolická církev vystihla tento vztah v článku vydaném v Časopisu katolického duchovenstva z roku 1851: „*Lidé nemohou žít, leč ve společnosti, společnost nelze pomyslet*“

¹⁵⁰ Obr. 2, na str. 108.

¹⁵¹ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 20, inv.č. 1289, sign. 26/9.

bez vlády, vláda pak každá od Boha pochází.“¹⁵² To znamená, že katolická církev uznávala, aby společnosti někdo vládnul, ale na druhou stranu podotýká, že vláda je dána a posvěcena bohem. V článku se dále píše: „Právem tedy božským sluší poslouchati moci světské, ne-li jinak, alespoň z bázně před mečem jejím.“¹⁵³ Často bývá v této souvislosti citován Ježíšův výrok *Reddite ergo, quae Caesaris sunt, Caesari et, quae Dei sunt, Deo*¹⁵⁴ (Mk. 12, 17), někteří tím poukazují na to, že fráze do jisté míry předurčuje rozdělení vlády, společnosti a správy mezi státem a církví. I tato fráze se nachází v úvodu článku. Její původní význam odkazuje na otázku, zda měli Židé platit daně císařovi. V článku je zmiňováno, že každý vládce je ustanoven bohem a moc pochází od boha. To už neplatilo pro 19. století. V 19. století se objevily počátky parlamentarismu, první ústava a na správě věcí veřejných se podílelo stále více lidí bez ohledu na výsady rodu. A především došlo skrze ústavu a parlament k popření panovnické moci z boží milosti. Panovník se nově musel o svou moc dělit a nezodpovídal se bohu, ale zákonům.

V poličské stížnosti můžeme vypočítat doklady změn, které přinesla Hasnerova reforma z roku 1869. Po Hasnerově reformě převzal dozor nad školstvím stát a vikářský dozor přešel na okresní školní rady a dozor biskupských konzistorií přešel na zemskou školní radu. Rovněž poličský spor z roku 1876 řešila c. k. okresní školní rada. Nelze ale říci, že by ze škol vymizel církevní vliv. Školní rada se zastala katechety (kněze), kterému potvrdila jeho právo účasti na všech školních konferencích. Kněz se nadále podílel na rozhodování a udílení známek žákům. Školství po roce 1869 rozhodně nebylo odcírkevněno. Ve školách, v 19. i 20. století, se například konaly zkoušky z náboženství a probíhaly církevní zpěvy. Po roce 1870 se konaly v Poličce okresní porady učitelské. Tyto porady byly zahajovány církevními písněmi. Jako další příklad lze uvést čítanky. V čítankách, ať už v 2. pol. 19. století, nebo ještě ve 20. století, se objevovaly náboženské příběhy. Čítankám s náboženskou tematikou se věnují i některé články¹⁵⁵ v *Časopisu katolického duchovenstva*. Po Hasnerově reformě bylo stále běžné nakupovat do škol obrazy s biblickou tematikou. Tento zákon navíc zakazoval na školách tělesné tresty. Ale například na konci 19. století byl vyšetřován poličský katecheta za použití fyzického násilí. Další doklady církevního vlivu je možné nalézt ve školním řádu. Až do konce první světové války se v nich vyskytovala kapitola s názvem *O zbožnosti*, kde se psalo o lásce k bohu, náboženských cvičeních či náboženském citu

¹⁵² *Poměr Církve ku státu*. Časopis katolického duchovenstva [online], 1851, č. 2., str. 86–99 [cit. 9. 8. 2017]. URL:< http://www.depozitum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_13698>.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Dejte císaři, co je císařovo, a Bohu, co je Boží.

¹⁵⁵ ČKD, články z roku 1861, č. 7 a z roku 1917, č. 3+4.

spolužáků. Výuka náboženství byla ve školách spojena s výukou dobrých mravů. Disciplinovat společnost se od tereziánských reforem snažil nejen stát. Vychovávání poslušných a zbožných poddaných bylo cílem také církve. V tomto ohledu si obě strany v rámci školství vypomáhaly.

Milan Hlavačka ve své knize *České země v 19. století*¹⁵⁶ uvádí, že Hasnerovo školství nepotlačovalo vliv katolické církve ve všech sférách života společnosti. S touto tezí můžeme souhlasit. Hlavačka uvádí další hypotézu, že ke spojení katolické církve a školy docházelo v osobě katechety. Tuto hypotézu mohou potvrdit stanoviska, která se nacházejí v následujících kapitolách. Ale ze zvolených příkladů je zřejmé, že hypotéza je pravdivá.

Katolická církev byla oporou státu, zastávala ve společnosti řadu funkcí, nejen tu vzdělávací, náboženskou a kulturní. Vypomáhala státu v oblasti charity, při řešení chudinské otázky, osvěty a dalších. Stala se jakýmsi doplňkovým nástrojem státní správy, např. ve vedení¹⁵⁷ matrik. V 1. pol. 19. století svou pozici katolická církev nadále upevňovala, což bylo umocněno konkordátem z roku 1855. Od 2. pol. 19. století postupně docházelo k úbytku věřících. Společnost se začala emancipovat, a to nejen od církve, ale i od státu. Zavedením ústavy, občanských práv a svobod či volebního práva získala společnost nejen sebevědomí, ale rovněž došlo k úpadku církevního vlivu a ke státoprávním změnám. Zmíněný stav se promítl také do vztahu učitelů a kněží.¹⁵⁸ Po zavedení občanských zákoníků byl klérus v určitých funkcích nahrazen státními úředníky, ať už v případě křtu, svatby nebo úmrtí, což nezůstalo bez odezvy.¹⁵⁹

Příklad katechety Holíka demonstruje další hledisko sporů, tedy jednu z jejich možných příčin, a to otázku finanční. V průběhu bádání byly opakovaně nalézány dokumenty řešící finanční poměry kněží a učitelů. Katecheta Holík se v roce 1875 obrátil na okresní školní radu v Poličce se žádostí o zvýšení ročního služného. Požadoval zvýšit částku z 600 zlatých na 700 zlatých.¹⁶⁰ V žádosti popisoval svou tíživou finanční situaci, daná částka 600 zlatých údajně „... k životním potřebám nestačí, aby člověk slušně živ byl, a to tím více, když vše velmi drazé zaplatiti se musí“.¹⁶¹ Holík školní radu upozornil, že na jiných školách činí roční služné dokonce 700–800 zlatých a on už samotným stěhováním se do Poličky přišel o 100 zlatých.

¹⁵⁶ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století*, s. 195.

¹⁵⁷ Matrikám bude věnována pozornost v následující kapitole.

¹⁵⁸ PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, s. 13–16, 117–118.

¹⁵⁹ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století*, s. 189.

¹⁶⁰ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 5, inv.č. 401, sign. 13/71.

¹⁶¹ Tamtéž.

V žádosti kladl důraz především na své zásluhy. Zdůrazňoval to, že se dětem věnuje i o nedělích a jakožto učitel náboženství má velkou odpovědnost za výchovu mládeže. Tu má vést nejen ke zbožnosti, ale také k mravnosti, aby byla v budoucnu prospěšná společnosti a státu. Proto požadoval služné ve stejné výši, jako mají učitelé. S tímto údajem (platovou nerovností) jsem se při svém bádání často setkávala. Katecheta, ačkoli byl učitelem náboženství, nestál na stejné úrovni jako jeho světšší kolegové učitelé. K této problematice se vztahuje například článek z ČKD z roku 1869, který nese název *Katecheta miň než učitel*.¹⁶² Školní rada odmítla roční služné navýšit, jelikož katecheta působil v Poličce krátce. Proto si Holík o navýšení příjmů zažádal opět po půl roce. V této opětovné žádosti se objevily i výhrůžky, že pokud nebude roční služné zvýšeno, katecheta z města odejde. Posléze už školní rada žádosti vyhověla: „... *toto opatření směřující pouze k tomu účelu, aby katecheta pro školy zdejší byl udržen, jinak by odešel*.“¹⁶³ Navýšené roční služné začalo být vypláceno od 1. ledna 1877. V době, kdy začal Holík učit v Poličce, mu bylo 27 let. Těžko soudit, čemu můžeme přičíst odvahu zažádat si o navýšení platu. Žádost o navýšení platu byla podána okamžitě po nástupu na nové místo. Po nevyhovění následovalo vydírání. Může to souviset například s věkem (mladickou nerozvážností), s neudržitelností finančního ohodnocení nebo s povahou zmíněného katechety. Se stejnými finančními problémy se potýkali učitelé. Ti své nízké platy řešili vedlejšími přivýdělkami (výuka hry na hudební nástroj, varhanicí, kronikářství atd.).

C. k. okresní školní rada v Poličce v roce 1909 řešila další finanční problém, a to zvýšení cestného. Farní úřad ve Svojanově zažádal o zvýšení cestného pro katechetu, který docházel do škol v Hlásnici, v Dolní Lhotě a do Svojanova. Katecheta uvedl vyměřené kilometry, které při přesunech mezi školami musel ujít. Navíc si stěžoval, že silnice jsou v tomto kraji příkré a například „*pěšina do Hlásnice vede přes kopce 100 m nad městečko stoupající, kudy pro náledí v zimě není možno choditi. Silnice pak jde velikou oklikou a silně stoupá, a proto i silnicí v době náledí a bláta jest chůze velice obtížná*.“¹⁶⁴ Navíc musel cestu absolvovat tam a zpět. Bylo žádáno, aby za každý 1 km bylo vypláceno cestné ve výši 30 haléřů. Celková cesta byla vyměřena v řádech několika desítek kilometrů.¹⁶⁵ Terén v okolí Svojanova je skutečně náročný a místní dostupnost omezená. Požadavek na zvýšení cestného tedy lze pochopit.

¹⁶² *Katecheta miň než učitel*. Časopis katolického duchovenstva [online], 1869, č. 1, str. 66 [cit. 23. 8. 2017]. URL:< http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_13407>.

¹⁶³ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 5, inv.č. 401, sign. 13/71.

¹⁶⁴ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 54, sign. 24/31, inv.č. 2067.

¹⁶⁵ Tamtéž.

3.5. Rohozná

Obec Rohozná se nachází 15,5 km jihovýchodně od města Poličky a její součástí je osada Manova Lhota. První písemná zmínka o obci pochází z roku 1349 z listiny Arnošta z Pardubic. Od svého počátku obec spadala pod panství Svojanov. Po rozdělení panství v roce 1557 na tři části se stala Rohozná součástí dílu limberského a následně v roce 1583 byla připojena k obnovenému (zmenšenému) panství Svojanov. Tento stav vydržel do poloviny 19. století, kdy se Rohozná stala součástí okresu Litomyšl a posléze v roce 1855 okresu Polička. V následujících letech byla obec za druhé světové války obsazena německou armádou, ačkoli v ní převažovalo české obyvatelstvo, poté byla připojena k okresu Boskovice. Po válce se stala součástí okresu Polička. První zmínka o škole se v obci objevuje až kolem roku 1620. V roce 1781 zde byla zřízena jednotřídní škola farní, od roku 1865 byla už dvojtřídní a následně přeměněna na obecnou školu s českým vyučovacím jazykem. V roce 1879 se škola rozšířila o další třídu a v roce 1888 byla dokonce čtyřtřídní. Obyvatelstvo v obci bylo vždy katolické. V Rohozné se nachází gotický kostel sv. Erasma, který pochází z počátku 14. století.¹⁶⁶

V září roku 1880 obdržela c. k. okresní školní rada v Poličce stížnost z obce Rohozná. Stížnost sepsal řídicí učitel Josef Cupal proti místnímu faráři. Původcem sporu měl být farář, který odmítl Cupalovi (i po opakované výzvě) zhotovit z matriky seznam dětí narozených od 15. září 1873 do 1. října 1874.¹⁶⁷ Faráři byla proto zaslána úřední výzva, na kterou také nereagoval, pouze měl říci: „*Nejsem povinen seznam dítek místní školní radě dávat, chce-li ho ř. učitel, ať si přijde a vytáhne dítku z matriky sám.*“¹⁶⁸ Cupal sepsal zmíněnou stížnost k c. k. okresní školní radě v Poličce a požádal pana starostu o připojení jeho podpisu. Starosta nejenže nepodepsal, ale stížnost u sebe zadržoval. Proto si Cupal stěžoval jak na faráře, tak i na místní školní radu (MŠR). Učitel nakonec požádal o policejní doprovod na faru, kam si chtěl jít vyhotovit daný seznam dětí a obával se případného napadení.¹⁶⁹

Nepodařilo se v pramenech dohledat, proč starosta stížnost zadržoval. Důvodů mohlo být více. Za zadržováním a nepodepsáním stížnosti mohly stát například dobré vztahy mezi farářem a starostou nebo jejich společná katolická konfese. Navíc konflikt s duchovním v této době znamenal pro město či vesnici problém. Nikdo nechtěl pod vidinou konfliktu donutit faráře k odchodu. Pokud by duchovní správce opustil své beneficium, obec by tím ztratila část

¹⁶⁶ KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko*, s. 127–130.

¹⁶⁷ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 8, inv.č. 657, sign. 21/158.

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ Tamtéž.

své prestiže.¹⁷⁰ Starostův čin si tudíž můžeme vysvětlit jako akt, který měl předejít zkomplikování vztahů s katolickou církví a navíc udržet obecní prestiž. Tato událost mohla souviset s počátky bojů mezi katolickou církví a společností, sílících od konce 19. století. Výskyt podobných konfliktů se často pojil s antiklerikálními a sekularizačními tendencemi dané doby. Například v odborné literatuře se objevuje teze, že na přelomu 19. a 20. století byl antiklerikalismus módní záležitostí. Postupem času se stal odpor vůči katolické církvi, podobně jako antisemitismus, pouhou zástěrkou pro radikální projevy a řešení národnostních, sociálních a politických otázek. Tudíž se T. G. Masaryk mýlil, pokud se domníval, že se jednalo o pouhou náboženskou záležitost.¹⁷¹

Vedení matrik spadalo pod správu církve. Katolický farář měl povinnost stanovenou tridentským koncilem vést matriky narozených, oddaných a zemřelých. Už na konci 18. století začal do této církevní správy zasahovat stát. Stát si uvědomoval význam těchto záznamů a jejich využitelnost pro berní, vojenské a další účely. S těmito kroky souviselo i první sčítání lidu a číslování domů, které proběhlo v 2. pol. 18. století. Za Josefa II. byly matriky a údaje v nich sjednoceny a typizovány, každá matrika měla určené sloupce, rubriky. Stát v minulosti usiloval o omezení moci církve. Tyto snahy se projevovaly jak za vlády Marie Terezie, tak za Josefa II., který se snažil o oslabení vlivu papeže nad církví v habsburské monarchii. Josef II. svými postupnými opatřeními podroboval katolickou církev státní autoritě. Stát například postupně přebíral dohled nad vedením matrik, přestože tato činnost stále spadala pod katolickou církev. Další „soupeření“ se projevovalo v oblasti práva, kde šlo o nadřazenost práva státního nad právem církevním.¹⁷² V roce 1781 se katolické matriky staly veřejnými listinami.¹⁷³ Ve vedení matrik byl dalším významným mezníkem rok 1874. Zákon č. 50 z tohoto roku pojednával o zevních poměrech církve katolické a stal se posléze základem právních vztahů mezi státem a katolickou církví v Československé republice. Zákon učinil z církevních představitelů veřejné úředníky, na které přenesl část své agendy, tedy i matriky.¹⁷⁴ Státní nařízení se v praxi ujímala postupně, na případné nedostatky měly upozorňovat biskupské vizitace. Změny provedené Josefem II. přetrvaly prakticky až do poloviny 20. století.¹⁷⁵

¹⁷⁰ PAVLÍČEK, Tomáš. *Výchova kněží v Čechách*, s. 400–401.

¹⁷¹ BOROVIČKA, Michael – KAŠE, Jiří a kol. *Velké dějiny země Koruny české XII b.*, s. 409–412.

¹⁷² MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 178–180, 277.

¹⁷³ MAREČKOVÁ, Marie. *Příručka praktické genealogie*. Praha, 2005, s. 11. ISBN 80-7185-769-6.

¹⁷⁴ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 178–180, 277.

¹⁷⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích*, s. 192.

V obci Rohozná se na počátku 20. století odehrál další incident, a to mezi českým farářem Neumannem a správcem německé školy Haberhauerem. Bohužel se nepodařilo zjistit, zda byl Haberhauer pouze správcem školy, nebo také učitelem. Počátek sporu spočíval v tom, že německý správce nevodil žáky jednotřídní německé školy po tři roky do kostela na mše. Z toho důvodu podal v roce 1905 farář Neumann stížnost k c. k. okresní školní radě v Poličce. Farář ve stížnosti napsal, že se děti účastnily pouze začátku a ukončení školního roku, slavnosti svátku Jeho Veličenstva, průvodu božího těla, někdy procesí prosebného¹⁷⁶ a také mše při přijímání svatých svátostí. Cílem stížnosti tedy bylo, aby děti chodily do kostela každý den, a to za doprovodu učitele. Dále Neumann uvedl, že ani v době hezkého počasí správce školy nedoprovázel děti do kostela na mše. Proto se odvolal k okresní školní radě, aby záležitost vyřešila.¹⁷⁷ V dané době bylo zvykem, že žáci katolického vyznání chodili do kostela po celý školní rok, vždy o nedělích a svátcích. V období od 1. května do 31. července chodili žáci do kostela každodenně. Každodenní docházení do kostela mělo souvislost s letním počasím. V zimních měsících byla v kostele zima, cesty byly často neprůchodné a dětem hrozilo nachlazení. Není proto divu, že faráři vadilo neplnění této dobové zvyklosti. Pokud učitel nevodil děti do kostela v průběhu roku, farář nejspíše očekával, že alespoň v době léta tomu bude jinak. Proto ve své stížnosti Neumann poukazuje na hezké počasí. Naopak učitel mohl vadit právě ona povinnost vodit děti do kostela. Z pramenů není zřejmé, zda žáky do kostela musel opravdu vodit pouze učitel, nebo jestli ho mohl zastoupit katecheta nebo kněz. Pokud by ale tato činnost ve skutečnosti nebyla povinností (učitel ji nemusel vykonávat), ale přesto byla knězem vyžadována, je možné, že mohlo docházet k nesrovnalostem.

Počátkem 20. století se děti z německých škol na Poličsku účastnily mší v letních měsících dvakrát týdně. Ale žáci z českých škol v letních měsících chodili na školní mše každý den. Místní školní rada proto zažádala biskupskou konzistoř v Hradci Králové o snížení počtu mší na dvě v týdnu.¹⁷⁸

K národnostnímu aspektu ve školním okrese Polička se váže záležitost týkající se obecné školy soukromé s právem veřejnosti v Německé Bělé (dnešní Bělá nad Svitavou). V listopadu 1914 se obrátil duchovní správce z Německé Bělé, farář Josef Bronec, na vikariátní úřad v Bystrém. Ve škole se objevila otázka, kdo bude mít právo vyučovat na škole náboženství

¹⁷⁶ V prosebné dny se konaly průvody ke kostelům nebo ke kapličkám na polích. Prosebné procesí se mohlo pojit s posty nebo s prosebními modlitbami např. za lepší úrodu.

¹⁷⁷ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 66, inv.č. 2259, sign. 19/19.

¹⁷⁸ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 54, inv.č. 2039, sign. 21/96.

a kdo o této otázce rozhodne. Do celé záležitosti se zapojila nejen poličská okresní školní rada, ale také Ústřední matice školská (ÚMŠ).¹⁷⁹

Ústřední matice školská byl spolek, vznikající od 80. let 19. století, na podporu českého školství. Už dříve zde existovaly matice školské, které podporovaly české školství v jednotlivých městech. Kromě matice ještě existovaly menší podpůrné spolky, které podporovaly místní školství. Ovšem všechny tyto spolky nikdy nevykazovaly velkou činnost, a to z důvodu nedostatečných finančních prostředků. Většinou pořádaly sbírky pro školy a matice pak některé školy udržovaly. Nápad na založení ÚMŠ vznikl v Ústředním spolku učitelských jednot, který sdružoval většinu učitelských spolků na území Čech. V období první republiky byla školská politika jednou z příčin konfliktů v rámci národnostních vztahů. Například na základě Metelkova zákona z roku 1919 byly zřizovány menšinové školy v tzv. jinonárodních oblastech. Dříve se menšinové školství řídilo školským zákonem č. 62 ř. z., z roku 1869. Největší menšinu na našem území tvořili Němci, kteří měli zaručené vzdělávání ve svém mateřském jazyce, přesto se ozývaly hlasy o údajné čechizaci. Podobné hlasy zaznívaly z druhé strany, kde se naopak mluvilo o germanizaci. Nejen školská otázka, ale i otázka půdy či jazykového práva předznamenaly národnostní problémy 30. let 20. století. Těmto školským sporům měla ÚMŠ předcházet. Odpovídajícím ekvivalentem na německé straně byl Deutscher Schulverein, který se zajímal o německé školy na území Čech. ÚMŠ měla v jistém smyslu paralyzovat činnost německého spolku. Ústřední matice školská omezovala své působení pouze na oblast Čech a Moravy. Naopak Deutscher Schulverein působil ve všech rakouských zemích. Německý spolek byl člensky početnější i lépe financovaný. Po vzniku Československa se stal německý spolek spolkem zahraničním. Proto zde vznikl jeho nástupce Deutscher Kulturverband. ÚMŠ byla v minulosti líčena jako nacionálně-šovinistické sdružení, což je mylné tvrzení. Tento spolek byl zrušen v roce 1948, ale definitivně ukončil činnost až v roce 1951. Už po roce 1920 upadl jeho hlavní význam, a to podpora menšinového českého školství. Převážila jeho národnostně politická činnost, která se projevovala kulturní podporou českého obyvatelstva v národnostně smíšených oblastech českých zemí. Poličský školní okres byl národnostně smíšený, proto se ÚMŠ angažovala v záležitosti Německé Bělé.¹⁸⁰

¹⁷⁹ SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 43, inv.č. 1751, sign. 5/18.

¹⁸⁰ ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Ústřední matice školská v letech 1880–1919. In *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* [online] 1, 1993, s. 178–195 [cit. 11. 9. 2017]. URL: <http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2017/04/ph_spiritova.pdf>.

V oblasti vedení matrik stát a církve spolupracovaly, ale jak je možné vyčíst z předešlého incidentu, mohlo to vést ke sporu. Pokud se dva takto významné celky společně podílely na správě matrik, což byla oblast důležitá jak pro církve, tak pro stát, je logické, že se zde vyskytly třetí plochy. V oblasti matriční agendy měl z hlediska rozdělení kompetencí převahu stát. Státním úřadům patřil dozor nad vedením matrik, navíc diktovaly jejich podobu. Katolické církvi bylo svěřeno jejich vedení.

Výsledky josefinských reforem byly postupně likvidovány již na konci 18. století, ale také ve 20. století. Stát tehdy potřeboval podporu svého spojence – katolické církve – v boji proti začínajícímu dělnickému hnutí, radikalismu a liberalismu. Z potřeby spojenectví stát učinil řadu ústupků, které byly nejvýrazněji prezentovány konkordátem vydaným v roce 1855.¹⁸¹

Na počátku 20. století byla otázka výuky náboženství a pravidelná návštěva kostela v rámci školství stále aktuální. Ale po první světové válce byla výuka náboženství už dobrovolná, žáci na ni docházeli pouze na žádost rodičů. V Německé Bělé, jak už bylo výše uvedeno, se řešila v roce 1914 otázka vyučování katolického náboženství na obecné soukromé škole s právem veřejnosti. Farář Josef Bronec zúčastněným stranám vysvětlil, že výuka náboženství spadá pod duchovní správu příslušné konfese, státem uznané. V tomto případě se jednalo o konfesi katolickou. Výuka náboženství směla probíhat pouze se souhlasem úřadů, jak církevních, tak světských. I kdyby byly splněny všechny požadované zákonitosti, byl nutný souhlas úřadů. Pokud duchovní správa neobsadila místo učitele náboženství katechetou, smělo být poté místo obsazeno světským učitelem. Zdejší škola sice byla soukromá, ale s právem veřejnosti, a tudíž stále podléhala školským úřadům. Farář proto zdůraznil, že vzniklou situaci musejí vyřešit odpovídající školské úřady, nikoliv ÚMŠ. Ta neměla žádnou pravomoc k vydávání nařízení týkajících se výuky. Předešlé záležitosti v obci většinou řešila okresní školní rada, např. schvalovala podobu rozvrhů na zmíněné soukromé škole. Farář poukázal na to, že v této škole prováděl kontroly český inspektor, nikoliv německý.¹⁸² Dále uvedl, že „... Ú.M.Š.K. zasahuje do práva církve katolické a samovolně ustanovuje učitele náboženství“.¹⁸³ Z toho vyplývá, že nejspíše docházelo k nedovoleným zásahům ze strany ÚMŠ, na což upozorňuje i Bronec. ÚMŠ ustanovila jako učitele náboženství řídicího učitele pana Jana Nečáska, který vadil místní duchovní správě. Nečásek nebyl knězem a pravděpodobně neměl ani vykonané příslušné zkoušky opravňující ho k výuce náboženství.

¹⁸¹ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 274–275.

¹⁸² SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 43, inv.č. 1751, sign. 5/18.

¹⁸³ Tamtéž.

Činnost ÚMŠ byla označena za protiprávní a známky udělené z náboženství byly prohlášeny za neplatné. Farní úřad v Německé Bělé ve stejném roce řešil podobnou událost ve vedlejší obci Brněnec. I zde ÚMŠ údajně zasahovala do kompetencí místní duchovní správy. V Brněnci, ve zdejší škole, mělo být po rozhodnutí výboru matice vyučováno náboženství bez nároku na honorář. Pokud by se nenašel kněz, který by byl ochoten zadarmo vyučovat, měl jeho práci podle výboru převzít světský učitel.¹⁸⁴ Řešení navržené ÚMŠ bylo pro místní duchovní správu opět nepřijatelné a bylo bráno jako nezákonné.

¹⁸⁴ Tamtéž.

4. VZTAH UČITELŮ A KNĚŽÍ

Pokud porovnáme zvolené lokality poličského školního okresu, zjistíme, že situace v nich se příliš nelišila. Případné spory měly podobné příčiny a průběh, obdobné to bylo v rámci kooperace. Porovnání českých a německých oblastí v okresu je složitější. U školních obcí s převahou německého obyvatelstva se řešila nejen otázka výchovy, vzdělávání, náboženství, ale také národnosti. Na Poličsku působily úřady a spolky, které do vztahu učitelů a kněží zasahovaly. Byla to například Ústřední matice školská a její německá paralela Deutscher Schulverein, dále pak dvě místní školní rady, česká a německá. Zkoumaný vztah ovlivňovala i duchovní správa skrze vikariátní úřad a děkanství včetně místních far. Ačkoliv se v 19. století na Poličsku objevovaly jazykové spory týkající se například otázky vyučovacího jazyka nebo stížnost českého faráře na správce německé školy, nelze říci, že by národnostní aspekt v 19. století hrál významnou roli ve vztahu učitelů a kněží. Po konci 1. světové války se nově vzniklá Československá republika zavázala plnit ustanovení menšinových dohod. Všechny národnosti ve státě měly využívat stejných práv a stát je měl bez rozdílu ochraňovat. Československo bylo státem mnohonárodnostním, ale vnímalo se jako stát národní, kde je dominantním národ československý. V období první republiky se objevovaly konflikty vyplývající z národnostních vztahů¹⁸⁵, a to v oblasti jazykových práv, v otázkách půdy, ale i školské politiky. Přesto nelze opět říci, že by po vzniku Československa byl národnostní aspekt pro vztah učitelů a kněží na území poličského školního okresu klíčový. Například český jazyk nebyl zaveden jako povinný předmět a většina německého obyvatelstva měla zaručené vzdělávání ve svém mateřském jazyce. Na druhou stranu se zde objevovaly národnostní spory ve společnosti, ať už v 19., nebo 20. století, ale nepodařilo se dokázat, že by tyto spory měly vliv na vztah učitelů a kněží na Poličsku. Národnostní hledisko začalo být sporným faktorem až ve 30. letech, což navazovalo na tehdejší politické dění.

Spory ve školství se netýkaly pouze státu a církve, ale také politiky. V 19. století stála v popředí již zmíněná otázka vyučovacího jazyka. Národnostní spory, které se vyskytovaly spíše mezi učitelstvem, se začaly projevovat navíc mezi školskými úřady. Od konce 19. století se atmosféra přiosťrovala především v jazykově a etnicky smíšených oblastech. Nemuselo vždy jít jen o národnostní nebo v našem případě o kompetenční spory, ale rovněž o sociální, náboženské nebo genderové otázky.¹⁸⁶ Spory mezi (národnostními) školskými úřady se

¹⁸⁵ Viz kapitola 1.3 Vývoj od 1. světové války do roku 1938.

¹⁸⁶ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti*. Praha, 2016, s. 273–274. ISBN 978-80-200-2533-3.

objevily také v poličském školním okrese. V případě Německé Bělé se angažovala Ústřední matice školská. Tento spolek podporující české školy se dostával do konfliktů s Deutscher Schulverein. Jiný pohled na konflikty mohla mít česká místní školní rada nebo naopak německá místní školní rada.

V obecném měřítku byla příčina konfliktů různorodého charakteru, ale často se jednalo o kompetenční spory. Jedna ze stran zasahovala do kompetencí a práv druhé strany, což dokazují výrazy objevující se v pramenech: *právem tedy božským, nejsem povinen, zasahuje do práva církve katolické, protiprávní* atd. Dá se předpokládat, že případné konflikty měly dlouhotrvající ráz. Nepředpokládám, že by se každé nedorozumění mezi učitelem a knězem řešilo veřejně, přes příslušné úřady a hned při prvních náznacích sporu. Značná část konfliktů tak zůstala skrytá-neveřejná a vyřešila se v rámci školy a místní fary. Jak už bylo řečeno, třecí plochy mezi státem a církví existovaly v každé době, postupně však konflikty eskalovaly. Byly jakýmsi měřením sil. Stačila poté jakákoliv záminka a došlo ke sporu. Obsahy sporů/stížností se nám mohou zdát jako malicherné. Řešit veřejně to, jaká osoba bude zapisovat známky do matriky nebo jestli bude výuka zahájena modlitbou, nebo písní, nám z dnešního pohledu připadá nepodstatné. Původcem sporu mohl být jak kněz-katecheta, tak učitel.

Z pramenů vyplývá problematičnost rozdělení kompetencí mezi školou a církví. Nejasné vymezení vyvolalo například problém, který byl vidět ve sporu matrik (kdo má právo do matrik zapisovat údaje, kdo smí do matrik nahlížet atd.). Po Hasnerově reformě stát nad školstvím nejen dohlížel, ale také ho řídil. Církev měla hlavní slovo pouze v otázce výuky náboženství a církevních škol. Hlavní autoritou ve škole byl ředitel, který se zodpovídal příslušným školským (světským) úřadům. Nad ředitelem stály školní rady, ať už místní, okresní nebo zemská. Nejvyšší instancí bylo ministerstvo. Členy všech školních rad byli učitelé, ale i církevní činitelé a další. Podobné to bylo v oblasti matrik. V této oblasti stát a církve sice spolupracovaly, ale hlavní slovo měl opět stát. Ten nad matrikami dohlížel, diktoval požadavky, které měly splňovat, atd. Církev matriky „pouze“ vedla.

Do roku 1914 čeští a němečtí učitelé společně spolupracovali hlavně v boji za zvýšení platů. Sice spolu české a německé organizace komunikovaly i v meziválečném období, skutečná spolupráce však byla v praxi nízká. Odlišné zájmy se projevily také v konfesních otázkách, tedy v postojích sekulárních a katolických učitelů nebo v odlišnostech zemských či genderových. Problematika zvýšení platů byla důležitým kontextem učitelského veřejného

angažmá. V katolickém tisku se objevovaly články prezentující radikálnost učitelstva v politice prostřednictvím tzv. pokrokových stran v souvislosti s kulturním bojem. Po roce 1918 vzrostlo spojení učitelských organizací s politickými stranami. V meziválečném období téměř všechny nekatolické učitelské organizace přijaly za své antiklerikální myšlenky. Naopak učitelské katolické spolky preferovaly spíše obrannou strategii. Důležitým mezníkem byly revoluce v letech 1848–1849, během nichž se problémy vztahu státu a církve poprvé objevily ve veřejném diskurzu. Vzhledem k jiným doprovodným událostem nebyl tento vztah řešen. V učitelském periodickém tisku se zaměřovali především na profesní zájmy a vývoj školské legislativy. Antiklerikálním bojům pozornost příliš nevěnovali. Přesto se v tomto tisku postupem času objevovala kritika stavu školství spolu s otázkami postavení církve a náboženství ve výuce. Učitelský tisk, který by byl vyloženě kritický vůči církvi, byl spíše ojedinelý, ale po roce 1905 jeho význam i počty postupně narůstaly. Obecně došlo k velkému nárůstu učitelského tisku po roce 1870.¹⁸⁷ V Poličce například vycházela od 80. let tři školská periodika: *Pěstoun – prostonárodní časopis vychovatelský*. Byl to měsíčník vycházející od roku 1883. Další byly *Listy školské správy*, tedy časopis pro okresní a místní školní rady. Tento měsíčník vycházel v Poličce od roku 1887. Ve stejném roce začal vycházet vychovatelský časopis *České chaloupky*.¹⁸⁸

Ve společnosti se začala objevovat myšlenka o pokrokových učitelích a zpátečnických farářích. Myšlenku šířili a podporovali mladí učitelé, většinou z měst. Příčiny sporů mezi novou generací učitelů a duchovními byly kolem roku 1905 hluboké. Tehdy byly spory vnímány především jako výsledek proměny českého vzdělávacího systému. Někteří uvádějí, že svůj podíl na sporech mohlo mít i tehdejší uzavírání katolického školství a katolického episkopátu před vědeckými impulzy. Po vzniku Československé republiky začala velká část učitelstva svými názory inklinovat k socialistům a sociálním demokratům. Mezi nejčastější konflikty ve výuce mezi duchovními a liberálními učiteli patřilo téma Jan Hus, husitství a reformace, Darwinovo učení nebo občanská výchova.¹⁸⁹ V poličském školním okrese je možné nalézt určité antiklerikální rysy například ve sporu v městečku Bystrém z roku 1906. To by mohlo souviset s rozvojem kritického učitelského tisku po roce 1905. V obci Borová se naopak ve 20. letech 20. století objevila kritika výuky týkající se Jana Husa a Jana Žižky.

¹⁸⁷ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 118–132.

¹⁸⁸ OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*, s. 283–287.

¹⁸⁹ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 118–132.

Ve stejné době byly v poličském okrese zavedeny ve školách hodiny občanské výchovy. Tehdy se především z řad katolických rodičů zvedla nevole. Vše pramenilo ze strachu, že občanská výchova bude děti odvádět od náboženství.

Obraz zpátečnického kněze ve 20. století vytvářel vhodný terč zejména pro učitele. V soupeření šlo o morální autoritu a společenskou prestiž. Jak jsme už zjistili, spory nemusely být početné a časté, ale mohlo docházet k jejich medializaci v periodickém tisku. Periodický a denní tisk patřil k hlavním médiím zprostředkujícím obraz kněze, který byl v rozporu s vědeckým pokrokem a jehož vzdělání a představy o světě či společnosti byly dobově nevyhovující. Často se prezentoval obraz katechety, který během výuky náboženství bojoval proti kultu Jana Husa. Navíc takovému katechetovi šlo, dle tehdejšího pohledu, spíše o dodržování náboženských úkonů nežli o opravdový zájem mládeže. Je možné potvrdit, že takový obraz kněze se skutečně během 20. století na českém území v tisku objevoval. Doklady se dají najít rovněž na Poličsku. Jiří Hanuš a kol.¹⁹⁰ si pokládají otázku, zda tyto představy doopravdy odpovídaly realitě. Na základě této diplomové práce můžeme konstatovat, že negativní dobové představy o roli kněze/katechety jsou spíše mylné. Ne všichni kněží/katecheti byli v přísném rozporu s vědou. Například Jan Zátka¹⁹¹ neměl problém jakožto katecheta vyučovat náboženství i s pomocí vědy. Nelze ani obecně říci, že by učitelům náboženství nezáleželo na pocitech a zájmech žáků. Není možné generalizovat. Chování a smýšlení kněží se často odvíjelo v individuální rovině, ale mohlo být ovlivněno také obecně sdílenými diskurzemi. Negativistické trendy byly spíše výsledkem antiklerikálního hnutí. Přestože v daném období převažoval negativní obraz kněze, existovaly také představy pozitivní. Například v 2. pol. 20. století se objevoval obraz kněze mučedníka, ať už nacistického, nebo komunistického režimu.¹⁹²

Lukáš Fasora a spol. ve své knize *Český antiklerikalismus* zmiňují, že občanská výchova na školách byla vnímána jako alternativa vůči výchově náboženské. Což ukazuje na chronický problém antiklerikálních kampaní, po kritice poměrů, a to neschopnost nabídnout lidem funkční alternativu. Příčiny výše zmíněných konfliktů zakládajících se na sporných tématech ve výuce nemůžeme přeceňovat. Ačkoliv tato témata v oblasti školství evidentně rezonovala, stala se spíše živnou půdou pro předpojatost mezi katechetami a tzv. pokrokovými učiteli. To se mohlo projevat tak, že učitel hovořil s žáky o určitých tématech, o kterých pak děti nesměly

¹⁹⁰ HANUŠ, Jiří a kol. *Služebníci neužiteční*. CDK, 2015. ISBN 978-80-7325-378-3.

¹⁹¹ Viz podkapitola Katecheta.

¹⁹² HANUŠ, Jiří a kol. *Služebníci neužiteční*, s. 39–41.

mluvit s katechetou. Toto jednání mohlo vést později v katolických kruzích k určitému udavačství a ke zvýšenému nepřátelství mezi učitelstvem a duchovními. Rozbuškou konfliktů nebyla většinou zmíněná vyloučená témata, ale naopak snahy učitelů otevřeně a hlavně symbolicky zpochybnit supervizi (dohled) duchovní správy. Příkladem může být změna pozdravu ve škole počátkem 20. století. Tradiční pozdrav žáků „pochválen buď Ježíš Kristus“ nahradil pozdrav „dobrý den“. Dále mohlo docházet k tomu, že katecheta v období významných náboženských svátků prováděl zvláštní lekce náboženství navíc. Toto symbolické nadřazení výuky náboženství nad ostatní výuku učitelé odmítali. Poslední nejčastější třecí plochou bylo odmítání povinnosti dozoru při náboženských cvičeních žáků mimo běžnou školní dobu. Většinou následovaly regionální vlny kulturního boje.¹⁹³ Všechny vypsané antiklerikální tendence lze nalézt také v rámci poličského školního okresu, v příkladech analyzovaných pramenů (stížností).

Otázka konfliktů s duchovními v období před první světovou válkou se dělí na spory, které mířily proti sociální pozici faráře, nikoliv proti jeho identitě. V 19. století se lidé postupně odvažovali postavit proti faráři, ale nestavěli se proti církevní hierarchii. Nikdo nechtěl donutit faráře k odchodu. Nechtěli, aby duchovní správce opustil své beneficium, protože takové město/vesnice by tím ztratilo část své prestiže. Prostor pro sociální jednání byl omezen. Konflikty se tudíž odehrávaly především v kostele, hospodě a škole. Na přelomu 19. a 20. století se ve společnosti setkáváme s vymezováním vůči institucím a praktikám, které disciplinovaly jednání obyvatel. Přesto v této době neměli lidé potřebu vystupovat z církve, i když jim to zákon umožňoval. Lidé stále přiznávali důležitost náboženským praktikám a svátostem.¹⁹⁴

Katolická církev byla po roce 1918 stále součástí školské politiky. Důkaz můžeme nalézt v okresním školním výboru. Výbor se skládal z předsedy, okresního školního inspektora a dalších 9 členů, z toho 3 zastupovali učitelstvo a 6 zástupců bylo z řad občanů. Z hlediska politické příslušnosti byli 2 členové ze strany agrární, 1 člen čsl. národní demokracie, 1 čsl. sociální demokrat a 2 náleželi ke straně lidové, kterou lze považovat za středově orientovanou klerikální stranu, tedy prokatolickou. Z pohledu profesní stratifikace zjišťujeme, že členem okresního školního výboru na Poličsku byl vikář-katecheta.¹⁹⁵ Ve stanovách výboru je

¹⁹³ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 118–132.

¹⁹⁴ PAVLÍČEK, Tomáš. *Výchova kněží v Čechách*, s. 400–401.

¹⁹⁵ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní výbor Litomyšl, č.f. 786, kart. 19/2, inv.č. 36, výroční zpráva inspekční.

uvedeno, že členové „... mají na mysli prospěch školství a příslušnosti politické či náboženské nezdůrazňují“.¹⁹⁶ V roce 1905 pražská arcidiecéze řešila úpadek mravů ve společnosti. Z debat vzešel návrh vyzývající k důslednějšímu prosazování církevního vlivu ve školních radách a výborech. Nejpříjatelnějším bylo, pokud mohl být členem ve zmíněných radách a výborech právě vikář, který by se stal obhájcem katolických zájmů. Vikář měl dále zvyšovat vážnost vikariátu a předcházet nepřátelským projevům z řad učitelstva.¹⁹⁷ Ve 20. letech 20. století byla v poličském školním okrese zavedena občanská výchova. Někteří občané se obávali, že tato nová výuka bude děti odvádět od náboženství, ale „pak dotazováním dětí, čemu se vlastně ve škole v tomto předmětu učí, poznali, že škola právě posiluje náboženství, snaží se položit pevné mravní základy budoucích občanů, naučit dítě, aby porozumělo životu a utvořilo si takový názor životní, aby byl ku prospěchu jemu i společnosti.“¹⁹⁸

Katecheta, který se dostal do sporů, mohl na svou podporu využít pomoci děkana a biskupa. Jejich prostřednictvím ovlivňoval postoje institucí, které byly určeny k řešení těchto konfliktů. Mezi tyto instituce počítáme místní, okresní, zemské školní rady a okresního hejtmana nebo duchovního správce. V nejzávažnějších případech mohlo zasáhnout ministerstvo. Díky dobré organizaci měla církevní hierarchie v případných incidentech větší akceschopnost a vliv. Učitelům poté nezbývalo nic jiného, než případ medializovat a na svou obranu přivolat místní spolky a učitelské organizace. Ale k tomu docházelo spíše zřídka. Učitelé často nechtěli konflikty zdůrazňovat, jelikož tím mohli ohrozit své vyhlídky na povýšení nebo další finanční ohodnocení. Nejméně sporů s duchovními měli starší učitelé a ženy učitelky. Starší generace byly více loajální. Na venkově byly dalším elementem, který se zapojoval do konfliktů mezi učiteli a kněžími, katolicky orientované organizace rodičů. Ty v případě potřeby rázně vystoupily na obhajobu víry na školách.¹⁹⁹ Jako příklad z předchozích kapitol lze uvést Sdružení katolických rodičů a přátel křesťanské výchovy pro farnost Borová u Poličky.

Málokterý učitel projevoval své radikální myšlenky v prostředí školy. *Učitelské noviny* své čtenáře dokonce varovaly před přílišným antiklerikálním bojem a radikalismem. Na konci 19. století bylo naopak v rámci nižšího kléru běžné rázně vystoupit vůči jakémukoliv náznaku vzbouření ze strany učitelů. Po roce 1905 se zvýšila aktivita katolických kruhů proti volné

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 136.

¹⁹⁸ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní výbor Litomyšl, č.f. 786, kart. 19/2, inv.č. 36, výroční zpráva inspekční.

¹⁹⁹ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 133–134.

škole v Čechách. V běžné realitě, na školách, nebylo znát zesílení tlaků. Stále šlo spíše o individuální střety mezi učiteli a duchovními. Můžeme říci, že obě strany do těchto případů vkládaly určité investice a naděje, ale ty se nezúročovaly tak, jak bylo předpokládáno. Nic neposkytlo požadovaný mobilizační charakter.²⁰⁰ Přestože mezi kněžími a učiteli docházelo ke sporům, ať už k regionálním, nebo na zemské úrovni, zbytku veřejnosti to bylo většinou lhostejné. Začal totiž převažovat materialistický směr života. Důsledky tohoto soupeření, antiklerikálních a sekularizačních trendů můžeme nalézt v dnešní době. V současné škole není například povinná výuka náboženství. Přesto ale ze škol zcela nevymizela, pouze se stala dobrovolnou. Osoba katechety už nepatří v oblasti školství k nejdůležitějším osobám, ale nadále se podílí na výuce náboženství. Ze škol zmizely obrazy s náboženskou tematikou (kříže atd.). Ani v čítankách se dnes neobjevují církevní texty. Ale v konečném důsledku nedošlo k odnáboženštění společnosti, ani víra nezmizela. Zdali to vše můžeme přičíst pouze změnám, které v daném období ve společnosti probíhaly a které ovlivnily i poměry v katolické církvi a ve školství, nelze s jistotou říci. Jistě v tom hrály svou roli zmíněné fenomény nebo probíhající kulturní boje.

V období 1. světové války došlo k omezení aktivit obou táborů. Činnost učitelských organizací byla utlumena a například časopis *Volná škola* přestal v roce 1914 vycházet. Během války se na Poličsku konflikty neobjevovaly. Válečná cenzura omezila debaty o náboženství v rámci školství. Československá republika, která vznikla po skončení světové války, přišla s laicizací veřejného školství. Ministr školství v letech 1918–1920 Gustav Habrman byl členem *Volné myšlenky* a zastáncem kulturního boje. Ministerským výnosem z listopadu 1918 prohlásil náboženské úkony za nesouvisející s náboženskou výukou ve školách. Oficiálně byl tento krok zdůvodněn obavou o válkou oslabené zdraví žáků, kteří by mohli v kostele nachladnout. Antiklerikální tendence ministra školství dále vedly ke stanovení zásady o dobrovolnosti při návštěvě náboženských úkonů mimo vyučování. Někteří považovali tyto kroky za symbolický rozchod školy s náboženstvím. Řešila se také otázka výzdoby tříd křížem. Bylo rozhodnuto, že výzdoba tříd náležela do kompetencí místních činitelů, většinou tedy místních školních rad. V praxi se někteří učitelé chopili své příležitosti a kříže z učeben odstranili. To často nezůstalo bez odezvy. Většinou zasáhla katolická veřejnost.²⁰¹

²⁰⁰ Tamtéž, s. 137–139.

²⁰¹ Tamtéž, s. 142–145.

Zájem veřejnosti o laicizaci škol klesal. Předmětem zájmu učitelských organizací se po válce stala spíše otázka platů, reforma školského systému, zřizování nových univerzit a reformy učitelského vzdělávání.²⁰² V roce 1920 popsal v dopise tehdejší situaci jeden z učitelů. Dopis byl publikován v časopisu *Volná myšlenka*.²⁰³ Pisatel popisuje svobodu, která přišla s převratem, ale kterou nedokázali učitelé využít. Dle něho se učitelé vzdali varhání a někde odstranili ze škol kříže, ale to bylo vše. Učitelstvo „*povrchně jednalo pokrokově, ale v nitru zůstalo stejným, zůstalo členem té církve římské, na niž tak trpce žalovalo*“.²⁰⁴ Na konci dopisu je připomenuto, že málo učitelů vystoupilo z katolické církve. „*Na učitelstvo a jeho nerozhodnost padá největší vina, že český národ se dosud s Římem nerozešel. Učitelstvo mohlo vykonati mnoho pro očistu národa Husova.*“²⁰⁵ Radikálnější podtext dopisu lze přičíst samotné povaze periodika. Ale je možné souhlasit s tím, že po vzniku Československé republiky nenastaly okamžité a razantní změny. Přesto to neznamená, že by se otázka vztahů mezi učiteli a kněžími přestala řešit nebo že by se neobjevovaly případné konflikty. Československá republika převzala recepčním zákonem právní řád Rakouska-Uherska, ale také poměry, které zde panovaly.

Volná myšlenka byl antiklerikálně laděný spolek, působící od konce 19. století. Koncipován byl jako osvětový a vzdělávací, který s pomocí přednášek a tisku bojoval proti vlivu katolické církve na společnost. Počátky Volné myšlenky se pojí s ateistickým sjezdem konaným v Bruselu v roce 1880. Snoubily se v něm různé ideové směry, ale společným zájmem byla úplná sekularizace a odpor vůči katolické církvi a jejímu vlivu. Mezi hlavní cíle patřilo laické školství a odluka církve od státu. Přestože byl spolek během 20. století mnohokrát rozpuštěn, vydržel v pozmeněné podobě až do 90. let. Symbolem mezinárodního bezvěreckého svazu Volné myšlenky se stal květ macešky. Vznik spolku souvisel s přiostrujícimi se náladami vůči katolické církvi v modernizujícím světě v 19. století. Na konci 19. a počátku 20. století se ve většině Evropy odehrávaly boje mezi katolickou církvi a občanskou společností, v souvislosti se sekularizačními trendy. Tato organizace plnila také funkci sdružení bezvěrců. Měla hájit práva těch, kteří se nehlásili k žádné konfesi. Členové chápali své působení jako boj pokrokového vůči reakčnímu. Vše bylo viděno pouze

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ *Je učitelstvo pokrokové?*. Volná myšlenka [online], 1920, č. 35., ročník 11, str. 4 [cit. 7. 4. 2018]. URL:<<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:e93828f0-cd7f-11e4-ae4e-5ef3fc9ae867?page=uuid:c8ca40c0-cd85-11e4-9c07-5ef3fc9bb22f&fulltext=p%C5%99i%C5%A1el%20p%C5%99evrat>>.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

černobíle.²⁰⁶ V Poličce působilo místní sdružení Volné myšlenky od 20. let 20. století. Sdružení usilovalo o výuku laické morálky na poličských školách. Řešila se otázka financování této výuky a její provozování v prostorách škol. Celá záležitost nebyla zcela vyřešena ani v polovině 30. let. Výuka byla sponzorována Volnou myšlenkou, ale ta požadovala, aby byla laická morálka financována ze školního rozpočtu. Nakonec místní školní rada požadavkům vyhověla. Původně probíhala výuka v prostorách poličské sokolovny, později se ale přesunula do učeben škol. Volná myšlenka ve svých dokumentech uváděla, že o tuto výukovou alternativu (vůči výuce náboženství) mělo na počátku 20. let zájem přes sto místních žáků. V pozdějších letech se měl počet tzv. bezkonfesních dětí údajně pětinasobně zvýšit.²⁰⁷ Sdružení a s ním i vyučování občanské výchovy se v Poličce rozvíjelo po roce 1922. Nejspíše to souvisí s vydáním tzv. malého školského zákona, který zprostil výuky náboženství žáky bez vyznání.

Volná myšlenka se velmi zajímala o oblast školství. Cílem spolku bylo zasáhnout do výuky a výchovy dětí. Bylo požadováno, aby dětem bezvěrců byla ve školách nabídnuta alternativa k výuce náboženství. Touto alternativou se stala již zmíněná laická morálka. Ovšem cesta k realizaci této výuky nebyla snadná. Město Polička se v tomto ničem nelišilo. I v Poličce byla nabídnuta dětem bezvěrců výuková alternativa, jejíž realizace nebyla jednoduchá. Svou nespokojenost se stavem školství nejvíce vyjadřovalo učitelstvo, především to pokrokové. To sympatizovalo s bezvěreckým hnutím a společně usilovaly o reformu školství, s požadavkem sekularizace výuky jakožto prostředku pro omezení vlivu katolické církve. Laická morálka nebyla pouze určitou alternativou, ale také snahou o odluku církve od státu. Ve školách měl vyučovat pouze laický učitel. Volná myšlenka se chtěla rovněž podílet na vytvoření modelu sekularizované výuky. Obecně bylo prezentováno působení učitele a kněze jakožto nesmiřitelný vztah. Úkolem kněze bylo učit děti věřit a vést je k poslušnosti. Naopak učitel měl vést děti k samostatnosti a učit je přemýšlet. Laická morálka neměla být zaměňována s občanskou naukou, ale měla být její součástí.²⁰⁸

Jaký byl tedy rozdíl mezi náboženstvím a občanskou naukou a výchovou? Oba předměty vedly žáky k mravnosti, ale každý ji pojímal odlišně. Občanská nauka a výchova považovala za mravné to, co bylo všeobecně prospěšné lidem a hlavně státu. Zájmy společnosti se kladly nad zájmy jednotlivce. Naopak náboženská výchova (jedno jaké konfese) chápala mravnost

²⁰⁶ KUDLÁČ, Antonín K.K.. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha, 2005, s. 5–13, 132, 154. ISBN 80-7106-673-7.

²⁰⁷ SOkA Svitavy, fond: Místní školní rada Polička, č. f. 850, kart. 14, inv.č. 166.

²⁰⁸ KUDLÁČ, Antonín K.K.. *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 116–119.

za hranicemi společnosti a lidství, ve vztahu člověka k bohu. Mravné bylo to, co bylo v souladu s boží vůlí. Laická výchova většinou odmítala vše, co nebylo možné vědecky podložit a dokázat. V náboženské revue CČS byla ve 30. letech 20. století otisknuta úvaha na toto téma. V úvaze se uvádělo, že „... *my učitelé československého náboženství vítáme občanskou nauku a výchovu na škole národní, neboť značně nám usnadňuje naši výchovu náboženskou: podává mnoho věcí, jimiž stejně ve výchově náboženské jest se obírat a nadto dává solidní základ lidské povaze, na němž jest možno ve smyslu náboženském dále budovati*“.²⁰⁹ Úvaha poukazuje nejen na možnost spolupráce ve výuce obou předmětů, ale také na určité podobnosti v tématech náboženství a občanské nauky a výchovy. Některé aspekty měly doopravdy společné, přesto tato vyučování nemůžeme zaměňovat. V textu bylo napsáno v souvislosti s možnou spoluprací: „*Katecheta československého náboženství podá si jistě vždy ruku s učitelem občanské nauky a výchovy ke společné práci na zušlechťování dětské duše, tak jako s každým z ostatních laických učitelů na národní škole*“.²¹⁰ Z předešlých pramenů/stížností už víme, že takto snadno spolupráce ve škole většinou neprobíhala. Přestože může úvaha v jistých pasážích působit až příliš idealisticky, na závěr ale připouští některá „neujasnění“, která ve skutečnosti opravdu existovala. „*Jestliže snad jest přece nějaké neujasnění mezi naším učitelem náboženství a laickými učiteli, pak může vyplývati jedině z krajně pozitivistického hlediska*...“²¹¹ Počátky pozitivismu jsou spjaty se jménem Augusta Comta. Tento myšlenkový směr v některých svých prvcích navazoval na osvícenství a vycházel z ověřitelných faktů. Proti tomuto směru se postavila katolická církev.

Laickou morálkou na školách se zabývaly také některé články²¹² v Časopisu katolického duchovenstva. To může dokazovat aktuálnost a důležitost tohoto tématu nejen ve světských kruzích, ale také v těch katolických. V článku je výuka popisována jako forma „dětské besídky“, která se děje mimo rozvrh hodin (jednu hodinu týdně) a je nepovinná. Jsou zde zmiňovány příklady z pražských škol, totožnou podobu však měla i výuka v Poličce. Výuka byla také hrazena z příspěvků bezvěreckých spolků nebo rodičů a místní školní rada poskytla vyučovací místnosti. Katolická církev se obávala, aby náboženství nebylo díky těmto pokrokovým trendům považováno za něco špatného a nevedlo to ke sporům nejen ve školství, ale také ve společnosti. Laická morálka dle článku nepřispěla ke snášenlivosti, ale spíše

²⁰⁹ HALBHUBER, Jaroslav. *Náboženská a laická mravní výchova na škole národní*. Revue CČS [online], 1933, ročník 5, s. 256–258 [cit. 25. 4. 2018]. URL:< https://www.htf.cuni.cz/HTF-540-version1-933192_halfhuber_nabozenska_a_.pdf >.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² *Laická morálka v našich školách*. ČKD [online], 1937, č.1., s. 54–56 [cit. 25. 4. 2018]. URL:< http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_24597 >.

vyvolávala odpor.²¹³ Obavy byly částečně oprávněné. Laická morálka skutečně nepodpořila roli náboženství ve společnosti, spíše naopak. Lidé se naučili své poznatky stavět na vědě. Některé kapitoly z dějin katolické církve byly v duchu moderní doby použity proti církvi samotné.

Kurzy laické morálky nakonec nebyly prosazeny jako povinný předmět na všech typech škol. Někteří historikové to přičítají nerealizované odluce státu od církve a celkové politické situaci 20. a 30. let. S ohledem na udržení politické stability země nebyly prosazovány radikálnější směry a zásahy proti katolické církvi. V souvislosti s Volnou myšlenkou se někdy hovoří o jejím tzv. pseudoreligiózním charakteru. Tato organizace stála na řízeném bezvěrectví. Náboženství se pro ni stalo hlavním tématem a podstatou její existence. Nejen Volná myšlenka, ale i různá politická hnutí, která se tvářila protinábožensky, ve skutečnosti vykazovala náboženské rysy. Touha po víře, v cokoliv, je součástí lidské podstaty. Právě onen neúspěch Volné myšlenky lze přičíst odporu vůči institucionalizované religiozitě, k níž organizace přes veškerý odpor paradoxně směřovala. Dobové tendence nehlásit se k žádnému existujícímu náboženství nakonec cílily k vnitřní potřebě vlastní víry. Volnými mysliteli propagovaný vědecký racionalismus je určitou formou sekularizované víry. Volnou myšlenku tak můžeme považovat za formu náboženského hnutí. Nebyla jediným bezvěreckým hnutím působícím na českém území. Ale po nástupu komunistického režimu převzal stát hlavní propagaci ateismu a učinil z ní státní zájem.²¹⁴

Změny po vzniku Československé republiky přicházely pozvolna po řadu let. Ve 20. letech 20. století napsaly *Učitelské noviny*, že poměr státu a církve měl být již dávno vyřešen a měla být vyjednána náhrada za zákon z roku 1868. Po sčítání lidu v roce 1921²¹⁵ bylo jasné, že kulturní boje na většinu obyvatelstva nezapůsobily. Ani školský zákon z roku 1922 nenaplnil očekávání antiklerikálních sil v souvislosti s postavením výuky náboženství na školách. Takzvaný malý školský zákon zprostil povinné výuky náboženství žáky bez vyznání a věřící náboženství státem neuznaného. Výuky se rovněž nemuseli účastnit žáci, jejichž rodiče o to písemně požádali okresní úřad. Pro ostatní byla výuka náboženství povinná a zůstala zachována v rozsahu dvou hodin týdně. Navíc si tato výuka zachovala prestiž, jelikož byla například uváděna na vysvědčeních na prvních místech. Občanská výuka se stala určitou alternativou k náboženské výuce. Po politické stránce byla Československá strana

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ KUDLÁČ, Antonín K.K.. *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 154–159.

²¹⁵ Po sčítání lidu v roce 1921 se ukázalo, že většina obyvatel Československé republiky zůstala věrná katolické církvi. Ke katolické konfesi se přihlásilo přes 80 % lidí.

lidová, jakožto mluvčí katolíků, spokojena. Ale katolická veřejnost a zvláště katecheti nebyli. Princip povinné výuky náboženství byl dlouho a pevně ukotven, takže jakékoliv alternativy nebo úlevy byly vnímány negativně. Stále nevyřešená otázka učitelských platů vyvolávala větší emoce než otázka klerikální. Učitelstvo bylo nespokojeno s politickou scénou, která neplnila dané sliby. V tu chvíli se nerozlišovalo mezi politiky pokrokovými nebo klerikálními. Z údajů uvedených ve Volné myšlence z roku 1925 vyplývá, že 65 % učitelů měšťanských škol a 71 % učitelů škol obecných se stále hlásilo ke katolické konfesi. Pouze 23 % z nich bylo bez vyznání. Tyto údaje platily pro celé Československo. Údaje platné pouze pro Čechy ukazují, že katolickou konfesi si udrželo 50 % učitelů měšťanských škol (s českým vyučovacím jazykem) a 55 % učitelů škol obecných. Školy s německým vyučovacím jazykem se lišily. Zde se hlásilo ke katolické konfesi 97 % učitelů. Podíl učitelů ateistů se na českých školách pohyboval okolo 36 %, na německých školách šlo o minimální počty.²¹⁶

Neexistoval pouze katolický klerikalismus, ale také ten evangelický. Dokládá to například článek z 19. století v časopisu *Školský obzor*, kam napsal evangelický učitel M. Němec z Pusté Rybné (obec blízko Borové): „... mluví se o klerikalismu, jak nekřesťansky si počíná proti učitelstvu, a myslí se tím katolický klérus. Já však jako evangelík pozoruji a doslýchám, ba i zakouším, jak i mezi evangelíky upíná se v duchovenstvu podobná plíseň a křesťanství kazí.“²¹⁷ V textu popisuje situaci v poličském školním okrese. Zmiňuje například, jak evangelický farář žaloval místního učitele jen proto, že „držel s katolíky“. Ačkoliv vyšel článek anonymně a ani místa popisná nebyla zmiňována, vyšlo najevo, že autorem byl zmíněný učitel a článek se týkal Poličska.²¹⁸

S katolickým antiklerikalismem se pojí spor o státní svátky. Tyto spory se objevovaly rovněž v poličském školním okrese. Konflikty se týkaly především svátku sv. Jana Nepomuckého. Připomenout můžeme například spor v obci Borová a městečku Bystré. Státní svátky byly a jsou vnímány jako symbolické vyjádření státní ideologie. Neshody o odůvodnění svátků byly jedním z témat politických antiklerikálních střetů. Svátek sv. Jana Nepomuckého byl ustanoven dekretem Marie Terezie na 16. května. Během svátečních dnů, včetně nedělí, byly zakázány těžké práce, nebyly otevřeny obchody atd. Porušení svátečního klidu získalo postupem doby antiklerikální podtext. Všechny dny pracovního klidu se daly

²¹⁶ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 144–147.

²¹⁷ SOKA Svitavy, fond: Okresní úřad Polička, č. f. 3, kart. 292, inv.č. 361, sign. 6.

²¹⁸ Tamtéž.

propojit s katolickou církví. Spory o sv. Jana Nepomuckého se staly klasickým českým antiklerikálním tématem. Ve 20. letech 20. století zrušila první Švehlova vláda některé svátky. I zmíněný sporný svátek přestal být dnem pracovního klidu. Z kalendáře byl ale vymazán až v 50. letech. Zrušeny byly také některé mariánské svátky. Naopak některé svátky byly přidány (28. října), tudíž se počet svátků vykompenzoval. Přestože je tato norma, která vedla ke zrušení některých svátků, považována za jeden z nejtěžších antiklerikálních konfliktů, ukázala další stránku první republiky. V této době existovaly tendence řešit komplikované vztahy (doprovázené silnými slovy a emocemi) mezi státem a církví pomocí kompromisů, které v zásadě příliš neupravily dosavadní stav.²¹⁹

Vztah státu a církve byl po roce 1948 silně poškozen. Nastala nová éra plná propagandy, pronásledování, systematické diskriminace věřících, likvidace řádů a církevního tisku, upravování dějin a mnoho dalšího. Ačkoliv už první poúnorová ústava, tzv. ústava 9. května, garantovala práva (i ta náboženská) všem občanům, přesto se katolická církev pro komunistický režim stala překážkou, která bránila ovládnutí společnosti. V oblasti školské politiky docházelo k tlaku na církevní školství, k redukci teologických fakult a prosazování ateismu nad tzv. náboženskými přežitky.²²⁰

Antiklerikalismus je možné částečně komparovat s tzv. honem na čarodějnice²²¹ v letech 1947–1957, který probíhal v USA za mccarthismu. Paralely jsou zřetelné. Je důležité je hledat jak v minulosti, tak v současnosti. Podobně důležité je hledat počátky vztahu mezi učiteli a kněžími už před rokem 1800, ale i po roce 1945, respektive po roce 1989. Mccarthismus se vyznačoval antikomunistickými tendencemi. Jedním z pilířů tohoto honu byla katolická církev, která považovala komunisty za ateisty a protináboženské osoby. Lidé byli ovlivňováni veřejným míněním, které se stavělo nejen proti komunismu, ale také protilevicově. Komunismus představoval pro obyčejné lidi jakési mlhavé zlo. Pokud nahradíme slovo antikomunismus pojmem antiklerikalismus, můžeme pozorovat určité podobnosti. Bezvěrecké spolky také kritizovaly lidi za samotné sympatie ke katolické církvi. S aspekty honu za určitým nepřítelem se setkáváme v průběhu celých dějin. Můžeme to považovat za lidskou vlastnost nebo za alibi pro uskutečňování mocenských cílů. Přestože bylo veřejné mínění v USA po válce antikomunistické, nikdo si nepřál skutečnou konfrontaci se Sovětským

²¹⁹ BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*, s. 164–167.

²²⁰ VAŠKO, Václav. *Neumlčená kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Praha, 1990. ISBN 80-7113-035-4.

²²¹ TOINETOVÁ, Marie-France. *Hon na čarodějnice 1947–1957*. Praha, 1999. ISBN 80-85821-75-3.

svazem. Obdobné to bylo v námi zkoumaném vztahu mezi učiteli a kněžími. Ve školství přetrvávaly od 2. pol. 19. století antiklerikální nálady a návrhy na úplné odcírkevnění škol. Na společnost působily spolky a periodika, např. Volná myšlenka, které se snažily obyvatelstvo mobilizovat proti katolické církvi. Ale v konečném důsledku chtěl skutečnou konfrontaci s církví málokdo. Většinová společnost se o politiku a tyto výpady nezajímala. Antikomunismus potřeboval propojit obecné nebezpečí právě s komunismem. Antiklerikálové také s katolickou církví spojovali například inkviziční represe, křížácká tažení, upálení Mistra Jana Husa, vyhnání Komenského, hrůzy třicetileté a první světové války, poměry v habsburské monarchii atd. Tato úvaha se rozhodně nesnaží přirovnávat k sobě totalitní režim s katolickou církví. Pouze chce poukázat na paralely v tzv. honu na čarodějnice, ať už onou čarodějnici byl kdokoliv.

V úvodu diplomové práce byla zmíněna teze Jaroslava Kadlece. Ten se domníval, že k rozchodu státu s církví docházelo v průběhu 19. století zřídka, spíše nastával vnitřní rozchod, který byl překrýván vnějším plněním kněžských povinností.²²² Můžeme potvrdit, že k rozchodu státu a církve v průběhu 19. století docházelo pozvolna. Větší intenzita konfliktů, které plynuly z tohoto rozchodu, se vyskytovala až po roce 1870 a na konci století. Velkým mezníkem byl také vznik samostatného Československa.

Školství bylo a je důležitou složkou života společnosti. Není proto divu, že o tuto oblast usilovaly všechny režimy, ideologie, ale i významní činitelé jako stát a církev. Bylo důležité školství ovládat a skrze něj formovat, disciplinovat obyvatelstvo. Síla státu byla vždycky měřena a posuzována podle počtu obyvatel, velikosti armády apod. Později se ukázalo, že síla státu spočívá především v úplné gramotnosti a vzdělanosti národa. V dřívějších dobách tato vzdělávací oblast spadala pod vliv a dozor katolické církve. Od roku 1870 začal být v tomto vztahu dominantnější stát. Přesto vliv církve zůstal značný. Bezvěrecká hnutí zažila boom právě po roce 1870, po vyhlášení dogmatu o papežově neomylnosti. Z pramenů vyplývá, že antiklerikální hnutí a organizace měly určitý vliv na vývoj společnosti a především na vztah mezi učiteli a kněžími. Nelze ale říci, že tento vliv byl natolik zásadní nebo že by díky tomu došlo na dnešních školách a ve společnosti k odnáboženštění. Někteří mohou usuzovat, že antiklerikální hnutí byla ve svém boji úspěšná. Dnes ve školách výuka náboženství není povinná, při nástupu do zaměstnání není zjišťována naše konfese. Na zdích v učebnách už nevisí kříže, na školních chodbách pravidelně nepotkáváme katechety. Matriky nejsou

²²² HANUŠ, Jirí. Katolický kněz. In FASORA, Lukáš (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno, 2004, s. 387. ISBN 80-7325-038-1.

spravovány církví, svatby nemusejí probíhat v kostele za přítomnosti kněze. Z těchto každodenních důkazů někteří mohou soudit, že antiklerikalismus za doprovodu sekularizace vyhrál. Takto zjednodušené závěry jsou mylné. Je nezpochybnitelné, že sekularizační a antiklerikální tendence se ve společnosti v 19. a 20. století vyskytovaly. Měly určitý vliv na formující se občanskou společnost, ale svůj podíl na dobových změnách měly i vědecké pokroky, kulturní změny a mnoho dalších faktorů. Přes to všechno, jak už bylo v práci nastíněno, nedošlo k odnáboženštění společnosti. Došlo k jistému odcírkevnění, ale katolická církev je nadále důležitou součástí života společnosti. Stále jsou aktuální tzv. přechodové rituály, ačkoliv ne v tak masivní míře jako dříve. Lidé nadále nechávají své děti pokřtít nebo využívají jiných křesťanských svátostí. Ve školách zůstala zachována výuka náboženství, akorát v dobrovolné formě. Při sčítání lidu je zjišťována, ač jako nepovinný údaj, náboženská víra, vrcholní církevní hodnostáři se účastní například inaugurace prezidenta republiky. V současnosti funguje také církevní školství. Je možné studovat jak na teologických fakultách, tak na základních, středních i mateřských školách zřizovaných biskupstvími, pražskou diecézí atd. V hromadných sdělovacích prostředcích fungují tzv. komunitní média, která jsou určena lidem se společným zájmem/znakem, např. katolické televizní a rozhlasové stanice. Mimo nezůstávají ani sociální média, na kterých někteří vrcholní duchovní působí. Arcibiskup pražský Dominik Duka dnes často hovoří o vztahu státu a církve, přičemž připomíná, že ani jedna strana by neměla být dominantnější. Vyslovuje se pro navázání kooperace. V těchto slovech můžeme sledovat určité paralely s obdobím zkoumaným v diplomové práci. Při posuzování vztahu učitelů a kněží musíme brát v potaz všechny tyto dobové faktory a dynamické změny, které v daném období ve společnosti probíhaly.

4.1. Katecheta

Katecheta byl učitel náboženství, často kněz. Poličskými katechety byli muži, kteří většinou vystudovali gymnázium a posléze filozofická a bohoslovecká studia v českých zemích. V Poličce ve 2. pol. 19. století vyučoval katecheta dvě hodiny týdně (katolické) náboženství v každé třídě obecné a měšťanské školy. Celkový rozsah výuky náboženství se mohl pohybovat v řadách několika desítek odučených hodin týdně. Evangelická výuka se skládala také ze dvou vyučovacích hodin, ale probíhala pouze každých čtrnáct dní. Žáci katolického vyznání chodili do kostela po celý školní rok o nedělích a svátcích. V období od 1. května do 31. července chodili žáci do kostela každý den díky příjemnému letnímu počasí. V zimních měsících se do kostela nechodilo každodenně. Cesty byly méně průchodné, v kostele byla zima atd., nikdo tudíž nechtěl, aby se žáci nachladili. V průběhu 19. století se poličtí katecheti často stávali řediteli místních škol. Tento trend trval do Hasnerovy reformy. Poslední ředitel katecheta byl Bohumil Schüller, který byl zdejším ředitelem do roku 1871, kdy zemřel. Posléze už žádný katecheta v Poličce ani ve školním okrese tento post neobsadil. Změnu můžeme přičíst Hasnerově reformě, která poupravila postavení katolické církve ve vztahu ke školství. Navíc je to další doklad pozvolného rozchodu státu a církve. Katecheti se stávali řediteli škol nejspíše z důvodu odbornosti, která plynula z jejich univerzitního vzdělání. Reforma neovlivnila počet hodin náboženství, jejich týdenní počet zůstal zachován. Pro ukázkou bude uvedeno několik poličských katechetů. Na těchto příkladech budou prezentovány některé aspekty daného povolání.

Čermák František se narodil 14. dubna 1785 v Poličce, kde navštěvoval hlavní školu. Gymnázium absolvoval v Litomyšli. Po vysvěcení na kněze se stal v roce 1806 katechetou. V Poličce začal učit náboženství na hlavní škole v roce 1808, posléze se v roce 1820 stal jejím ředitelem. Zemřel v roce 1838 na souchotiny (plicní forma tuberkulózy).²²³

Unzeitig Emanuel se narodil 1. prosince 1804 v České Třebové. Gymnaziální léta strávil v Litomyšli, ale na kněze byl vysvěcen v roce 1830 v Hradci Králové. V Poličce působil prvně jako kaplan, v roce 1841 se stal zdejším ředitelem a katechetou hlavní školy. V Poličce působil po celou dobu. V roce 1866 odešel do penze a 3. května 1869 zemřel na mrtvici.²²⁴

²²³ PODHAJSKÝ, Vincenc. Životopisné dodatky o učitelích a učitelkách, kteří od r. 1790 do r. 1875 na školách poličských působili. In *Roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce pro rok 1875*, s. 23–41. Roudnice, 1875.

²²⁴ Tamtéž.

Schüller Bohumil se narodil 18. května 1833 v Poličce. Zde vychodil hlavní školu, gymnázium absolvoval v Litomyšli. V Praze vystudoval filozofii, odkud přešel na bohoslovecká studia do Hradce Králové, kde byl vysvěcen na kněze. Po studiích působil na několika místech českých zemí jako kaplan a následně jako katecheta. Do svého rodiště se navrátil v roce 1866, kdy zde začal vyučovat náboženství na hlavní a podreálné škole a byl ustanoven prozatímním ředitelem. Po neshodách s c. k. okresní školní radou odešel do Hradce Králové, kde v roce 1871 zemřel na chrlení krve.²²⁵

Kosán Stanislav studoval v letech 1878–1885 reálné a vyšší gymnázium v Příbrami. Po absolvování biskupského teologického ústavu v Hradci Králové působil v duchovní správě jako kaplan v Chlumci. Na konci 19. století byl ustanoven katechetou na poličských školách, kde pobyl krátce.²²⁶

Z příkladů vyplývá, že se katechetou stávali muži mezi jednadvacátým až pětadvacátým rokem života. Na post ředitele byli dosazeni až po svém třicátém roku.

Po Hasnerově reformě, jak bylo uvedeno, nebyli katecheti v čele škol. To dokládají školní zápisy, kde se píše „o nastolení nové dráhy ve školství“ po roce 1870. Hlavní škola se tehdy oddělila od nižší reálky a byla přetransformována ve školu obecnou. Správa nové školy byla svěřena J. Primusovi. Ředitel reálky Schüller byl zřejmě následkem nastolení nové dráhy z úřadu ředitele sesazen, zůstal tedy pouze katechetou. Sesazení z funkce předcházely volby do c. k. okresní školní rady. Schüller však místo v radě odmítl. Zřejmě došlo k narušení vztahů, jelikož katecheta Poličku v roce 1871 opustil a odstěhoval se do Hradce Králové, kde zemřel.

Podhajský ve svých pamětech zdůrazňuje nejen učitelskou roli katechetů, ale také jejich kazatelskou funkci. Z těchto pamětí můžeme soudit, že se učitelé náboženství nevzdali své kněžské povinnosti. Zde vyvstává otázka, zda katecheta sám sebe vnímal více jako učitele, nebo více jako kněze. Z pramenů můžeme vyčíst, že někteří katecheti byli více vnímáni jako učitelé a kněžské povinnosti vykonávali spíše sporadicky. Jiní měli jako své hlavní povolání kněžskou činnost. Šlo o určité emocionální ztotožnění se svou rolí. Z těchto osobních preferencí později plynuly spory týkající se podřízenosti světským/církevním úřadům. Například poličský katecheta Holík se odkazoval na svou podřízenost biskupovi, nikoliv řediteli školy.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 31, inv.č. 1562, sign. 16/7.

Kariéra světského duchovního vypadala následovně. Duchovní mohl být po udělení kněžského svěcení vyslán do duchovní správy, kde se stal kaplanem, katechetou, kooperátorem nebo administrátorem neobsazené farnosti. Posléze mohl být dosazen jako farář na konkrétní beneficium. Souvisela s tím také farní zkouška neboli tzv. farní konkurz. Zkoušku mohl vykonat jakýkoliv kněz, který chvalitebně pracoval v duchovní správě alespoň tři roky nebo pět let jako zpovědník. Prověřovaly se znalosti například z dogmatiky, církevního práva nebo katechetické dovednosti. Zároveň probíhal pohovor nad teologickými otázkami, při kterém se prováděla ukázka kázání a katecheze. Bez zkoušky mohl kněz působit pouze jako administrátor farnosti. Farní zkoušku nemuseli vykonávat akademičtí teologové, doktoři teologie a učitelé katechetiky a pedagogiky. U jednotlivých funkcí v rámci kolektivu kléru nebo v očích společnosti můžeme spatřovat rovněž určitou prestiž. Jen ti nejschopnější se mohli stát vikáři, kanovníky, konzistoriálními rady. Koncem 19. století se objevuje u některých kněží tendence neusilovat o farní beneficium, ale raději zůstat „pouze“ katechetou. I takto mohli dosáhnout významného postavení v hierarchii kléru. Docházelo k protestům vůči církevní hierarchizaci a snahám o nezávislost. Proto řada duchovních volila navíc alternativní kariéru v oblasti spisovatelské, vědecké, v charitě, politice nebo osvětě. Od konce 19. století navíc dochází k větší specializaci a profesionalizaci kněžského povolání. Velkou komplikací pro výkon duchovenského povolání v Čechách byl nedostatek vhodných beneficií. Výhodná místa byla rychle obsazena a ta méně výhodná spravovali provizorně administrátoři nebo neúspěšní faráři. Na duchovní byl vyvíjen stále větší tlak. Zvyšovala se nejen administrativní práce, ale i tlak politické správy, antiklerikálních projevů nebo demografického nárůstu. Na začátku 20. století bylo příliš mnoho kněží, kteří splňovali všechny požadavky a mohli se stát elitou mezi klérem. V českých zemích nastala složitá konkurenční situace, která neposkytovala tolik míst pro kariérní růst. Nakonec měli lepší postavení faráři ve městech, kteří byli materiálně zajištěni a mohli část pastoračních povinností přenést na školní katechety. Měli lepší výchozí pozice pro profesní vzestup. Ale někteří venkovští kněží, ať už faráři, kaplani nebo katecheti, měli větší vazby a dostatek sociálního kapitálu ve své farnosti s farníky, s nimiž byli v neustálém kontaktu.²²⁷

V knize *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)* od Lukáše Fasory a kol. je věnována pozornost proměnám tzv. kněžské identity. V monografii jsou představeny biografie různých kněží, z nichž jsem si vybrala Emanuela Masáka a Jana Zátka. Oba pánové byli katechety, každý však v jiné generaci. Autory zajímala jak osobní identita, tak identita

²²⁷ PAVLÍČEK, Tomáš. *Výchova kněží v Čechách*, s. 292–293, 303, 462–463.

sociální. Zabývali se otázkami sebepojetí kněze, reflexe jeho okolí a sounáležitosti s farností, s klérem nebo národem. Na příkladech obou katechetů mě zaujala problematika skloubení očekávání společnosti s očekáváním duchovních představených. Emanuel Masák žil v letech 1883–1964. Tento moravský kněz, který se vyznačoval sympatiemi k modernismu, vystudoval brněnská bohoslovecká studia. Prvně působil jako kaplan v Benešově u Boskovic, nakonec se stal katechetou v několika školách v Brně-Židenicích. Při tom všem vykonával i své pastorační povinnosti.

Jan Zátka (1802–1881) byl jindřichohradeckým katechetou. Filozofická a teologická studia absolvoval v Českých Budějovicích, kde je završil v roce 1827 kněžským svěcením. V Janu Zátkovi se prolínalo také několik očekávání. Jakožto katecheta byl příslušníkem kněžského stavu, ale zároveň chtěl být dobrým učitelem. Nečinilo mu problém učit vědomosti o bohu, člověku i světu prostřednictvím vědeckých názorů. Navíc byl zastáncem české národní věci. Jeho práce tudíž nenaplňovala očekávání jeho církevních nadřízených, která do něj byla vkládána. Ale v případě studentů a kolegů učitelů tomu bylo naopak. Sympatie navíc získal u buditelů, ať už laických, nebo duchovních.²²⁸ U duchovních byla důležitá otázka loajality k církvi. Samotnou identitu katolického kněze mohlo utvářet i několik souběžných identit. Dotyčný měl identitu katechety a kněze, které se vzájemně doplňovaly. Ale hodně záleželo na osobnosti. Úlohu sehrávalo to, jak kněz chápal podstatu svého poslání. Příslušel k určité společenské a profesní skupině, ať už k té církevní, nebo školské.²²⁹

Poličtí katecheti se potýkali s podobnými obtížemi. Obdobné rysy vykazoval například A. K. Viták. Ačkoliv nebyl katechetou, probíhal u něj rovněž jakýsi vnitřní boj mezi rolí (bývalého) řeholníka a rolí učitele. Nenaplňoval očekávání katolické církve a církev nenaplňovala jeho představy. Proto došlo k jeho odchodu z kněžského semináře. Přestože poté vykonával pouze pedagogickou profesi a byl vůči církvi velmi kritický, nepožadoval školství zcela odcírkevněné. Jeho zvnitřněná sociální pole ovlivňovala jeho jednání. Na rozdíl od Jana Zátka, kterému nedělalo problém propojit víru v boha s vědou a vlastenectvím, to Vitákovi činilo nejen osobní problémy.

Ostatní poličtí učitelé náboženství také působili na postu katechety a zároveň vykonávali pastorační povinnosti. Můžeme předpokládat, že i u nich se projevoval rozpor mezi očekáváním církevních a školských kolegů. V případě katechety Blinky z Bystrého je

²²⁸ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jirí – PAVLÍČEK, Tomáš a kol. *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*, s. 32–48, 164–180.

²²⁹ HANUŠ, Jirí a kol. *Služebníci neužiteční*, s. 6–7.

výmluvné jeho prohlášení, v němž sebe sama nevnímal pouze jako učitele, ale také jako kněze. Zde se přesně ukazuje, jak bylo důležité osobní přesvědčení. Ne každý vnímal své role souběžně. Někdo se cítil více jako učitel, jiný se naopak cítil více jako kněz. U Blinky zřejmě nepřevažovala ani jedna profesní část. Snažil se obě funkce skloubit, přičemž to vedlo ke sporu. Podobně to můžeme vidět u zmíněných příkladů Jana Zátky a Emanuela Masáka.

Pierre Bourdieu v této souvislosti hovořil o sociálním prostoru, kapitálech a habitu. Každý spadáme do různých sociálních polí. Většinou se každý nacházíme na rozhraní dvou polí, v případě katechetů to bylo pole náboženské a pedagogické. Jedinec se pak musí chovat podle toho, co od něj konkrétní sociální pole vyžaduje. Samozřejmě zde stále existuje prvek vlastní svobodné vůle. U katechetů ale mohla snaha dodržovat pravidla jednoho pole vést ke sporu s pravidly pole druhého. Kapitály mají v příslušném poli diferencující a stratifikující efekt. Naopak habitus jakožto soubor stabilních mentálních témat vede nevědomě lidské jednání. Otázkou pak zůstává, jak spolu souvisejí náboženské a sociální změny, potažmo vyprazdňování náboženského pole prostřednictvím sekularizace a oslabování náboženského habitu.²³⁰

V minulosti dávaly školské úřady částečně přednost učitelům náboženství, kteří byli více ctěni, z ostatních pedagogů byli preferováni učitelé podle odbornosti, nejčastěji učitelé klasických jazyků. Právě tito učitelé obsazovali často posty ředitelů škol nebo jejich předměty získávaly větší počet hodin. Modernizující společnost na počátku 20. století změnila svůj přístup ke vzdělávacím prioritám. Podle Pavly Vošahlíkové tehdy končilo období, kdy byl nejváženější a nejvlivnější osobou na škole katecheta, ať už v očích žáků, učitelů nebo rodičů. Tato tendence se neprojevila v celé monarchii a na všech typech škol stejně. Především byl vliv katechetů znát v 1. pol. 19. století, v době, kdy výuka náboženství byla často jediným předmětem, kde se užívala čeština jako vyučovací jazyk. Kněží měli dle tehdejších publikovaných názorů respekt. Ale ve vzpomínkách žáků byla jejich autorita často zpochybňována. Veřejný odpor učitelstva se začal objevovat od 80. let 19. století.²³¹

Kněžská identita se skládá ze sociálních a profesních rolí. Tím chápeme roli obřadníka (sloužení mši a jiných obřadů), roli duchovního správce a učitele. Všechny tyto role prošly proměnou během 20. století. Nejvíce změn se projevilo právě v roli duchovního správce a v roli učitele. V důsledku neustále se měnících podmínek ve společnosti se proměňovaly

²³⁰ HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Praha, 2012, s. 19–32. ISBN 978-80-7465-053-6.

²³¹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti*, s. 175–177.

i tyto kněžské úlohy. Ve vzdělávacím systému se role kněze dostala z pozice garanta morálních a duchovních hodnot k postavení reliktu minulosti. V 1. pol. 20. století kněz stále ještě patřil k respektované honoraci, více to ale platilo pro venkovské prostředí. S tím souviselo požívání autority a prestiže, přestože se objevovala konkurence v dalších autoritách, jako byl například lékař, právník nebo učitel. Občasné neshody nebo konflikty se dají vysvětlit jako přirozená součást každodenního života ve společnosti. V městském prostředí je už od počátku 20. století více znát nepřátelské soupeření ve vztahu ke knězi. Městský kněz se navíc potýkal s větší konkurencí.²³² Autorita kněze ovlivňovala vztah místní samosprávy a občanů ke škole. Přes všechny zákony a změny se ukázalo, že hlasy místních církevních hodnostářů jsou ve školských otázkách stále žádané a uznávané.²³³ To dokazuje příklad disciplinárního řízení s učitelkou Lánovou z 20. let 20. století z městečka Bystré, kde bylo vyžádáno doplňující prohlášení a doklady od katechety. Změny v roli kněze, který se dostal z pozice garanta morálních a duchovních hodnot do postavení reliktu minulosti, jsou znatelné nejen v 1. pol. 20. století, ale především v 2. pol. 20. století. K postupné nápravě tohoto stavu začalo docházet až po roce 1989.

Ohledně katechetova zázemí není dochováno příliš mnoho informací. Informace týkající se například katechetova bydlení, zda bydlel na faře, na škole nebo jinde, jsou spíše neznámé. Na konci 19. století byl na poličské školy přijat na místo katechety Stanislav Kosán. V dokumentech k jeho přijetí je uvedeno nejen služné, které bylo stanoveno dle I. platové třídy, tedy na 800 zlatých učitelského služného, ale také to, že učitel náboženství není přidělen byt. Zdali to znamená, že katechetovi jakožto učitel mohl být přidělen služební byt, nebo že katecheta jakožto kněz bydlel na faře a školní byt tudíž nepotřeboval, nevíme. Kosánovi bylo z platu strháváno prvně 10 % a posléze 2 % na penzijní fond. Katecheta si tudíž spořil na penzi stejně jako jeho světší kolegové učitelé.²³⁴

V této podkapitole byly představeny příklady „typických“ katechetů. Přesto je nutné zdůraznit, v reakci na knihu Jiřího Hanuše a kol. *Služebníci neužiteční*²³⁵, že nelze pracovat pouze s typickými příklady učitelů náboženství. Ty mohou být až příliš svazující. Důležité je konkrétní jednání daných kněží a jeho možná interpretace jakožto projevu určité identity. Je nutné pracovat s konkrétními kněžskými příběhy, které jsou jedinečným svědectvím. V tomto případě by byla nemístná generalizace.

²³² HANUŠ, Jiří a kol. *Služebníci neužiteční*, s. 15–16.

²³³ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti*, s. 83, 88.

²³⁴ SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 31, inv.č. 1562, sign. 16/7.

²³⁵ HANUŠ, Jiří a kol. *Služebníci neužiteční*, s. 9.

Pokud propojíme minulost se současností, zjistíme, že i v dnešní době na školách stále existuje výuka náboženství. Dnes je však dobrovolná, je to nepovinný předmět na veřejných školách. Od roku 2004 platí, že pokud na škole projeví o tuto výuku zájem více než 7 žáků, škola je povinna ji zajistit. Náboženství i dnes vyučují katecheti. Za katechetu je pokládán učitel náboženství, ať už jím je kněz, nebo laik. Katechetovi by měla mzdu vyplácet škola. Pokud ale škola nemůže zajistit finanční odměnu z důvodu nedostatku financí, měla by mzdu hradit farnost. Učitel náboženství dnes musí splňovat nejen odpovídající vzdělání, mít tedy předpoklad pro výkon činnosti pedagogického pracovníka, ale musí být také pověřeným zástupcem církve. Samozřejmostí je výpis z evidence rejstříku trestů. Zde můžeme vidět určité paralely s 19. a 20. stoletím. Katecheti stále musejí splňovat bezúhonnost, způsobilost k výuce náboženství a odpovídající vzdělání (viz kompetenční tabulka, Bystré 1910). Paralely lze spatřovat i v určitých finančních problémech nebo v bilanci mezi rolí kněze a učitele.

4.2. Laický učitel

Pod pojmem laický učitel si můžeme představit jakýsi opak katechety. Katecheta byl učitelem náboženství, většinou tuto funkci vykonával kněz. Jeho světský kolega, tzv. laický²³⁶ učitel, ve škole vyučoval ostatní předměty. V ojedinělých případech (pokud nebylo místo katechety obsazeno) mohl také vyučovat náboženství. Přestože oba byli učiteli, je možné mezi nimi nalézt určité odlišnosti.

V 1. pol. 19. století stačilo budoucím učitelům absolvovat učitelský kurz, tzv. preparandy, v normální škole, která se nacházela v zemských centrech. Tyto kurzy trvaly tři až šest měsíců. S učitelstvím se pojily hudební dovednosti a nutnost celoživotního sebevzdělávání. Na venkově většinou vyučovali nekvalifikovaní lidé, často vysloužilí vojáci. Po roce 1849 došlo k prodloužení přípravy učitelů o dva roky na učitelských ústavech.²³⁷

Změnu přinesl Hasnerův zákon. V důsledku této reformy byly zřizovány čtyřleté učitelské ústavy. Na učitelské ústavy byli přijímáni žáci, kterým bylo nejméně patnáct let a vycházeli buď ze čtvrté třídy jiné střední školy, nebo ze třetí třídy školy měšťanské. Po absolvování studia, které bylo zakončeno maturitní zkouškou, mohl absolvent získat místo podučitele nebo prozatímního učitele. Až po dvouleté praxi se mohl absolvent přihlásit ke zkoušce, po jejímž zvládnutí mu mohlo být nabídnuto stálé pracovní místo. Dlouhou dobu nebylo po učitelích vyžadováno vysokoškolské vzdělání. Hasnerova reforma počítala s dalším vzděláváním pedagogů při univerzitách. Učitelé měli tímto krokem získat vysokoškolskou kvalifikaci. Nešlo pouze o zvýšení odborných znalostí, ale souviselo to také s rostoucí společenskou prestiží učitelstva. Učitelé nevívali tyto změny s nadšením, objevovaly se různé protesty. Nakonec tyto změny nebyly prosazeny ani dalšími novelami školských zákonů. Neustálé sebevzdělávání však bylo po učitelích vyžadováno i nadále. Pouze středoškolští učitelé museli mít vysokoškolské vzdělání. Postupem doby si ostatní učitelé uvědomili, že vysokoškolské vzdělání je pro ně nutné. Hlavním propagátorem této myšlenky se stal významný český pedagog Gustav Adolf Lidner. Mezníkem byl vznik Československa, kdy diskuze o tomto vzdělávání vyvrcholily a ve 20. letech 20. století byla zřízena Škola vysokých studií pedagogických. Školské úřady stále dělily učitelstvo do čtyř kategorií: podučitel, učitel, řídicí učitel a ředitel. Učitelé dříve spadali pod vliv katolické církve. Postupnými kroky a celkovou

²³⁶ Laicizace neboli zesvětštění. Ve zjednodušeném výkladu šlo o odstranění vlivu církve, např. z oblasti školství. Pojem laický-světský můžeme považovat za protiklad k pojmu náboženský, respektive nespádající pod církev. Ačkoliv byl katecheta také učitelem, v této podkapitole nám jde především o jeho (necírkevního) kolegu.

²³⁷ PADRNOSOVÁ, Jitka. Učitel. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jirí – MALÍŘ, Jirí (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno, 2004, s. 113, 121. ISBN 80-7325-038-1.

emancipací školství se z nich stali státní zaměstnanci, kteří získali volební právo.²³⁸ Zde můžeme nalézt podobnost s katechety, kteří museli být univerzitně vzdělaní již od 19. století. V tomto ohledu byli před svými kolegy napřed. Učitelé do té doby museli po několikaleté praxi absolvovat různé zkoušky, podobně jako kněží. Ti museli například splnit tzv. farní zkoušku.

Jak už bylo zmíněno, katechety a běžné učitele spojovalo nedostatečné finanční ohodnocení. Před Hasnerovou reformou se skládal učitelský plat ze dvou složek, z pevné a pohyblivé části. Pevnou část výdělků tvořilo solarium a školní plat (obojí bylo v peněžní podobě). Solarium bylo vypláceno jednou ročně. Součástí platu bylo i školné, které ne všechny děti platily. Některé děti byly od tohoto placení osvobozeny, jiné se mu vyhýbaly. V průběhu křesťanských svátků si mohli učitelé přilepšit tzv. koledou, která měla nejčastěji naturální formu. Podobné to bylo u fundací, což byla finanční částka za duchovní aktivity. Z fundací byly stanoveny finanční dary kostelu, z nichž se pak platily výlohy farářů, učitelů, varhaníků a pomocníků. Výše finančního ohodnocení se regionálně lišila, ale většinou nebyla značná. Většina učitelů si přivydělávala výukou hraní na hudební nástroje, kronikářstvím, varhanictvím atd. Po Hasnerově reformě byly příjmy učitelů rozděleny do čtyř a poté do pěti platových tříd. K tomu se připočítávalo šest pětiletých přídavků. Zmíněné úpravy měly navýšit platy (služné) učitelů natolik, aby si už nemuseli přivydělávat a mohli se věnovat pouze vzdělávací činnosti. Navíc jim byla přiznána penze. Platy se zvýšily pouze mužům, ženám učitelkám platy nerostly. Muž byl živitel rodiny. Pokud žena ve škole učila, musela být svobodná. Pokud se vdala, její učitelská kariéra skončila. Jednalo se o tzv. učitelský celibát, který byl zrušen až v roce 1919.²³⁹ Zde můžeme vidět jeden z rozdílů mezi katechety a laickými učiteli. V řadách katechetů bychom ženy nenašli.

Vincenc Podhajský se narodil 14. ledna 1840 v Poličce, kde navštěvoval místní školu hlavní a podreálnou. Po jejich absolvování začal studovat na učitelském ústavu v Hradci Králové. Poprvé začal vyučovat v Chrudimi, ale v roce 1865 byl povolán na poličskou chlapeckou školu. Zde se po sedmi letech stal ředitelem školy obecné, měšťanské a reálné. Než mu bylo nabídnuto stálé pracovní místo, musel vykonat zkoušku v Praze, což odpovídalo tehdejšímu zvyklostem. Byl činný v publikování svých pedagogických názorů, vytvořil krasopisné vzory a z jeho podnětu vzešel v roce 1880 muzejní spolek Palacký v Poličce. Rovněž se zapojil do zakládání městského muzea. V historii českého muzejnictví v 2. pol.

²³⁸ Tamtéž, s. 121–122.

²³⁹ Tamtéž, s. 118–122.

19. století a v 1. pol. 20. století sehrála významnou roli inteligence, tedy učitelé, kněží, advokáti a lékaři. V poličském časopisu Jitřenka se dochoval jeho článek z roku 1894, ve kterém vzpomínal na svá žákovská léta na místních školách. Popsal v textu nejen tehdejší jazykovou situaci ve městě, ale také vzhled tříd a používání tělesných trestů, do kterých se zapojil i katecheta. Zemřel 12. října 1918 ve své rodné Poličce.²⁴⁰ Na příkladu Podhajského se potvrzuje teze, že po roce 1870 se na poličských školách neobsazovala místa ředitelů škol katechety, ale právě učitelé. Podhajský se stal učitelem po dvacátém roku života a ředitelem až ve věku 32 let. Stejně věkové rozhraní můžeme vidět u katechetů. Katechetou se stal muž mezi dvacátým až pětadvacátým rokem života. Na post ředitele byl posléze dosazen kolem svých třicetin.

Vilém Špaňhel se narodil 24. ledna 1838 v Hlásce u Rychnova. V Liberku navštěvoval farní školu, ze které posléze přestoupil na gymnázium do Rychnova. V Hradci Králové studoval od roku 1856 na učitelském ústavu, kde získal způsobilost vyučovat na hlavních školách. Později byl povolán právě na poličskou hlavní školu. Byl publikačně a překladatelsky činný. Překládal díla z charvátštiny (jihoslovanský jazyk) a polštiny. Špaňhel se věnoval nejen vzdělávání, ale také pěveckému spolku Kolár. Od roku 1872 byl knihovníkem a divadelním ochotníkem. Zemřel 22. prosince 1921 v Litomyšli.²⁴¹

Z řad inteligence začali určovat trendy v kultuře a vzdělanosti právě učitelé. Bylo to způsobeno nárůstem počtu učitelů a jejich působením na nejnižší vrstvy obyvatelstva. Někteří historikové vidí vzestup učitelstva v historické tradici. Důležitá byla především jejich buditelská činnost, vlastní literární díla, muzikálnost, péče o český jazyk atd. Tyto činnosti vytvářely ve společnosti kladný obraz učitelstva. Učitelé se také zapojovali do různých aktivit nesouvisejících s jejich profesí. Podíleli se na chodu obecních samospráv, publikovali v novinách, angažovali se v kulturním životě, zakládali školní knihovny a různé spolky nebo vystupovali s ochotnickým divadlem. I díky těmto aktivitám se zvyšoval jejich společenský statut. Společenská prestiž tudíž nesouvisela s majetkem a financemi, kterými učitelé příliš neoplývali, ale právě s jejich působením mezi obyvatelstvem. Šířili vzdělanost, řemeslnickou odbornost a celkově vychovávali mládež. Pro obyvatele se učitelé stávali vzorem hodným

²⁴⁰ PODHAJSKÝ, Vincenc. Životopisné dodatky o učitelích a učitelkách, kteří od r. 1790 do r. 1875 na školách poličských působili. In *Roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce pro rok 1875*, s. 28. Roudnice, 1875.

²⁴¹ Tamtéž, s. 30.

následování.²⁴² Dříve tuto pozici ve společnosti zastával kněz. Ačkoliv ještě v 1. pol. 20. století patřil kněz k honoraci, jeho roli postupně převzal učitel a další osoby z řad inteligence. Také duchovní vykonávali činnosti mimo svou profesi. Věnovali se například spisovatelství, charitě, politice atd. Jim ale tyto aktivity zvýšení prestiže nepřinesly. Díky postupnému snižování vlivu katolické církve ve společnosti došlo rovněž ke snižování vlivu katechety ve škole.

Jak bylo zmíněno, nositeli kultury a osvěty v českých zemích v 19. století byli učitelé a kněží. Platilo to především pro oblast venkova. Učitel společně s farářem přispívali k rozvoji kulturního života obyvatel. V oné době patřili k jediným vzdělancům v obci. V 2. polovině 19. století učitelé postupně faráře předstihli. Od 60. let 19. století se začala rozvíjet spolková lidová výchova, jejímiž nositeli byly lidovými spolky. Mezi ně patřil tělovýchovný spolek Sokol, který kladl důraz jak na národní a kulturní činnost, tak i na tu osvětovou. Právě učitelé tvořili největší část sokolských vzdělavatelů a cvičenců. Učitelstvo se také angažovalo při zakládání spolků a organizací. Po vzniku Československé republiky byly přijaty zákony týkající se veřejné lidové výchovy. Za první republiky byly v rámci osvěty zřizovány okresní osvětové sbory, místní osvětové komise či knihovny a vedly se pamětní knihy. Vše fungovalo díky 100 000 osvětových pracovníků, z nichž 80 % tvořili učitelé. Tato práce byla závazná dle zákona č. 251/1922 Sb. V zákonu se uvádělo, že učitelé všech kategorií jsou povinni se podílet na lidovými práci dle místních potřeb. Tyto aktivity měly časový rozsah okolo čtyř hodin týdně a probíhaly mimo normální rámec učebních povinností. Zmíněná povinná činnost se neodměňovala. Často šlo o funkci knihovníka, pokladníka, předsedy, kronikáře, dále přednáškovou činnost, členství v divadelních, pěveckých, turistických spolcích a mnoho dalšího. Tento systém veřejné osvětové péče neměl obdobu v žádné z okolních zemí.²⁴³

V počtu hodin, které musel katecheta a jeho světský kolega odučit, lze najít jisté rozdíly. Záleželo na typu školy, počtu tříd a druhu vyučovaného předmětu. Pro demonstraci si zvolíme osmitřídní měšťanskou školu v Poličce a její statistiky z roku 1880.²⁴⁴ Zde musel katecheta odučit celkově 16 hodin týdně ve všech třídách, což znamená 2 hodiny týdně výuky náboženství v jedné třídě. U jeho kolegů je to rozličné. Někteří učitelé nevyučovali ve všech

²⁴² FIŠER, Zdeněk. Učitel-muzejník. In FASORA, Lukáš (eds.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. CDK, 2006, s. 69–78. ISBN 80-7325-105-1.

²⁴³ ŠKVÍROVÁ, Michaela. Učitel-osvětový pracovník. In FASORA, Lukáš (eds.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. CDK, 2006, s. 248–260. ISBN 80-7325-105-1.

²⁴⁴ PODHAJSKÝ, Vincenc. *Druhá roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce*. Roudnice, 1880.

ročnících, tudíž se počty jejich hodin lišily. Například učitel zeměpisu a dějepisu musel odučit 15 hodin týdně, naopak učitel psaní vyučoval 10 hodin týdně. Výuka náboženství patřila v počtu hodin k těm nejzrozsáhlejším. Stejný počet hodin měla pouze výuka německého jazyka. Nejvíce hodin ale bylo věnováno vyučovacím jazyku, tedy češtině. Té patřilo 57 hodin týdně. Jeden učitel mohl vyučovat vícero předmětů najednou, tudíž se mu celkový počet odučených hodin navýšil. Například učitel na obecné škole měl stanovených 30 hodin týdně.

Je možné předpokládat, že měštští učitelé měli lepší postavení než učitelé na venkově. Ale ve městech existovala určitá diference mezi učitelstvem. Na vyšším stupni stáli učitelé škol měšťanských než škol obecných. To se projevilo v jejich finančním ohodnocení. Učitel z obecné školy bral menší plat než jeho kolega ze školy měšťanské. Velké úctě se těšili především učitelé středoškolské, hlavně díky vysokoškolskému vzdělání. Proto byl o místa středoškolských učitelů největší zájem, dělaly se i soupisy čekatelů na tato místa. Přestože se předpokládá, že ve městě měl učitel lepší podmínky, platové, bytové atd., není to zcela pravda. Podle sociologických výzkumů, které proběhly ve 30. letech, převládalo ve městech přesvědčení o jakési intelektuální méněcennosti učitelů. Naopak na venkově a obecně u nižších sociálních vrstev bylo učitelství vnímáno jako jedno ze tří nejdůležitějších povolání. Právě venkované si učitelů velmi cenili za jejich práci.²⁴⁵ Opět lze vidět podobnost s kněžími, mezi nimiž měli v jistém ohledu lepší postavení měštští faráři. Paralely existovaly jak v kariérním růstu, tak v problematice obsazování služebních míst.

Učitelstvo spadalo pod světské úřady. Pod ty spadaly i katecheti. U nich se ale objevovaly spory plynoucí z jejich podřízenosti světským a zároveň církevním úřadům. Obdobné to bylo v rámci sebepojetí. Dá se předpokládat, že běžný učitel neměl takové vnitřní rozpory jako jeho kolega katecheta. Na druhou stranu i běžný učitel se mohl pohybovat na rozhraní. Mohl se cítit více jako učitel, nebo více jako spisovatel, politik, muzikant atd. Neexistuje typický příklad laického učitele, opět je to velmi subjektivní záležitost. V předešlé kapitole jsme se zabývali tzv. kněžskou identitou. Vystává tedy otázka, zda existovala, nebo stále existuje, nějaká učitelská identita. Není pochyb, že laický učitel měl svou osobní a sociální identitu. Některá sociální pole se mohla mezi učiteli a katechetami prolínat, např. v pedagogickém poli se nacházeli oba. Laický učitel se dále mohl nacházet v poli intelektuálním nebo v některém jiném poli orientovaném dle jeho mimoprofesionální činnosti. Katecheta se naopak nacházel v poli

²⁴⁵ ŠKVÍROVÁ, Michaela. Učitel-osvětový pracovník. In FASORA, Lukáš (eds.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, s. 257.

náboženském. Mezi učitelstvem však bylo možné najít i věřící učitele. Tito učitelé katolického vyznání mohli prožívat určité vnitřní boje v rámci své společenské role. Chtěli být loajální jak vůči svému zaměstnání, tak vůči církvi, ke které příslušeli a v níž věřili. Duchovní se vyznačovali svou sounáležitostí s farností, s klérem a národem. U učitelů lze nalézt sounáležitost se školou, s učitelstvem a také s národem.

Učitelstvo muselo splňovat také určitá očekávání, a to nejen svých kolegů, studentů, ale i jejich rodičů a společnosti. V předešlých kapitolách jsme se setkali s morálním předpokladem, že katecheta jakožto kněz nebude lhát. To souviselo s tehdejšími vnímáním role katechety ve společnosti a s jeho sebe prezentací. Společnost od něj očekávala bezúhonnost, spolehlivost, způsobilost (vyučovat náboženství) a s tím spojené odpovídající vzdělání, schopnost udržet si kázeň a pilnost. Učitel i katecheta potřebovali pro získání pracovního místa doporučení od okresní školní rady. Pokud bychom porovnali společenskou roli běžného učitele a katechety, našli bychom podobné prvky. Obě pedagogické profese spojoval požadavek na odpovídající odbornost, ale také očekávání slušného chování. U učitelů se navíc zmiňovala podmínka, že nesmějí nadměrně holdovat alkoholu ani často navštěvovat hospody, nebo je dokonce provozovat.

Co se týče učitelova zázemí, při získání pracovního místa mohl obdržet služební byt. Učitelé byty se často nacházely ve školách, kde byly vedle učeben vymezeny tyto místnosti. Až do 70. let 19. století nevyhovovaly školské budovy po prostorové ani hygienické stránce. Místnosti ve školách byly často tmavé, vlhké, nedostatečně vytápěné a s nedostatečným nábytkem. Nelze předpokládat, že by učitelé byty v této době vypadaly lépe. Učitelé byty se v mnohých případech nacházely v úzkém pokoji, v prostoru za učebnou. Úzký pokoj měl zděnou kuchyň, dřevěnou komoru a malý sklep.²⁴⁶

V dnešní době se může zdát, že učitelé už nejsou natolik spoutáni společenskými očekáváními. Současní učitelé mohou oproti svým předchůdcům například navštěvovat hospody, nebo je dokonce provozovat. Učitelé mohou v mimopracovní době vykonávat své zájmy dle svého úsudku. Pokládáme to za svobodné právo každého z nás a za soukromou záležitost. Přesto se dnes můžeme setkat s určitými společenskými předpoklady. Ve společnosti přežily jisté stereotypy z dob minulých, které očekávají od učitelů morální a vzorné chování. V médiích se objevují zprávy týkající se nevhodného chování některých učitelů, ať už jde o nadměrnou konzumaci alkoholu, nebo jiné činnosti ohrožující výchovu

²⁴⁶ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti*, s. 192–196.

mládeže. U jiných profesí takové chování nevyvolává natolik pohoršující odezvu. Základ dnešního vztahu k učitelům můžeme vidět právě v 19. století. Tato profese si zakládá nejen na odpovídající odbornosti, ale také na slušném chování. Stejně jako v minulých dobách. Příkladné chování není v dnešní době vyžadováno pouze od učitelů. Přesto zde stále přežívá předpoklad, že pedagog by měl být morálním vzorem a jít příkladem.

Role učitelů se během 19. a 20. století změnila. Jejich postavení přešlo z pozice pouhého pedagoga či písaře do pozice člena zastupitelstva. Nešlo už o povolání „z nouze“ pro nezajištěné muže nebo pro ženy bez věna. Učitelství se stalo perspektivním povoláním pro střední třídu společnosti. Otevírala se tím cesta ke společenskému vzestupu.²⁴⁷

V závěru této podkapitoly se může objevovat otázka, proč mezi učiteli a katechety docházelo ke sporům, když si byli v mnohém podobní. Právě ona podobnost může být příčinou a zároveň odpovědí. Jak praví jedno české přísloví: dva kohouti na jednom smetišti se nesnesou. V oblasti školství se potkaly dva natolik dominantní celky, stát a katolická církev, že spory byly nejspíše nevyhnutelné. Zároveň ona podobnost předznamenala možnost další spolupráce.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 177.

ZÁVĚR

V diplomové práci byl prezentován vztah mezi církví a státem na příkladu vztahu učitelů a světských kněží na území školního okresu Polička od 2. pol. 19. století do 1. pol. 20. století. Téma práce bylo rozsáhlé, stále se objevovaly nové aspekty, které by se daly v práci rovněž zpracovat. Nebylo ovšem v mých silách ani cílem této práce všechna hlediska pojmout. Bylo proto nutné práci tematicky zúžit a specifikovat. Samotné téma je nejenom rozsáhlé, ale i složité. Každý člověk by dané téma zpracoval a představil odlišně. Zkoumaný vztah by odlišně prezentoval levicově, pravicově zaměřený člověk, anarchista, věřící člověk, ateista atd. Při psaní práce nás všechny ovlivňuje to, z jakého pocházíme prostředí, jaké jsou naše politické názory či životní postoje. Ani toto zvolené téma nemá jedinou správnou odpověď. Tato práce se snaží především představit téma z nového úhlu pohledu a nabídnout jednu z dalších možných interpretací.

Z pramenné základny byly využívány fondy především školských úřadů a samozřejmě odborná literatura. Fondy církevní provenience byly nakonec informačně omezené. Fondy *Vikariátní úřad* a *Děkanský úřad církve římskokatolické Polička* a *Farní úřady* (zvolených lokalit) obsahovaly materiály týkající se školství, ale v omezeném množství a pouze do roku 1870. Nejspíše po Hasnerově reformě, kdy stát převzal nad školstvím dozor, přešla školská agenda pod státní provenienci. Nabízela se možnost využití dobových materiálů uložených ve farnosti Polička. Bohužel se ukázalo, že se zde žádné dokumenty týkající se školství, výuky náboženství nebo katechetů nedochovaly. Přesto lze ve školských fondech nalézt osobní spisy učitelů i katechetů, korespondenci s církevními úřady, osobní prohlášení kněží a mnoho dalších. Pro další výzkum by bylo možné srovnání poličského okresu s dalšími okresy českých zemí, popřípadě porovnání celozemské. Dále by mohly být prozkoumány fondy *Biskupství královéhradeckého*, které jsou uloženy ve SOA v Zámrsku a v SOKA v Hradci Králové. Je možné, že obsahují materiály z oblasti školství a duchovenstva související s oblastí Poličky, která pod dané biskupství spadá. K badatelsky opomíjeným tématům patří fenomén antiklerikalismu, ale také témata týkající se katechetů nebo organizace Volná myšlenka. Tato témata nejsou v odborné literatuře příliš zpracována, proto by mohla být vhodná pro další výzkum.

Mezi církví a státem existovaly odpradávná třecí plochy. Tyto třecí plochy se objevovaly v různých dobách, v různé intenzitě a v různých oblastech. Pro demonstraci bylo zvoleno školské prostředí, kde je zřetelné specifikum tohoto vztahu, a to že tyto dvě strany spolu

v určitých ohledech spolupracovaly, ale zároveň si byly konkurenty. Nelze říci, která ze stran byla správná, která byla obětí. Na zvolené téma bylo nutné nahlížet s ohledem na dynamické změny, které v daném období ve společnosti probíhaly a které ovlivnily i poměry v katolické církvi.

Na základě zpracovaných incidentů v rámci třetí kapitoly lze vyvodit, že původcem sporu mohl být jak katecheta/kněz, tak učitel. Přestože procentuálně větší podíl na sporech v poličském školním okrese měli katecheti, nelze formulovat teze, že na incidentech měla větší podíl církev. K tomu by byla potřebná rozsáhlejší analýza a porovnání poličského okresu s dalšími okresy v rámci českých zemí, aby bylo možné vyvodit takto obecný závěr. Téma diplomové práce nebylo prezentováno pouze na příkladech sporů, ale i kooperace. Obě strany mezi sebou neměly jen konflikty, ale dokázaly také vzájemně spolupracovat, což je zřejmé právě ve školství. V incidentech se školní výbor (stát) dokázal zastat katechety, ale také spolupracovat s církví v oblasti výuky a výchovy poslušných a zbožných občanů, kteří měli být nadále prospěšní společnosti.

Vývoj vztahu podléhal dobovým, společenským a kulturním změnám. Spory se objevovaly jak v 19., tak ve 20. století. Měnily se maximálně příčiny incidentů, které se odvíjely od tehdejších podmínek, ale existovala zde určitá kontinuita. Například finanční otázka, tedy nedostatečné finanční ohodnocení jak učitelů, tak katechetů, se objevuje napříč každou dobou. Mezi konflikty se nejčastěji objevovaly kompetenční spory. Ve sporech šlo o zasahování do kompetencí a práv druhé strany. Konflikty se také vyznačovaly dlouhodobým rázem. Spor, jenž měl původ v dřívějších dobách, postupně eskaloval a po následné malicherné zámince se projevil. Řada konfliktů zůstala jistě skryta, neveřejná. Je možné předpokládat, že většina sporů se vyřešila v rámci školy za „zavřenými dveřmi“. Kompetenční spory můžeme přirovnat k jakémusi měření sil. V pramenech sledujeme problémy ve vymezení práva, kdo smí zapisovat známky do matrik, kdo smí do matrik nahlížet atd. Ve zkoumaném období docházelo k postupnému rozchodu státu a církve, což je dobře viditelné v oblasti školství. Za výrazný mezník můžeme pokládat Hasnerův zákon. Tato reforma například zapříčinila odchod katechetů z postů ředitelů poličských škol. Stát byl po této reformě ten hlavní, kdo řídil školství a měl nad ním dohled. Církev mohla projevit svou iniciativu v otázce výuky náboženství a církevních škol. V poličském školním okrese se objevil například spor týkající se autorit. Šlo o to, komu se má katecheta zodpovídat. Katecheta jakožto učitel náboženství měl správně podléhat řediteli, tedy autoritě školy. Poličský katecheta se ale odvolával na to,

že podléhá biskupovi. Záleželo na osobě katechety, zda se cítil být spíše kněz, či učitel náboženství.

Při srovnání zvolených lokalit z poličského školního okresu můžeme konstatovat, že se lokality příliš nelišily. Případné spory měly podobné příčiny a průběh, obdobné to bylo v rámci kooperace. Porovnání českých a německých oblastí v okresu je složitější. Ačkoliv se v 19. století na Poličsku objevila například stížnost českého faráře na správce německé školy nebo jazykové spory, nelze říci, že by zde národnostní aspekt hrál významnou roli ve vztahu učitelů a kněží. Národnostní konflikty se objevovaly spíše v rámci samotných učitelů nebo ve společnosti. Později se začaly projevovat mezi školskými úřady. V období první republiky se objevovaly konflikty vyplývající z národnostních vztahů, a to v oblasti jazykových práv, otázky půdy, ale i školské politiky. Přes to všechno nelze opět říci, že by po vzniku Československa byl národnostní aspekt klíčový pro vztah učitelů a kněží. Například český jazyk nebyl zaveden jako povinný předmět a většina německého obyvatelstva měla zaručené vzdělávání ve svém mateřském jazyce. Národnostní hledisko začalo být sporným faktorem až ve 30. letech, což navazovalo na tehdejší politické dění.

Na zkoumaných příkladech jsou viditelné sekularizační tendence. S fenoménem sekularizace se pojí další fenomén, a to antiklerikalismus. Podle sekularizačních tezí představených v této práci byla společnost odcírkevněna, nikoliv odnáboženštěna. Víra musela najít své nové vyjádření, a to ve světě, kde přírodní zákony už nebyly vysvětlovány prostřednictvím boha, ale vědy. Ve světě, kde konfese nebyla už záležitostí veřejnou, ale soukromou.

V práci byly použity články z dobového periodického tisku, popřípadě i učitelské tiskoviny, ve kterých se objevovaly antiklerikálně laděné články. Na rodiče bylo apelováno, aby šířili tyto myšlenky v rodině, mluvili o svém vnitřním odcírkevnění a probudili v dětech a vnoučatech „skutečné pocity a myšlenky“. Můžeme říci, že tyto rodinné „tlaky“ v jistém směru ovlivnily postoje budoucí generace k církvi a víře. Na Poličsku je možné nalézt určité antiklerikální rysy, např. ve sporu v městečku Bystrém z roku 1906. Mohlo by to souviset i s rozvojem kritického učitelského tisku po roce 1905. V obci Borová se naopak ve 20. letech 20. století objevila kritika výuky učiva o Janu Husovi a Janu Žižkovi. Ve stejné době byly v poličském okrese zavedeny ve školách hodiny občanské výchovy. Tehdy se především z řad katolických rodičů zvedla vlna nevole. Vše pramenilo ze strachu, že občanská výchova bude děti odvádět od náboženství.

Lukáš Fasora a spol. ve své knize *Český antiklerikalismus* zmiňuje, že občanská výchova na školách byla vnímána jako alternativa vůči výchově náboženské. Příčiny výše zmíněných konfliktů se zakládaly na sporných tématech ve výuce. Nelze je proto přeceňovat. Ačkoliv tato témata v oblasti školství evidentně rezonovala, stala se spíše živnou půdou pro předpojatost mezi katechety a tzv. pokrokovými učiteli. To se mohlo projevat tak, že učitel hovořil s žáky o určitých tématech, o kterých pak děti nesměly mluvit s katechetou. Toto jednání mohlo vést později v katolických kruzích k určitému udavačství a ke zvýšenému nepřátelství mezi učitelstvem a duchovními. Rozbuškou konfliktů nebyla většinou zmíněná vyloučená témata, ale naopak snahy učitelů otevřeně a hlavně symbolicky zpochybnit supervizi (dohled) duchovní správy. Příkladem může být změna pozdravu ve škole počátkem 20. století. Tradiční pozdrav žáků „pochválen buď Ježíš Kristus“ nahradil pozdrav „dobrý den“. Všechny vypsané antiklerikální tendence lze nalézt v rámci poličského školního okresu.

Zajímavým příkladem je Antonín Konstantin Viták (1835–1906), poličský učitel a bývalý řeholník. S piaristickým řádem se rozešel, a to především díky svým otevřeně projevovaným názorům. Kritizoval germanizační tendence ve výuce a „odnárodňování“ českých zemí. Po vystoupení z řádu, ve kterém neprošel kněžským svěcením, složil učitelské zkoušky a věnoval se pedagogické činnosti. Viták během svého života často měnil místa působení. Několik let působil v Poličce. Časté stěhování lze vysvětlit právě špatnými vztahy s katolickou církví. Nepřízeň církve si získal svými otevřeně projevovanými názory. Požadoval odluku škol od církve. Často poukazoval na nedostatky kněžské výchovy, prosazoval zrovnoprávnění učitele s knězem, celkové reformy vyučování a zlepšení hmotného zajištění učitelů. Přes to všechno Viták nechtěl školu zcela odcírkevněnou, ale dle svých slov svobodnou. Tyto své úvahy a požadavky poprvé shrnul v díle *Patěro úvah o školství brněnském* z roku 1860. V roce 1862 založil první české odborné pedagogické periodikum pro Moravu nazvané *Pěstoun*. V něm publikoval své myšlenky, díky kterým se dostal do nepřízně církve doplněné o policejní dohled. V Poličce založil v roce 1882 časopis *Jitřenka*, který zde vychází dodnes. Svůj život shrnul v pamětech, které výstižně pojmenoval *Paměti starého učitele-vlastence, persekucí postiženého*. Název memoárů vystihuje jeho život. Díky svým názorům, které byly na svou dobu příliš kritické, se dostal do nepřízně jak katolické církve, tak státu. Ačkoliv kritizoval praktiky církve, vysloužil si tím státní policejní dohled. Na vzdělávání a výchově společnosti se podílela církev společně se státem, tudíž se kritika mířená na stranu církve dotýkala rovněž státu. Viták prosazoval zrovnoprávnění učitele s knězem. To může naznačovat, že nerovnost v jejich postavení, na kterou

upozorňoval poličský katecheta Holík ve své stížnosti, skutečně existovala. Víták dále prosazoval zlepšení hmotného zajištění učitelů, tím můžeme opět potvrdit špatné platové ohodnocení učitelů a kněží tehdejší doby.

Ve své disertační práci Tomáš W. Pavlíček rozebírá příčiny konfliktů mezi faráři a laiky. V nich vidí úzké souvislosti s procesem modernizace souvisejícím s emancipací společnosti z moci církve. Autor vyvozuje závěr, že na přelomu 19. a 20. století nedocházelo k sekularizaci, ale spíše k napětí mezi starými a novými náboženskými praktikami. Zmíněné závěry se dají aplikovat v této diplomové práci. Můžeme souhlasit s tvrzením, že případné konflikty mezi faráři a laiky, v našem případě tedy mezi kněžími a učiteli, souvisely s modernizačním procesem.

V analyzovaných pramenech můžeme vypožorovat doklady změn, které přinesla Hasnerova reforma z roku 1869. Po Hasnerově reformě převzal dozor nad školstvím stát, vikářský dozor přešel na okresní školní rady a dozor biskupských konzistoří přešel na zemskou školní radu. I poličské spory poté řešila c. k. okresní školní rada. Nelze ale říci, že by ze škol vymizel církevní vliv. Školní rada se například zastala katechety (kněze), kterému potvrdila jeho právo účasti na všech školních konferencích. Kněz se nadále mohl podílet na rozhodování o známkách a jejich udílení žákům. Školství po roce 1869 rozhodně nebylo odcírkevněno. Nadále se ve školách konaly zkoušky z náboženství a probíhaly církevní zpěvy. Po roce 1870 se konaly v Poličce okresní porady učitelské. Tyto porady byly zahajovány církevními písněmi. Jako další příklad lze uvést čítanky. V čítankách, ať už v 2. polovině 19. století, nebo ještě ve 20. století, se objevovaly náboženské příběhy. Čítankám s náboženskou tematikou se věnují některé články v *Časopisu katolického duchovenstva*. Po Hasnerově reformě bylo například stále běžné nakupovat do škol obrazy s biblickou tematikou. Další doklady církevního vlivu je možné nalézt ve školním řádu. Až do konce první světové války se v nich vyskytovala kapitola s názvem *O zbožnosti*, kde se psalo o lásce k bohu, náboženských cvičeních či duchovním citu spolužáků. Výuka náboženství byla ve školách spojena s výukou dobrých mravů. Nejen stát se od tereziánských reforem snažil disciplinovat společnost. Vychovávání poslušných a zbožných poddaných bylo cílem také církve, v tomto ohledu si obě strany v rámci školství vypomáhaly.

Milan Hlavačka v díle *České země v 19. století* uvádí, že Hasnerovo školství nepotlačovalo vliv katolické církve ve všech sférách života společnosti, s touto tezí je možné souhlasit. Dále

uvádí hypotézu, že spojení katolické církve a školy se odehrávalo v osobě katechety. Daná hypotéza byla potvrzena zvolenými příklady a předloženými stanovisky.

Katolická církev zůstala nedílnou součástí školství i po roce 1918, kdy participovala na školské politice. Okresní školní výbor v Poličce se skládal z předsedy, okresního školního inspektora a dalších 9 členů, z toho 3 zastupovali učitelstvo a 6 zástupců bylo z řad občanů. Z hlediska politické příslušnosti byli 2 členové ze strany agrární, 1 člen z čsl. národní demokracie, 1 čsl. sociální demokrat a 2 náleželi ke straně lidové, kterou lze považovat za středově orientovanou klerikální stranu, tedy prokatolickou. Z pohledu profesní diferenciaci zjišťujeme, že členem okresního školního výboru byl také vikář-katecheta.

Do školských záležitostí v okrese Polička se zapojovala nejen okresní školní rada, ale také Ústřední matice školská (ÚMŠ). Ústřední matice školská byl spolek vznikající od 80. let 19. století na podporu českého školství. Spolek měl předcházet školským sporům. Odpovídajícím ekvivalentem na německé straně byl Deutscher Schulverein, který se zajímal o německé školy na území Čech. ÚMŠ měla v jistém smyslu paralyzovat činnost německého spolku. Matice byla v minulosti líčena jako nacionálně-šovinistické sdružení, což je mylné tvrzení. Spolek byl zrušen v roce 1948, ale definitivně ukončil činnost až v roce 1951. Už po roce 1920 upadl jeho hlavní význam, a to podpora menšinového českého školství. Převážila jeho národnostně politická činnost, která se projevovala kulturní podporou českého obyvatelstva v národnostně smíšených oblastech českých zemí. Poličský školní okres byl národnostně smíšený, proto se ÚMŠ angažovala například v záležitosti Německé Bělé.

Ve 20. století se vytvářel obraz zpátečnického kněze, který se stal vhodným terčem zejména pro učitele. Jak bylo výše zmíněno, spory nemusely být početné a časté, ale mohlo docházet k jejich medializaci v periodickém tisku. Periodický a denní tisk patřil k hlavním médiím zprostředkovávajícím obraz kněze. Často byl prezentován obraz katechety, který během výuky náboženství bojoval proti kultu Jana Husa. Navíc takovému katechetovi šlo především, dle tehdejšího pohledu, o dodržování náboženských úkonů nežli o opravdový zájem mládeže. Je možné potvrdit, že takový obraz kněze se skutečně během 20. století na českém území v tisku objevoval. Jiří Hanuš a kol. si pokládají otázku, zda tyto představy doopravdy odpovídaly realitě. V rámci této diplomové práce můžeme konstatovat, že negativní dobové představy o roli kněze/katechety jsou spíše mylné. Ne všichni kněží/katecheti byli v přísném rozporu s vědou. Nelze ani obecně říci, že by učitelům náboženství nezáleželo na pocitech a zájmech žáků. Není možné generalizovat. Chování

a smýšlení kněží se často odvíjelo v individuální rovině, ale mohlo být ovlivněno také obecně sdílenými diskurzy. Negativistické trendy byly spíše výsledkem antiklerikálního hnutí. Případné konflikty bylo sice možné medializovat, ale k tomu docházelo spíše zřídka. Aktéři tím mohli ohrozit své vyhlídky na povýšení nebo další finanční ohodnocení. Na venkově se do konfliktů mezi učiteli a kněžími zapojovaly katolicky orientované organizace rodičů, které v případě potřeby rázně vystoupily na obhajobu víry na školách. Jako příklad z předchozích kapitol lze uvést Sdružení katolických rodičů a přátel křesťanské výchovy pro farnost Borová u Poličky.

V této práci byla představena osoba „běžného“ katechety. Katecheta byl učitel náboženství, často kněz. Poličskými katechety byli muži, kteří většinou vystudovali gymnázia a posléze filozofická a bohoslovecká studia v českých zemích. V Poličce obvykle zastávali post ředitele některé z místních škol, jelikož byli osobami univerzitně vzdělanými. Tento trend trval do Hasnerovy reformy. Učitelem náboženství se stal muž mezi jednadvacátým až pětadvacátým rokem života. Na post ředitele byl dosazen až po svém třicátém roku. V Poličce katecheta vyučoval dvě hodiny týdně (katolické) náboženství na obecné a měšťanské škole. Dvě hodiny týdně byly zachovány ve všech ročnících. V dobových pamětech byla zdůrazněna nejen učitelská role katechetů, ale také jejich kazatelská funkce. Z toho můžeme usoudit, že se někteří učitelé náboženství nevzdali své kněžské povinnosti. Zde vyvstává otázka, zda katecheta sám sebe vnímal více jako učitele, nebo více jako kněze. Z pramenů vyplývá, že někteří katecheti byli více vnímáni jako učitelé a kněžské povinnosti vykonávali spíše sporadicky. Jiní měli jako své hlavní povolání kněžskou činnost. Šlo o určité emocionální ztotožnění se svou rolí. Z těchto osobních preferencí později plynuly spory týkající se podřízenosti světským/církevním úřadům. Například poličský katecheta Holík se odkazoval na svou podřízenost biskupovi, nikoliv řediteli školy.

Na počátku 20. století pomalu končilo období, kdy byl nejváženější a nejvlivnější osobou na škole katecheta, ať už v očích žáků, učitelů nebo rodičů. Tato tendence se neprojevila v celé monarchii a na všech typech škol stejně. Vliv katechetů byl znát především v 1. pol. 19. století, v době, kdy výuka náboženství byla často jediným předmětem, kde se užívala čeština jako vyučovací jazyk. Kněží byli dle tehdy publikovaných názorů respektovanými osobami. Ale ve vzpomínkách žáků byla jejich autorita často zpochybňována. Odpor učitelské veřejnosti se začal objevovat od 80. let 19. století.

V pramenech katecheti často požadovali služné ve stejné výši, jako mají učitelé. Tento údaj (platová nerovnost) se během bádání objevoval často. Katecheta, ačkoli byl učitelem náboženství, nestál dlouhou dobu na stejné úrovni jako jeho světszí kolegové učitelé. Ohledně katechetova zázemí není moc informací dochováno. Informace týkající se například bydlení, zda bydlel na faře, na škole nebo jinde, jsou spíše neznámé. Na konci 19. století byl na poličské školy přijat na místo katechety Stanislav Kosán. V dokumentech k jeho přijetí je uvedeno nejen služné, které bylo stanoveno dle I. platové třídy, tedy na 800 zlatých učitelského služného, ale také informace, že učitel náboženství není přidělen byt. Zdáli to znamená, že katechetovi jakožto učitel mohl být přidělen služební byt, nebo že katecheta jakožto kněz bydlel na faře a školní byt tudíž nepotřeboval, nevíme.

Světský duchovní mohl být vyslán po udělení kněžského svěcení do duchovní správy, kde se stal kaplanem, katechetou, kooperátorem nebo administrátorem neobsazené farnosti. Posléze mohl být dosazen jako farář na konkrétní beneficium. Souvisela s tím také farní zkouška neboli farní konkurz. Při ní se prověřovaly znalosti například z dogmatiky, církevního práva nebo katechetické dovednosti. Zároveň probíhal pohovor nad teologickými otázkami, při kterém se prováděla ukázka kázání a katecheze. Bez zkoušky mohl kněz působit pouze jako administrátor farnosti. Koncem 19. století se objevuje u některých kněží tendence neusilovat o farní beneficium, ale raději zůstat „pouze“ katechetou. I takto mohli dosáhnout významného postavení v hierarchii kléru. Velkou komplikací pro výkon duchovenského povolání v Čechách byl nedostatek vhodných beneficíí. Výhodná místa byla rychle obsazena a ta méně výhodná spravovali provizorně administrátoři nebo neúspěšní faráři. Na duchovní byl vyvíjen stále větší tlak. Na počátku 20. století bylo příliš mnoho kněží, kteří splňovali všechny požadavky a mohli se stát elitou mezi klérem. V českých zemích nastala složitá konkurenční situace, která neposkytovala tolik míst pro kariérní růst. Nakonec měli lepší postavení faráři ve městech, kteří byli materiálně zajištěni a mohli část pastoračních povinností přenést na školní katechety. Měli tudíž lepší výchozí pozice pro profesní vzestup. Ale někteří venkovští kněží, ať už faráři, kaplani nebo katecheti, měli větší vazby a dostatek sociálního kapitálu ve své farnosti s farníky, s nimiž byli v neustálém kontaktu.

V knize *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)* od Lukáše Fasory a kol. je věnována pozornost proměnám tzv. kněžské identity. Autory zajímá jak osobní, tak sociální identita. Zabývají se otázkami sebepojetí kněze, reflexe jeho okolí a sounáležitosti s farností, s klérem nebo národem. V diplomové práci byly prezentovány dva příklady z této knihy, které byly posléze propojeny s poličským okresem. U katechetů byla pozoruhodná problematika

skloubení očekávání společnosti versus očekávání duchovních představených. U duchovních byla důležitá otázka loajality k církvi. Samotnou identitu katolického kněze mohlo utvářet i několik souběžných identit. Dotyčný měl identitu katechety a kněze, které se vzájemně doplňovaly. Ale hodně záleželo na osobnosti. Úlohu sehrávalo to, jak kněz chápal podstatu svého poslání. Příslušel k určité společenské a profesní skupině, ať už k té církevní, nebo školské. Pierre Bourdieu v této souvislosti hovořil o sociálním prostoru, kapitálech a habitu. U katechetů ale mohla snaha dodržovat pravidla jednoho pole vést ke sporu s pravidly pole druhého. Otázkou pak zůstává, jak spolu souvisejí náboženské a sociální změny, potažmo vyprazdňování náboženského pole prostřednictvím sekularizace a oslabování náboženského habitu.

Kněžská identita se skládá ze sociálních a profesních rolí. Tím chápeme roli obřadníka (sloužení mši a jiných obřadů), roli duchovního správce a učitele. Všechny tyto role prošly během 20. století proměnou. Nejvíce změn se projevilo právě v roli duchovního správce a v roli učitele. V důsledku neustále se měnících podmínek ve společnosti se proměňovaly i tyto kněžské úlohy. V 1. pol. 20. století patřil kněz stále ještě k respektované honoraci, více to ale platilo pro venkovské prostředí. K tomu patřilo požívání autority a prestiže, přestože se objevovala konkurence v dalších autoritách, jako například v osobě lékaře, právníka nebo učitele. Občasné neshody nebo konflikty lze považovat za přirozenou součást každodenního života ve společnosti. V městském prostředí bylo už od počátku 20. století více znát nepřátelské soupeření ve vztahu ke knězi. Městský kněz se navíc potýkal s větší konkurencí. Autorita kněze ovlivňovala vztah místní samosprávy a občanů ke škole. Přes všechny zákony a změny se ukázalo, že hlasy místních církevních hodnostářů jsou ve školských otázkách stále žádané a uznávané. To dokazuje příklad disciplinárního řízení s učitelkou Lánovou z 20. let 20. století z městečka Bystré, při němž bylo vyžádáno doplňující prohlášení a doklady od katechety. Změny v roli kněze, který se dostal z pozice garanta morálních a duchovních hodnot do postavení reliktu minulosti, jsou znatelné nejen v 1. pol. 20. století, ale především v jeho 2. polovině. K postupné nápravě tohoto stavu začalo docházet až po roce 1989.

V práci nebyl představen pouze příklad typického katechety, ale také jeho kolegy světského učitele. V reakci na knihu *Služebníci neužiteční* je potřeba zdůraznit, že nelze pracovat pouze s příklady učitelů a katechetů. Ty mohou být až příliš svazující. Důležitá jsou konkrétní jednání daných osob a jejich možná interpretace jakožto projev určité identity. Je nutné pracovat s konkrétními příběhy, které vypovídají jedinečná svědectví. V tomto případě by byla generalizace nemístná.

Pod pojmem laický učitel si můžeme představit jakýsi opak katechety. Takzvaný laický učitel ve škole vyučoval ostatní předměty, tedy kromě náboženství. Pokud ale ve škole chyběl katecheta, mohl náboženství vyučovat i laický učitel. V 1. pol. 19. století stačilo budoucím učitelům absolvovat učitelský kurz v normální škole, která se nacházela v hlavním městě. Změnu přinesl Hasnerův zákon. V důsledku této reformy byly zřizovány čtyřleté učitelské ústavy. Dlouhou dobu nebylo po učitelích vyžadováno vysokoškolské vzdělání, které museli mít pouze středoškolští učitelé. Postupem doby si ostatní učitelé uvědomili, že vysokoškolské vzdělání je pro ně nutné. Mezníkem se stal vznik Československa, kdy diskuze o tomto vzdělávání vyvrcholily a ve 20. letech 20. století byla zřízena Škola vysokých studií pedagogických. Zde můžeme nalézt podobnost s katechety, kteří museli být univerzitně vzdělání již od 19. století. V tomto ohledu byli před svými kolegy napřed.

Příklad učitele Vincence Podhajského potvrdil, že v historii českého muzejnictví v 2. pol. 19. století a v 1. pol. 20. století sehrála významnou roli inteligence, tedy i učitelé. Potvrdila se také teze, že po roce 1870 se na poličských školách neobsazovala místa ředitelů škol katechety, ale učitelé.

Z řad inteligence začali určovat trendy v kultuře a vzdělanosti právě učitelé. Bylo to způsobeno nárůstem počtu učitelů a jejich působením na nejnižší vrstvy obyvatelstva. Někteří historikové vidí vzestup učitelstva v historické tradici. Důležitá byla především jejich buditelská činnost, vlastní literární díla, muzikálnost, péče o český jazyk atd. Tyto činnosti vytvářely ve společnosti kladný obraz učitelstva. Učitelé se také zapojovali do různých aktivit nesouvisících s jejich profesí. Podíleli se na chodu obecních samospráv, publikovali v novinách, angažovali se v kulturním životě, zakládali školní knihovny a různé spolky nebo vystupovali s ochotnickým divadlem. I díky těmto aktivitám se zvyšoval jejich společenský statut. Společenská prestiž tudíž nesouvisela s majetkem a financemi, kterými učitelé příliš neoplývali, ale právě s jejich působením mezi obyvatelstvem. Šířili vzdělanost, řemeslnickou odbornost a celkově vychovávali mládež. Pro obyvatele se začali učitelé stávat vzorem hodným následování. Dříve tuto pozici ve společnosti zastával kněz. Ačkoliv ještě v 1. pol. 20. století patřil kněz k honoraci, jeho roli postupně převzal učitel a další osoby z řad inteligence. Také duchovní vykonávali činnosti mimo svou profesi. Věnovali se například spisovatelství, charitě, politice atd. Jim ale tyto aktivity nepřinesly zvýšení prestiže. Díky postupnému snižování vlivu katolické církve ve společnosti došlo rovněž ke snižování vlivu katechety ve škole.

V počtu hodin, které musel katecheta a jeho světský kolega odučit, lze najít jisté rozdíly. Záleželo na typu školy, počtu tříd a druhu vyučovaného předmětu. Pro demonstraci jsme si zvolili osmitřídní měšťanskou školu v Poličce a její statistiky z roku 1880. Zde musel katecheta odučit celkově 16 hodin týdně ve všech třídách, což znamená 2 hodiny týdně výuky náboženství v jedné třídě. U jeho kolegů to bylo rozličné. Někteří učitelé nevyučovali ve všech ročnících, tudíž se počty jejich hodin lišily. Například učitel zeměpisu a dějepisu musel odučit 15 hodin týdně, naopak učitel psaní vyučoval 10 hodin týdně. Výuka náboženství patřila v počtu hodin k těm nejrozsáhlejším. Stejný počet hodin měla pouze výuka německého jazyka. Nejvíce hodin ale bylo věnováno vyučovacímu jazyku, tedy češtině. Té patřilo 57 hodin týdně. Jeden učitel mohl vyučovat vícero předmětů najednou, tudíž se mu celkový počet odučených hodin navýšil. Například učitel na obecné škole měl stanovených 30 hodin týdně.

Je možné předpokládat, že městští učitelé měli lepší postavení než učitelé na venkově. Ale i ve městech existovala určitá diferenciaci mezi učitelstvem. Na vyšším stupni stáli učitelé škol měšťanských než škol obecných. To se projevilo i v jejich finančním ohodnocení. Učitel z obecné školy bral menší plat než jeho kolega ze školy měšťanské. Navíc na obecné škole musel učitel, jak vyplývá z předešlého odstavce, odučit více hodin týdně. Velké úctě se těšili především učitelé středoškolské, hlavně díky vysokoškolskému vzdělání. Proto byl o místa středoškolských učitelů největší zájem, dělaly se i soupisy čekatelů na tato místa. Přestože se předpokládá, že ve městě měl učitel lepší podmínky, platové, bytové atd., není to zcela pravda. Podle sociologických výzkumů, které proběhly ve 30. letech, převládalo ve městech přesvědčení o jakési intelektuální méněcennosti učitelů. Naopak na venkově a obecně u nižších sociálních vrstev bylo učitelství vnímáno jako jedno ze tří nejdůležitějších povolání. Právě venkované si učitelů velmi cenili za jejich práci. Opět lze vidět podobnost s kněžími, mezi nimiž měli v jistém ohledu lepší postavení městští faráři. Paralely existovaly i v kariéřním růstu nebo v problematice obsazování služebních míst.

Učitelstvo spadalo pod světské úřady, pod které spadali i katecheti. U nich se ale objevovaly spory plynoucí z jejich podřízenosti světským a zároveň církevním úřadům. Obdobné to bylo v rámci sebepojetí. Dá se předpokládat, že běžný učitel neměl takové vnitřní rozpory jako jeho kolega kněz. Na druhou stranu i běžný učitel se mohl pohybovat na rozhraní. Mohl se cítit více jako učitel, nebo více jako spisovatel, politik, muzikant atd. Neexistuje typický příklad laického učitele. Opět je to velmi subjektivní záležitost. Zabývali jsme se takzvanou kněžskou identitou. Vystává tedy otázka, zda existovala, nebo stále

existuje, i nějaká učitelská identita. Není pochyb, že laický učitel měl svou osobní a sociální identitu. Některá sociální pole se mohla prolínat mezi učiteli a katechety, např. v pedagogickém poli se nacházeli oba. Laický učitel se dále mohl nacházet v poli intelektuálním nebo v některém jiném poli orientovaném dle jeho mimoprofesionální činnosti. Katecheta se naopak nacházel v poli náboženském. Mezi učitelstvem však bylo možné najít i věřící učitele. Tito učitelé katolického vyznání mohli prožívat nějaké vnitřní boje v rámci své společenské role. Chtěli být loajální jak vůči svému zaměstnání, tak vůči církvi, ke které příslušeli a v níž věřili. Duchovní se vyznačovali svou sounáležitostí s farností, s klérem a národem. U učitelů lze nalézt sounáležitost se školou, s učitelstvem a také s národem.

Učitelstvo muselo splňovat určitá očekávání, a to nejen svých kolegů, studentů, ale i jejich rodičů a společnosti. V předešlých kapitolách jsme se setkali s morálním předpokladem, že katecheta jakožto kněz nebude lhát. To souviselo s tehdejšími vnímáním role katechety ve společnosti a s jeho sebe prezentací. Společnost od něj očekávala bezúhonnost, spolehlivost, způsobilost (vyučovat náboženství) a s tím spojené odpovídající vzdělání, schopnost udržet si kázeň a pilnost. Učitel i katecheta potřebovali pro získání pracovního místa doporučení od okresní školní rady. Pokud bychom porovnali společenskou roli běžného učitele a katechety, našli bychom určité podobnosti. Obě profese spojoval požadavek na odpovídající odbornost, ale také očekávání slušného chování. U učitelů se navíc zmiňovala podmínka, že nesmějí nadměrně holdovat alkoholu ani často navštěvovat hospody, nebo je dokonce provozovat.

Může se objevovat otázka, proč mezi učiteli a katechety docházelo ke sporům, když si byli v mnohém podobní. Právě ona podobnost může být příčinou i odpovědí. Jak praví jedno české přísloví: dva kohouti na jednom smetišti se nesnesou. V oblasti školství se potkaly dva natolik dominantní celky, stát a katolická církev, že spory byly nejspíše nevyhnutelné. Zároveň ona podobnost předznamenala možnost bezproblémové spolupráce.

Pokud propojíme minulost se současností, zjistíme, že i v dnešní době na školách stále existuje výuka náboženství. Dnes je však dobrovolná, je to nepovinný předmět na veřejných školách. Za katechetu je dnes pokládán učitel náboženství, ať už jím je kněz, nebo laik. Katechetovi má vyplácet mzdu škola. Pokud ale škola nemůže zajistit finanční odměnu z důvodu nedostatku financí, měla by mzdu hradit farnost. Učitel náboženství dnes musí splňovat nejen odpovídající vzdělání, mít tedy předpoklad pro výkon činnosti pedagogického pracovníka, ale musí být také pověřeným zástupcem církve k výuce náboženství.

Samozřejmostí je výpis z evidence rejstříku trestů. Tady můžeme vidět určité paralely s 19. a 20. stoletím. Katecheti stále musejí splňovat bezúhonnost, způsobilost k výuce náboženství a odpovídající vzdělání. Paralely lze spatřovat i v určitých finančních problémech nebo v bilanci mezi rolí kněze a učitele.

V úvodu diplomové práce byla zmíněna teze Jaroslava Kadlece, který se domníval, že k rozchodu státu s církví docházelo v průběhu 19. století zřídka. Můžeme potvrdit, že tato změna nastávala pozvolna. Větší intenzita konfliktů, které plynuly z tohoto rozchodu, se vyskytovala až po roce 1870 a na konci století. Velkým mezníkem byl také vznik samostatného Československa. Vyučování náboženství, na které Kadlec rovněž upozorňoval, bylo v této práci podrobněji probádáno.

Školství bylo a je důležitou složkou života společnosti. Není proto divu, že o tuto oblast usilovaly všechny režimy, ideologie, ale i významní činitelé jako stát a církev. Bylo důležité školství ovládat a skrze něj formovat, disciplinovat obyvatelstvo. Síla státu byla dříve měřena a posuzována podle počtu obyvatel, velikosti armády apod. Později se ukázalo, že síla státu spočívá především v úplné gramotnosti a vzdělanosti národa. V minulosti tato vzdělávací oblast spadala pod vliv a dozor katolické církve, od roku 1870 začal být v tomto vztahu dominantnější stát. Přesto vliv církve zůstal značný. Bezvěrecká hnutí zažila boom právě po roce 1870, po vyhlášení dogmatu o papežově neomylnosti. Z pramenů vyplývá, že antiklerikální hnutí a organizace měly určitý vliv na vývoj společnosti a především na vztah mezi učiteli a kněžími. Nelze ale říci, že tento vliv byl natolik zásadní nebo že by díky tomu došlo na dnešních školách a ve společnosti k odnáboženštění. Někteří mohou usuzovat, že antiklerikální hnutí byla ve svém boji úspěšná. Dnes ve školách výuka náboženství není povinná, při nástupu do zaměstnání není zjišťována naše konfese. Na zdích v učebnách už nevisí kříže, na školních chodbách pravidelně nepotkáváme katechety. Matriky nejsou spravovány církví, svatby nemusejí probíhat v kostele za přítomnosti kněze. Z těchto každodenních důkazů mohou někteří soudit, že antiklerikalismus za doprovodu sekularizace vyhrál. Takto zjednodušené závěry jsou však mylné. Je nezpochybnitelné, že sekularizační a antiklerikální tendence se ve společnosti v 19. a 20. století vyskytovaly. Měly určitý vliv na formující se občanskou společnost, ale svůj podíl na dobových změnách měly i vědecké pokroky, kulturní změny a mnoho dalších faktorů. Přes to všechno, jak už bylo v práci nastíněno, nedošlo k odnáboženštění společnosti. Došlo k jistému odcírkevnění, ale katolická církev je nadále důležitou součástí života společnosti. Stále jsou aktuální tzv. přechodové rituály, ačkoliv ne v tak masivní míře jako dříve. Lidé nadále nechávají své děti pokřtít nebo

využívají jiných křesťanských svátostí. Ve školách zůstala zachována výuka náboženství, akorát v dobrovolné formě. Při sčítání lidu je zjišťována, ač jako nepovinný údaj, náboženská víra, vrcholní církevní hodnostáři se účastní například inaugurace prezidenta republiky. V současnosti funguje také církevní školství. Je možné studovat jak na teologických fakultách, tak na základních, středních i mateřských školách zřizovaných biskupstvími, pražskou diecézí atd. V hromadných sdělovacích prostředcích fungují i takzvaná komunitní média, která jsou určena lidem se společným zájmem/znakem, např. katolické televizní a rozhlasové stanice. Mimo nezůstávají ani sociální média, na kterých někteří vrcholní duchovní působí. Arcibiskup pražský Dominik Duka dnes často hovoří o vztahu státu a církve, přičemž připomíná, že ani jedna strana by neměla být dominantnější. Vyslovuje se pro navázání kooperace. I v těchto slovech můžeme sledovat určité podobnosti s obdobím zkoumaným v diplomové práci. Paralely jsou zřetelné. Je důležité je hledat, ať už v minulosti, nebo v současnosti. Podobně důležité je hledat počátky vztahu mezi učiteli a kněžími už před rokem 1800, ale i po roce 1945, respektive po roce 1989. Při posuzování tohoto vztahu musíme brát v potaz všechny dobové faktory a dynamické změny, které v daném období ve společnosti probíhaly.

Je nutné zdůraznit, že výsledky výzkumu prokázaly nejen rezervy v užívání pojmu sekularizace, ale také to, že společensko-profesní skupina kněží a učitelů nebyla a není homogenní. Záleží na dobových názorových proudech a individuálním přesvědčení. Výzkum ukázal, že zkoumaný vztah ovlivnily různé fenomény, ideologie a společenské změny.

Závěrem je možné říci, že vztah učitelů a světských kněží byl začátkem a zároveň řešením problému. Doufám, že tato práce bude přínosná dalším badatelům a studentům, popřípadě bude podnětem k dalšímu výzkumu.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

1. Prameny

a) Prameny archivní

SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli

fond: Okresní školní výbor Litomyšl

- kart. 20/1, inv.č. 37
- kart. 19/2, inv.č. 36

fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce

- kart. 5, inv.č. 401, sign. 13/71
- kart. 5, inv.č. 404, sign. 13/85
- kart. 5, inv.č. 407, sign. 13/94
- kart. 8, inv.č. 657, sign. 21/158
- kart. 20, inv.č. 1289, sign. 26/9.
- kart. 31, inv.č. 1562, sign. 16/7
- kart. 43, inv.č. 1751, sign. 5/18
- kart. 49, inv.č. 1807, sign. 5/442
- kart. 50, inv.č. 1853, sign. 7/78
- kart. 54, inv.č. 2039, sign. 21/96
- kart. 54, inv.č. 2067, sign. 24/31
- kart. 66, inv.č. 2259, sign. 19/19
- kart. 71, inv.č. 2315

fond: Okresní úřad Polička

- kart. 292, inv.č. 361, sign. 6

fond: Místní školní rada Polička

- kart. 14, inv.č. 166

b) Prameny tištěné

PODHAJSKÝ, Vincenc. *Druhá roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce*. Roudnice, 1880.

PODHAJSKÝ, Vincenc. *Roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce pro rok 1875.*

PODHAJSKÝ, Vincenc. Životopisné dodatky o učitelích a učitelkách, kteří od r. 1790 do r. 1875 na školách poličských působili. In *Roční zpráva chlapecké obecné a měšťanské školy v Poličce pro rok 1875*, s. 23 – 41. Roudnice, 1875.

2. Sekundární literatura

BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus*. Argo, 2015. ISBN 978-80-257-1373-0.

BOROVÍČKA, Michael – KAŠE, Jiří a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české XII a*. Litomyšl, 2012. ISBN 978-80-7432-181-8.

BOROVÍČKA, Michael – KAŠE, Jiří a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české XII b*. Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8.

BERGER, Peter. *The Desecularization of the World*. Eerdmans, 1999. ISBN 978-08-0284-691-4.

DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu*. Praha, 1996. ISBN 80-7004-085-8.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš a kol. *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Praha, 2017. ISBN 978-80-7422-567-3.

FIŠER, Zdeněk. Učitel-muzejník. In FASORA, Lukáš (eds.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. CDK, 2006, s. 69-78. ISBN 80-7325-105-1.

GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*. Praha, 1891.

GEBHART, Jan. *Velké dějiny zemí Koruny české XV a*. Paseka, 2012. ISBN 80-7185-582-0.

HANUŠ, Jiří. Katolický kněz. In FASORA, Lukáš (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno, 2004, s. 387. ISBN 80-7325-038-1.

HANUŠ, Jiří a kol. *Služebníci neužiteční*. CDK, 2015. ISBN 978-80-7325-378-3.

HAVELKA, Emanuel. *Volná škola*. Zábřeh, 1907.

HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Praha, 2012. ISBN 978-80-7465-053-6.

HLADKÝ. V boj o školu. In *Volná škola IV.*, 2., 15. 6. 1908, s. 17-18.

HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století*. Praha, 2014. ISBN 978-80-7286-219-1.

HLAVAČKA, Milan – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan – TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*. Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-348-5.

HLAVAČKA, Milan. Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci a samospráva v Čechách (1792 – 1914). In *Český časopis historický* 103, č. 4, 2005, s. 800-809. ISSN 0862-6111.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5.

HORÁK, Záboj. *Círky a české školství*. Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3623-5.

CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Pavel Mervart, 2011. ISBN 978-80-87378-52-6.

JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Polička, 2015. ISBN 978-80-257-1457-7.

KÁDNER, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Křesťanská akademie, 1987. ISBN 80-7113-003-6.

KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha, 1929.

KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české XIII*. Litomyšl, 2000. ISBN 80-7185-328-3.

KLIMEK, Antonín – HOFMAN, Petr. *Velké dějiny země Koruny české XIV*. Paseka, 2002. ISBN 80-7185-425-5.

KONEČNÝ, Stanislav – RŮŽIČKA, Jindřich. *Věnné město českých královen Polička*. Argo, 2001. ISBN 80-7203-397-2

KONEČNÝ, Stanislav. *Políčsko*. Tišnov, 2005. ISBN 80-7323-106-9.

KUDLÁČ, Antonín K.K.. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-673-7.

LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha-Litomyšl, 2006. ISBN 80-7185-647-9.

LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*. Praha, 2011, s. 198. ISBN 978-80-246-1683-4.

LUCKMANN, Thomas. *The Invisible Religion*. New York, 1967.

MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 2003. ISBN 80-7201-433-1.

MAREČKOVÁ, Marie. *Příručka praktické genealogie*. Praha, 2005. ISBN 80-7185-769-6.

MCLEOD, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě (1848 – 1914)*. CDK, 2008. ISBN 978-80-7325-161-1.

NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí, in: TINKOVÁ, Daniela – LORMAN, Jaroslav (edd.). *Post tenebras spero lucem: Duchovní tvář českého osvícenství*. Praha, 2009. ISBN 978-80-7308-246-8.

OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. Praha, 1977.

PADRNOŠOVÁ, Jitka. Učitel. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno, 2004. ISBN 80-7325-038-1.

PAVLÍČEK, Tomáš. *Pastorace či persvaze? Vliv představitelů církve na duchovní pastýře a věřící*. Praha, 2015.

PAVLÍČEK, Tomáš. *Výchova kněží v Čechách*. Academia, 2017. ISBN 978-80-200-2771-9.

PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*. Ostrava, 2013. ISBN 978-80-87853-05-4.

POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha, 2003. ISBN 80-246-0508-2.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny* (1.díl A-H). Praha, 1947.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny* (5.díl, Dodatky). Praha, 1960.

RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*. NLN, 2003. ISBN 80-7106-496-3.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Praha, 1913.

ŠÍL, Jiří. Osobnost a dílo Antonína Konstantina Vitáka. In: *Sborníček: Příspěvky Muzea Podkrkonoší v Trutnově*, č. 4. Trutnov, 2005, s. 118–123. ISSN 0231-9934.

ŠKVÍROVÁ, Michaela. Učitel-osvětový pracovník. In FASORA, Lukáš (eds.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. CDK, 2006, s. 248-260. ISBN 80-7325-105-1.

ŠPRINGL, Jan. Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení. In *Tereziánské listy* 34, 2006, s. 125-133. ISBN 80-85433-95-8.

ŠTVERÁK, Vladimír – ČADSKÁ, Milada. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha, 20007. ISBN 978-80-7184-797-7.

VÁŠKO, Václav. *Neumlčená kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Praha, 1990. ISBN 80-7113-035-4.

VITÁK, Antonín Konstantin. *Paměti starého učitele-vlastence, persekucí postiženého*. Praha, 1902.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti*. Praha, 2016. ISBN 978-80-200-2533-3.

3. Internetové zdroje

Ottův slovník naučný, díl čtrnáctý, Kartel-Kraj, Praha, 1899. Internet archive, 3. 2. 2008 [cit. 6. 2. 2017]. URL: <<https://archive.org/details/ottvslovnknauni00studgoog>>.

Ottův slovník naučný, díl čtrnáctý, Praha, 1899. Internet archive, 3.2.2008 [cit. 2.10.2017]. URL: <<http://archive.org/stream/ottvslovnknauni00studgoog#page/n381/mode/2up>>.

Říšská sbírka zákonů, Moravská sbírka zákonů. Virtuální knihovna právních předpisů [online], URL: <<http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/index.html>>.

Poměr Církve ku státu. Časopis katolického duchovenstva [online], 1851, č.2., str. 86–99 [cit.9. 8. 2017]. URL:< http://www.depozitum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_13698>.

Katecheta miň než učitel. Časopis katolického duchovenstva [online], 1869, č.1., str.66 [cit.23.8. 2017]. URL:< http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_13407>.

Náboženství ve školách národních. Časopis katolického duchovenstva [online], 1870, č.7., str.507[cit.3.4.2018].URL:<http://www.depozitum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_6086>.

Laická morálka v našich školách. ČKD [online], 1937, č.1., s. 54-56 [cit. 25. 4. 2018]. URL:< http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_24597>.

Je učitelstvo pokrokové?. Volná myšlenka [online], 1920, č. 35., ročník 11, str. 4 [cit. 7. 4. 2018].URL:<<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:e93828f0-cd7f-11e4-ae4e-5ef3fc9ae867?page=uuid:c8ca40c0-cd85-11e4-9c07-5ef3fc9bb22f&fulltext=p%C5%99i%C5%A1el%20p%C5%99evrat>>.

Školská hlídka. Čech [online], 1914, č. 155, ročník 39, str. 10 [cit. 4. 4. 2018]. URL:< <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:648fb3c0-8f25-11e6-9328005056825209?page=uuid:9b4d1730-8f5d-11e6-89b1-5ef3fc9ae867&fulltext=u%C4%8Ditelstvo>>.

ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Ústřední matice školská v letech 1880–1919. In *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* [online] 1, 1993, s. 178 – 195 [cit. 11. 9. 2017]. URL:<http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2017/04/ph_spiritova.pdf>.

HALBHUBER, Jaroslav. *Náboženská a laická mravní výchova na škole národní.* Revue CČS [online], 1933, ročník 5, str. 256-258 [cit. 25. 4. 2018]. URL:<https://www.htf.cuni.cz/HTF-540-version1-933192_halbhuber_nabozenska_a_.pdf>.

4. Periodické publikace

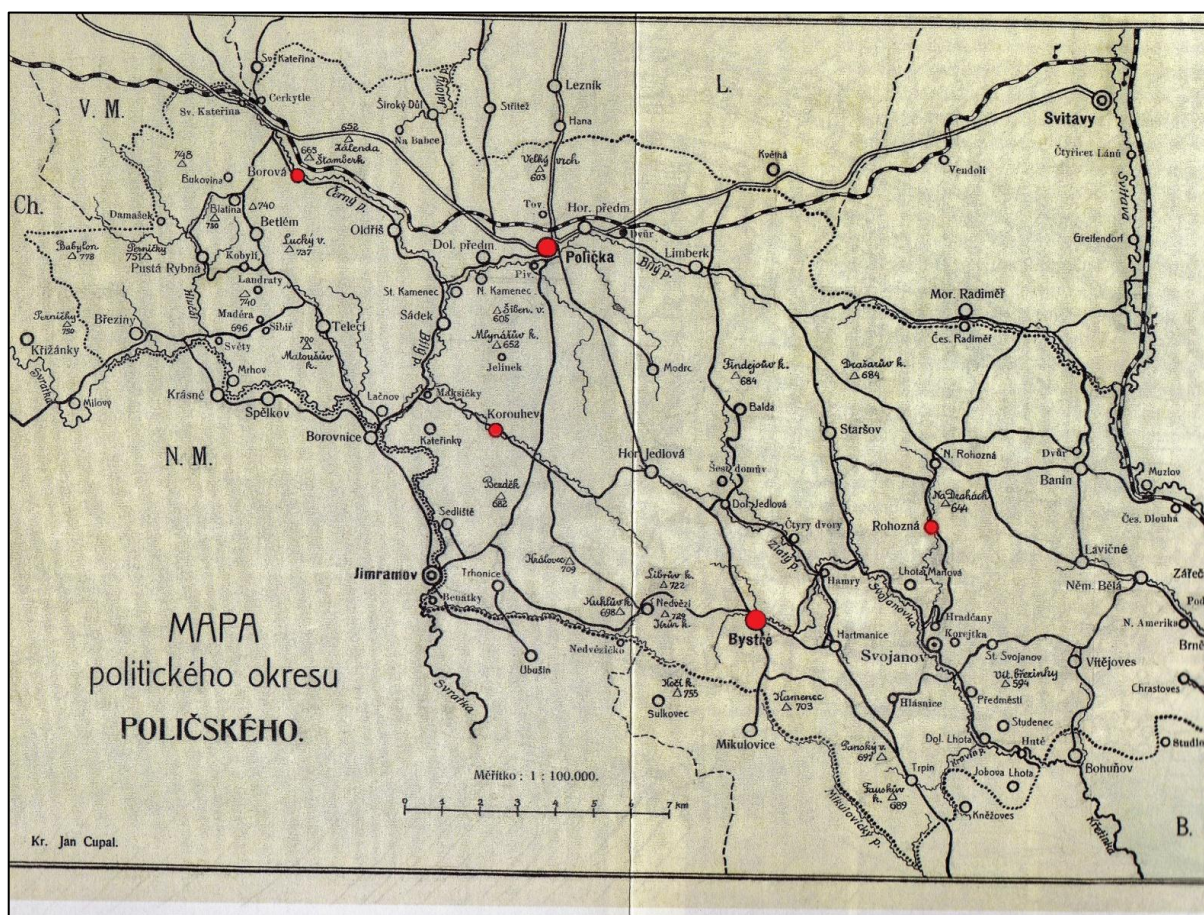
Od Trstenické stezky. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského, poličského a vysokomýtského. Ročník VI. (1926/27), s. 13-14.

Časopis katolického duchovenstva

Volná škola: školská revue pro širší vrstvy

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

Obrázek 1. Mapa politického okresu Polička.....	107
Obrázek 2. Antonín Konstantin Viták	108
Obrázek 3. Kompetenční tabulka.	109
Obrázek 4. Inzerát na konkurz na místo katechety.....	110,111

Obrázek č. 1 - Mapa politického okresu Polička

Zdroj: JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Polička, 2015, s. 256. ISBN 978-80-257-1457-7. (Muzeum Polička, K 2198).

Obrázek č. 2 – Antonín Konstantin Viták

Zdroj: VITÁK, Antonín Konstantin. *Paměti starého učitele-vlastence, persekuci postiženého*. Praha, 1902.

Kompetenční tabulka k obsazení místa katechety v Bystřevě.

1.	2.	3.	4.	5.	6.		8.	9.	10.	11.			13.
					Kde a kdy obdržel a jakého stupně					Žadatel dosud sloužil			
Číslo pol.	Datum, kdy žádost došla a její N. E. o. š. r.	Jméno žadatelovo; nynější jeho postavení služební	Den, rok, místo a zem narození; vyznání náboženské; stav (svoboden, ženat, vdovec)	Odbytá studia	vysvědčení dospělosti pro školy obecné	vysvědčení způsobilosti učitelské pro		Zda prohlášen způsobilým k subs. vyučování nábož. ženství	Snad obdyté speciální zkoušky (nař. min. 1886, č. 6033) pro	co	v místě	po kolik let	
						školy obecné	školy měšťanské (odbor)						co
1.	15/3 1909 č. 1209	Jan Kovář, kat. katecheta při měst. škole chl. v Bystřevě.	17/12 1881, Žitav na Mor., katol., svob.	gymnasium a theol. seminář	—	—	způsobilost katecheta, Br. Hradec, 3/5 1909 č. 1543.	—	—	kat. Bystřevě	katecheta	15/12	

14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
Úřední dobré zdání, připojené k žádosti dle § 4. zem. zákona ze dne 19. prosince 1875 o žadatelově							Všeobecná způsobilost pro místa druhu, o něž se žádá	Pochvaly, disciplinární tresty	Dobré zdání c. k. okresního školního inspektora o způsobilosti žadatelově pro místo uprázdněné (§ 5. zem. zákona ze dne 19. prosince 1875)	Poznamenání
mravním chování	politickém	služebním	pečlivost	metoda vyučovací	výsledky u vyučování	schopnost v udržování kázně ve škole				
bezúhonné		skoro dobré		dobré		Dobrá.			Dobře způsobilý.	
E. k. okresní školní rada v Poličce, 10. února 1910.										
C. k. okr. šk. inspektor:							Předseda			
Fr. Vlach							[Signature]			

Obrázek č. 3 – Kompetenční tabulka

Zdroj: SOkA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 50, sign. 7/94, inv.č. 1853.

PRAŽSKÉ NOVINY.

Uvědomění, jako prostředek ve věci... (Small text at the top of the page)

Část neutřední.

Návštevba carských manželů ve Francii.

Po hostině na „Standard“ byli ruskí carští manželé a prezident Fallières přivítáni v obřadní síni... (Text continues)

„Mám“ uvěřitelně rozmluva s ruským ministrem zahraničních vztahů... (Text continues)

Notu „Agence Havas“ praví: Schůzka cara Mikuláše s prezidentem Fallièresem poskytl opět příležitost konstatovati... (Text continues)

Z Charleroyu, 2. srpna. Prezident Fallières vrátil se o 11 hod. 30 min. dopoledne do Paříže... (Text continues)

Z Spolzbachu, 2. srpna. Jachta „Standard“ připlula tam v sobotu s carskými ruskými manželi... (Text continues)

Španělsko a Maroko.

Zelená doprava v Katalónii je obnovena. — V neděli spadli Maurové francouzský transport zbraní... (Text continues)

Ve vzhledně nevládnou Katalónii je nyní 8-tisíc lidí... (Text continues)

Z Melilly, 2. srpna. Dva vísky a sotrasivání s příslivem odjely dle odůvodnění... (Text continues)

Z Melilly, 2. srpna. Při včerejším přenosu vísky ze zbraní... (Text continues)

Z Turecka.

Z Malé Asie se očekuje blízký příchod mohamedánské armády... (Text continues)

Jak „Tanin“ sděluje, brá v neděle na zakázku... (Text continues)

Z Cañharadu, 2. srpna. Zpráva „Tanin“ o smrti řecké vládky v Kané... (Text continues)

Z Cañharadu, 2. srpna. Obchodní komora ve Skudru... (Text continues)

Z Paříže, 2. srpna. Ministr izvolský povolil spolupracovníka... (Text continues)

Drobné zprávy politické.

Ka míšivské kráče Eduarda v Hm. Luobýně... (Text continues)

Sladník z Valchradě. Od 31. srpna do 2. srpna... (Text continues)

kteří byli předloženi... (Text continues)

K Městu v Paříži. „Nov. Vozník“ uvěřitelně uvádí... (Text continues)

Sbor obecních starších král. hlv. města Prahy

konal včera odpoledne 8. Hlávou schůzi... (Text continues)

Při dopolední p. oh. starší V. Blomovský... (Text continues)

Návra, aby Draževské domy byly prodány... (Text continues)

Návra, aby ryt. Václav Křišťovalckému byl odpuštěn... (Text continues)

Schůzka obecních starších... (Text continues)

Při odvětví, aby projektantům obecního domu v Pražské... (Text continues)

Obrázek č. 4 – Inzerát na konkurz na místo katechety

Zdroj: SOKA Svitavy, fond: Okresní školní rady (výbory) v Poličce, č.f. 789, kart. 50, sign. 7/94, inv.č. 1853.

SUMMARY

The thesis deals with the relationship of teachers and secular priests from the second half of the 19th century to the first half of the 20th century. The topic is looked upon from the point of view of phenomena of secularization and clericalism which had an influence on the researched relationship.

First two chapters are compiled on the basis of secondary literature. These chapters put the researched topic into a broader context. In the third chapter selected areas of the district and sources related to the area are introduced. Their interpretation follows. In the thesis the information about the life of Antonín Konstantin Víták is found. This teacher and a former member of the Piaristic Order worked for several years in Polička. The fourth chapter is the analysis of the sources. Everything will also be looked upon from the nationality aspect. The town of Polička was situated on the Czech German language border. The subchapter named Catechist, which was compiled from the examples of catechists from Polička district, describes a typical religion teacher.

There existed conflicts between the church and the state from the prehistoric times. In the school environment this specificity of the relationship is obvious, and also the fact that these both sides cooperated in specific aspects but were rivals at the same time. The source of the conflict could be either the priest or the teacher. Disputes occurred both in the 19th and the 20th centuries. The causes of the incidents were changing depending on the social and cultural conditions at the time. There existed specific continuation, for example financial matter (poor wages) of both teachers and catechists. Among the conflicts, competency disputes were the most frequent ones. In the disputes the problem was the intervention into the competence and rights of the other side. Numbers of conflicts remained private. In the researched period the continual separation of the state and the church was progressing, which is clearly visible in the domain of education. The significant limit point was the Hasner's Law from the year 1869. The state got control over the education after the reform. The church could be active only in the questions of religious education or religious schools. Moreover, regarding catechists, we can see the problem in their perception of themselves. If they perceived themselves more as priests or more as religion teachers.

When comparing selected areas of Polička school district, regarding the relationship of teachers and priests, we can say that the areas did not differ much. Potential disputes had similar causes and progression. Regarding cooperation, the situation was similar. The

comparison of the Czech and German areas in the district is more complicated. Although in the 19th and the 20th centuries, for example a complaint of a Czech parish priest about a governor of a German school occurred, it was not proved that the nationality aspect played any significant role in the relationship of teachers and priests. Nationality conflicts occurred more between teachers themselves or in the society.